پنجابی ادب تے منزلِ پاکستان

پروفیسر ڈاکٹر شہباز ملک

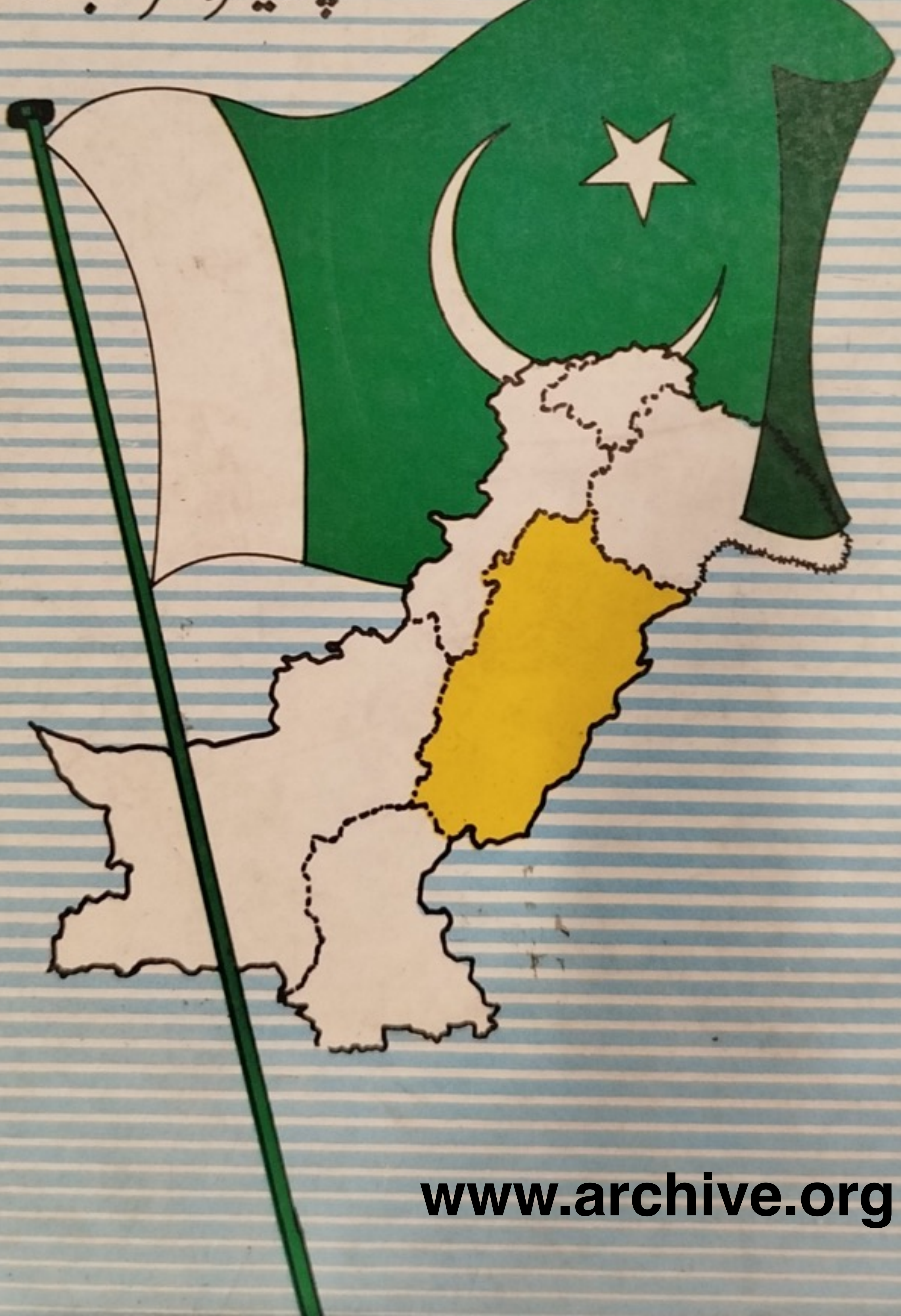

www.archive.org

پنجابی ادب تے منزل پاکستان

پنجابی اَدب تے منزل پاکستان

(پاکستان دی تحریک تے ایہدے حوالے نال ہوند وچ آون والے پنجابی ادب دا ویرا)

○

پروفیسر ڈاکٹر شہباز ملک

○

عزیز بک ڈپو ○ اردو بازار ○ لاہور

کے حق محفوظ ہیں

اشاعت اول ــــــــ ۱۹۹۵ء

پبلشر ــــــــ عزیز بک ڈپو لاہور

پرنٹر ــــــــ ...پرنٹرز موہنی روڈ لاہور

ل ــــــــ Rs.200

BOOK DEPOT • URDU BAZ... • LAHORE

ISBN 969 - 486 - 008 - 3

عزیز بک ڈپو ○ اردو بازار ○ لاہور

پاکستان دے اوہناں شہیداں دے ناں !

جنہاں
دیاں
قربانیاں
پاروں
اج
اسی
آزادی
دا
ساہ
لے
رہے
آں !

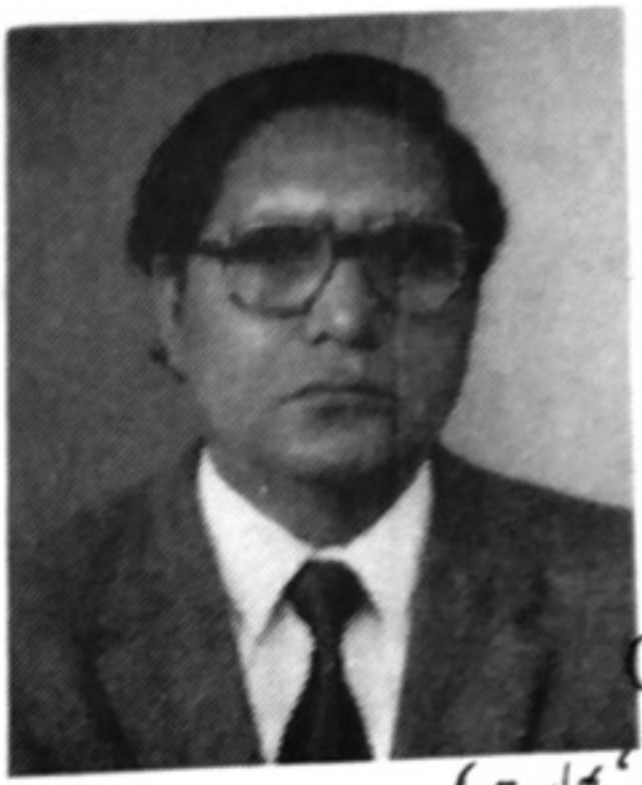

جان پچھان

نام : پروفیسر ڈاکٹر شہباز ملک

ولدیت : ملک محمد دین

پیدائش : ۳ اپریل ۱۹۳۷ء، لاہور

تعلیم : ایم۔ اے، پی ایچ۔ ڈی (پنجابی)

فاضل (پنجابی) پرویشو کا (پنجابی، گورمکھی، بھارت)

پیشہ : تدریس، پروفیسر گریڈ ۲۰

صدر، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

مدیر : ششماہی، کھوج، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

(جون، ۱۹۹۴ء تک ۳۲ شمارے شائع کیتے)

مطبوعات

(الف) کتاباں

(۱) پدھرے راہ : لاہور۔ تاج بکڈپو، ۱۹۶۱ء (علمی، ادبی، تدریسی)

(۲) اجوکی کہانی : لاہور۔ مکتبہ پنجابی ادب، ۱۹۶۲ء (بہ اشتراک، ادبی، انتخاب پنجابی افسانہ)

(۳) چانن : لاہور۔ تاج بکڈپو، ۱۹۶۲ء (تنقید، تحقیق، علمی، ادبی)

(۴) سوکھے پینڈے : لاہور۔ تاج بکڈپو، ۱۹۶۲ء (علمی، ادبی، تدریسی)

(۵) راہے راہ : لاہور ۔ تاج بکڈپو، ۱۹۶۳ء (علمی، ادبی، تدریسی)

(۶) سوسیانے اکومت : لاہور۔ پنجابی ادبی بورڈ، ۱۹۶۷ء، (تحقیق، لوک ادب، انعام پاکستان رائٹرز گلڈ)

(۷) پکی روٹی (خرد) : لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۷۳ء / دوسرا ایڈیشن ۱۹۸۷ء (تحقیق، تنقید تدوین متن)

(۸) جنگ نامہ مقبل تے پنجابی مرثیہ : لاہور۔ تاج بک ڈپو' ۱۹۷۴ء / دوسرا ایڈیشن ۱۹۸۹ء
(تحقیق تنقید' تدوین متن' انعام پاکستان رائٹرز گلڈ)

(۹) منہ آئی گل : لاہور۔ اقدس پبلی کیشنز' ۱۹۷۶ء (تحقیق' تنقید' تاریخ پنجابی ادب)

(۱۰) پنجابی لسانیات : لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری' ۱۹۷۷ء / نواں ایڈیشن ۱۹۸۹ء
(تحقیق' تنقید' انعام پاکستان رائٹرز گلڈ تے پنجاب یونیورسٹی)

(۱۱) پنجابی کہاوتیں : لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری' ۱۹۷۷ء لاہور۔ تاج بک ڈپو' ۱۹۹۴ء
(تحقیق لوک' ادب' انتخاب موضوع دار)

(۱۲)۔ ساڈے اکھان : لاہور۔ ڈان بک سوسائٹی' ۱۹۷۸ء (تحقیق' لوک ادب' الف توں ی تیکر مکمل)

(۱۳) نتارے : لاہور تاج بک ڈپو' ۱۹۷۹ء (تحقیق' تنقید' انعام یافتہ پاکستان رائٹرز گلڈ)

(۱۴) ادبی مہکاں : لاہور۔ تاج بک ڈپو' ۱۹۸۰ء (بہ اشتراک' انتخاب پاکستانی پنجابی ادب' علمی' تدریسی)

(۱۵) آزادی دے مجاہد لکھاری : لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری' ۱۹۸۱ء (تحقیق' تحریک پاکستان تے پنجابی ادب' قومی ادب)

(۱۶) تنقیدی وچار : لاہور۔ تاج بک ڈپو' ۱۹۸۱ء (بہ اشتراک' نظری تنقید' علمی' تدریسی)

(۱۷) چونواں پنجابی ادب : لاہور۔ تاج بک ڈپو' ۱۹۸۱ء (بہ اشتراک' انتخاب پنجابی ادب' علمی' تدریسی)

(۱۸) راقب قصوری دیاں نعتاں : برج کلاں (قصور)۔ مرکزی مجلس امیر ملت' ۱۹۸۲ء
(تحقیق' تنقید' تدوین متن)

(۱۹) جنگ نامہ پیر محمد کاسی : لاہور۔ تاج بک ڈپو' ۱۹۸۲ء (تحقیق تنقید' تدوین متن' پنجابی دا پہلا جنگ نامہ کربلا)

(۲۰) پاکستانی پنجابی ادب : لاہور۔ عزیز بک ڈپو' ۱۹۸۳ء (تحقیق' ببلیو گرافی)

۲۱۔ تحریک پاکستان اور پنجابی ادب : لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری' ۱۹۸۳ء (تحقیق' تحریک پاکستان دے حوالے نال وجود وچ آیا' پنجابی ادب تحریک دی تاریخ نال)

(۲۲) مولوی احمد یار۔ فکر تے فن : لاہور۔ مکتبہ میری لائبریری، ۱۹۸۴ء (تحقیق، تنقید، مقالہ پی، ایچ، ڈی پنجابی، اکادمی ادبیات پاکستان وارث شاہ ہجری ایوارڈ یافتہ حکومت پاکستان)

(۲۳) گویڑ : لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۸۵ء (تحقیق، تنقید)

(۲۴) سسی پنوں حافظ بر خوردار (مسلمانی) : لاہور۔ تاج بکڈپو، ۱۹۸۷ء (تحقیق، تنقید، تدوین متن)

(۲۵) سسی پنوں حافظ بر خوردار (رانجھا) : لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۸۸ء (تحقیق، تنقید، تدوین متن)

(۲۶) نویں ورقے (ا) : لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۸۸ء (تحقیق، تنقید، تاریخ ادب پنجابی)

(۲۷) پنجابی ادبی جائزے : لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۸۹ء (تحقیق، تنقید، محکمہ اطلاعات و ثقافت پنجاب جام درک ایوارڈ)

(۲۸) پنجابی کتابیات (جلد: ۱) : اسلام آباد۔ اکادمی ادبیات پاکستان، ۱۹۹۱ء (تحقیق، فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں دی ببلیو گرافی، ۳۰ اپریل ۱۹۹۱ء تیکر مکمل، شاہ عبداللطیف بھٹائی ایوارڈ، محکمہ اطلاعات و ثقافت حکومت پنجاب)

(۲۹) وچار : لاہور۔ تاج بک ڈپو، ۱۹۹۲ء (تحقیق، تنقید)

(۳۰) پنجابی ادب تے منزل پاکستان : لاہور ۔ عزیز پبلشرز، ۱۹۹۴ء (تحقیق، تحریک پاکستان دے حوالے نال وجود وچ آون والا ادب، تاریخی پچھو کڑدے نال)

(ب)۔ مقالے / تنقیدی تحقیقی مضمون

ششماہی، کھوج، پنجاب یونیورسٹی لاہور وچ (۲۵) دوجے تحقیقی مجلیاں تے مجموعیاں وچ (۳۵) ہفت روزہ تے اخباراں وچ (۱۳۶)۔ کل ۲۷۶

ج۔ ہور اعزاز (مطبوعہ کتاباں تے اتھ اعزازاں توں اڈ)

(۱)	پہلا انعام	قومی گیت	محکمہ تعمیر نو مغربی پاکستان، ۱۹۶۸ء
(۲)	دوسرا انعام	قومی گیت	محکمہ تعمیر نو، مغربی پاکستان، ۱۹۶۸ء
(۳)	میرٹ سکالر شپ	ایم اے پنجابی	علامہ علاؤ الدین صدیقی

		(سال اول وچ اول)	میرٹ سکالر شپ، ۷۲-۱۹۷۱ء
(۴)	یونیورسٹی میڈل	پنجابی پرویشکا	(گورمکھی) وچ اول، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ (بھارت)، ۱۹۸۲ء
(۵)	گریجویٹ ایوارڈ	بہترین کمپیئر (ادبی) (ریڈیو پاکستان- لاہور)	کلچرل ایسوسی ایشن آف پاکستان گریجویٹس، ۱۹۸۴ء
(۶)	یادگاری شیلڈ	پنجابی ادب لئی خدمتاں	عشق لہر اکیڈمی، لاہور- ۱۹۸۹ء
(۷)	یادگاری شیلڈ	پنجابی وچ پہلی پی ایچ ڈی پنجاب یونیورسٹی لاہور	مسعود کھدر پوش ٹرسٹ، لاہور، ۱۹۸۹ء
(۸)	یادگاری شیلڈ	پنجابی ادب لئی خدمتاں	ادارہ ہم سخن ساتھی، لاہور ۱۹۹۱ء
(۹)	یادگاری شیلڈ	پنجابی ادب لئی خدمتاں	مولا شاہ سوسائٹی کڑیال کلاں، ۱۹۹۲ء
(۱۰)	یادگاری شیلڈ	پنجابی ادب لئی خدمتاں	ماں بولی پرچار کمیٹی لاہور- ۱۹۹۳ء
(۱۱)	یادگاری شیلڈ	پاکستان وچ پہلا پروفیسر پنجابی (گریڈ ۲۰)	پنجابی ادبی محفل، لاہور- ۱۹۹۴ء

○◯○

(الف)

ویروا

پہلی گل : پروفیسر ڈاکٹر شہباز ملک صفحہ ۱۵ تا ۲۴

پہلا باب : بجھانڈھ آزادی دے قافلے دا صفحہ ۲۵ تا ۳۶

وکھ قومی تشخص ــــــ پنجاب اتے وی انگریزاں دا قبضہ تے ایہدا مقامی رد عمل ــــــ جنگ آزادی ۱۸۵۷ء تے مسلمان ــــــ اساں راضی وگے جانے آں کافر ماری ...... جھل کے فرض نبھائی جاندے رب غفار دا .... پٹ انگریزی تھانے ....

دوجا باب : آزادی دا قافلہ سانجھی ٹور ٹرے صفحہ ۳۷ تا ۴۶

انگریزاں دی مسلم آزاری .... عدم تعاون دی لہر ...... انگریزی دیاں ہندواسیاں دوالے جکڑ بندیاں .... آزادی دا سانجھا جذبہ .... جلیانوالہ باغ .... تحریک خلافت ...... ترک موالات تے ہجرت دی تحریک۔

تیجا باب : بھانڈا بھجیا سانجھڑی ٹور والا صفحہ ۴۷ تا ۶۸

انگریزی ہندو گٹھ جوڑ ...... شدھی سنگھٹن دیاں مسلم مارو تحریکاں ...... عاشق رسول علم دین شہید ...... جھوٹا دار دی پینگھ دا جھوٹیا ای ..... چھونجا فیصدی دی تحریک ...... کشمیری مسلماناں دی جدوجہد ...... چلو بھائیو کشمیر جنت ملدی اے ...... مسجد شہید گنج ...... گھرڈھا چھڈیا اے رب جبار دا ...... دو سالہ کانگرس ظلمی راج ......

چوتھا باب: جاگ پیا اے مسلم پیارا صفحہ ۶۹ تا ۷۴

کانگرس ظلمی راج دا خاتمہ .... مسلماناں ولوں یوم نجات .... گاندھی نہرو پٹیل دی کم نظری مسلمان تائیں مسلمان کر گئی ...... علامہ اقبال دے وکھ مسلم ریاست دے مطالبے ول دھیان .... مسلم لیگ، مسلماناں دی نمائندہ جماعت ...... مسلم ہے تو مسلم لیگ میں آ ...... قائد اعظم محمد علی جناح مسلماناں دے نمائندہ لیڈر .... سندھ مسلم لیگ ولوں وکھ مسلم ریاست دی منگ ...... وکھ مسلم ریاست دی منگ دی مقبولیت .... مسلم اکثریت دے علاقیاں نوں با اختیار خود مختاری دی باقاعدہ منگ، قرار داد لاہور ۱۹۴۰ء۔

پنجواں باب: ایس ہند اندر پاکستان ہووے صفحہ ۷۵ تا ۱۴۲

قرار داد لاہور دی بطور قرار داد پاکستان وضاحت تے مقبولیت .... مسلم لیگ تے قائد اعظم محمد علی جناح دی ہر دل عزیزی ـــــ مسلماناں دا مسلم تشخص دے حوالے نال ہر پکھ دا ایکا ـــــــ ۴۶-۱۹۴۵ء دیاں چوناں وچ مسلم لیگ دی شاندار فتح ـــــ اکھنڈ دے پکھنڈ دی مخالفت دا زور ـــــ ساڈا وکھ بنا پاکستان چاہیدا اے ـــــ حصہ اپنا ونڈ ونڈا لیئے ـــــــ پاکستان لینوں کیہڑا سانوں روک سکدا ـــــ مسلم لیگ جماعت ہے بہت پیاری ـــــ محمد علی دے ہتھ مہار ساڈی ـــــ بزدلاں دے وانگ نہیں رہنا ـــــ منگتے نہیں جے منگے دان، لے کے رہواں گے پاکستان ـــــ

چھیواں باب: آزادی دا قافلہ منزل پج گیا۔ صفحہ ۱۴۳ تا ۱۴۸

جمعے دے دیہاڑے ملی آزادی دل وچ خوشی مناواں ـــــ پاکستان بن گیا اے

دیس ساڈا ۔۔۔۔۔۔ عقل نال بابے پاکستان لیا ۔۔۔۔۔ لکھاں دے قربانیاں مسلمانو !
قسمت نال کدرے پاکستان بنیا ......

ستواں باب : زندہ جگ تے نیں جد تک مرد مومن رہ گا وچ جہاں جہاد زندہ

زندہ صفحہ ۱۴۹ تا ۲۴۱

دستیاب کلام

۱۔ نا معلوم (ڈھولے برکلی) ۲۔ سوہنا ولد وساوا (ڈھولے برکلی) ۳۔ عبداللطیف عارف۔ ۴۔ ملک لال دین قیصر ۵۔ حافظ عالم خان خاکی ۶۔ حافظ عبدالحق سیالکوٹی ۷۔ خواجہ عبدالرحیم عاجز ۸۔ استاد کرم امرتسری ۹۔ مولوی عبداللطیف افضل ۱۰۔ ظہیر نیاز بیگی ۱۱۔ عشق لہر، چراغ دین ۱۲۔ مولانا محمد بخش مسلم ۱۳۔ سید فضل حسین مدنی شہباز ۱۴۔ محمد دین میر ۱۵۔ میراں بخش واقف ۱۶۔ طالب جالندھری ۱۷۔ صحرائی گورداسپوری ۱۸۔ ملک عبدالقادر خوشتر گنجاہی ۱۹۔ اطہر نظامی ۲۰۔ بابا کمالا (حافظ عبدالرحمان) ۲۱۔ سید موسیٰ امرتسری ۲۲۔ ملک عطا اللہ عزت ۲۳۔ ملک ضیاء اللہ ضیاء ۲۴۔ عبدالغفور اظہر ۲۰۔ امام دین مجاہد ۲۶۔ فیروز دین فیروز ۲۷۔ دائم اقبال دائم ۲۸۔ عبدالمجید کریام والا ۲۹۔ غلام احمد کاتب نو شاہی ۳۰۔ محمد حنیف قدر کاشمیری ۳۱۔ حاجی چراغ دین جونے کے والا ۳۲۔ اللہ دتہ ناظر ۳۳۔ حافظ امرتسری ۳۴۔ محمد رفیع اختر لاہوری ۳۵۔ شیر افضل جعفری ۳۶۔ حکیم شیر محمد ناصر ۳۷۔ اسمٰعیل متوالا ۳۸۔ غلام محمد نقش ہاشمی ۳۹۔ خان مستانہ ۴۰۔ امیر سوہلوی ۴۱۔ ساحل فارانی ۴۲۔ آغا امداد علی خان غالب ۴۳۔ مولا بخش کشتہ

اٹھواں باب

کتابیات ماخذ صفحہ ۲۴۵

پہلی گل

پنجابی زبان تے ادب وچ مسلماناں دا حصہ' ایہہ ہمیش میری دلچسپی دا موضوع رہیا اے تے ہن تیکر اجوکے پنجابی ادب وچ ایس حوالے نال میں اپنی بت موجب ودھیرا کجھ شامل کیتا اے۔ ایس عمل دے پچھوکڑ وچ میرا ایہہ جذبہ اے کہ انج پنجابی زبان تے ادب وچ ساڈا اپنا مہاندرا نتردا اے ایس حوالے نال پنجاب ادب دے مجموعی مہاندرے دا نتارا ہوندا اے۔ میری دلچسپی دا اک موضوع' پاکستان تے پاکستانیت' وی اے جیہڑا اک لحاظ نال ذکر کیے موضوع دا ای حصہ اے کیوں جے پاکستان تے پاکستانیت نوں اسلام تے دو قومی نظریئے توں وکھ نہیں کیتا جا سکدا۔

۱۹۷۷ء وچ جدوں ساڈے پیارے دیس وچ نظام مصطفیٰ دی تحریک چلی میرا دھیان اچن چیت اک بڑے ای اہم موضوع ول گیا' پنجابی ادب تے منزل پاکستان' ایس دا اگڑ پچھڑ ایہہ سی کہ مسلماناں نے ایس خطے وچ غلامی دے خلاف تے آزادی حاصل کرن لئی جیہڑی جدوجہد کیتی اوہ اک لحاظ نال پاکستان دی منزل ول دا اک سفر سی' ایس سفر وچ پنجابی زبان تے ادب نے کیہ حصہ پایا؟ ایس مقصد لئی آزادی دے سفر دی تاریخی روداد تے بڑی حوصلہ دین والی سی' سیاسی جدوجہد دی ودھیری چانن بھری سی پر پنجابی ادب بارے کھوج کاری دے نہ ہون پاروں صورت حال حوصلہ دین والی اکی نہیں سی' خبرے ایس دا کارن ایہہ سی کہ پنجابی ادب بارے نویں حوالے نال کھوج کاری دا کم مڈھلے دور وچ غیر مسلماں (انگریزاں تے ہندو سکھاں) نے کیتا تے منزل پاکستان ول سفر وچ مسلماناں نے جیہڑیاں تحریکاں چلائیاں ایہہ اپنے مسلم مہاندرے والیاں تے ہے ای سن بوہتیاں ایہناں غیر

مسلماں (انگریزاں تے ہندو سکھاں) دے خلاف سن ظاہر اے ایہناں تحریکاں دے ہیرو، ایہناں غیر مسلماں دے ہیرو نہیں سن تے نہ ای ایہناں تحریکاں دے مقصداں نال ایہناں کھوج کاراں نوں کوئی دلچسپی سی ایس کرکے پنجابی دے تاریخ تذکریاں وچ ایہناں تحریکاں تے ایس نال جڑے پنجابی ادب دا ذکر گول کر دتا گیا' پاکستان دے قیام توں مگروں وی ساڈے اپنے کھوج کاراں خبرے ایس دی لوڑ محسوس نہ کیتی یاں ایس اہم موضوع ول اوہناں دا دھیان نہ گیا' کیوں جے ۱۹۷۸ء وچ کم شروع کرن لگیاں منزل پاکستان دے سفر دیاں اک دو مسلم مہاندرے دیاں تحریکاں نال جڑے پنجابی ادب تے پاکستان دے قیام اتے خوشی دے اظہار پاروں لکھے عشق لہردے اک چو مصرعے توں اڈ مینوں کجھ وی نہ ملیا ظاہر اے ایس موضوع تے بالکل ای نویں سرے توں کم دا مڈھ بنھنا پیا۔

کھوج کوئی وی ہووے اوس دی بنیاد کوئی نہ کوئی مسئلہ ہوندا اے' اک کھوج کار اوس مسئلے نوں سامنے رکھ کے موجود حقیقتاں دے حوالے نال فرضیہ قائم کردا اے تے پھیر ایس نوں حق سچ ثابت کرن لئی مواد دی بھال تے ایس مواد (سامگری) توں نتیجے کڈھدا اے' میرے سامنے مسئلہ' پنجابی ادب تے منزل پاکستان' تے فرضیہ ایہہ سی کہ جدوں ایہہ گل ثابت اے کہ منزل پاکستان تیکر اپڑن واسطے ایس خطے دے مسلماناں نے انتاں دی جدوجہد کیتی اے ایس جدوجہد وچ مسلماناں دا ہر طبقہ شامل سی پنجابی لکھاری وی تاں ایہناں وچوں اک نتارواں طبقہ سی جیہڑا ہمیش اپنے قومی مہاندرے نال جڑ کے لکھدا آیا اے' ایہہ کیویں ممکن ہو سکدا سی کہ ایس طبقے نے آزادی دی تحریک (جیہڑی منزل پاکستان ول دا سفر سی) اپنا حصہ نہ پایا ہووے۔ میرے ایس فرضے نوں حق سچ ثابت کرن دے ممکن ہون وچ اک تے پنجابی ادب دی مسلمانی روایت مدد دین دا ہنگار ابھر رہی سی دوجے ایس سفر دے پاندھیاں دے زندہ ہون تے گھٹ و سیلیاں دے ہوندیاں ہویاں وی اوہناں تیکر رسائی دا ممکن ہونا حوصلہ دے رہیا سی' ایہناں امکاناں اتے گوہ کر کے میں اللہ سوہنے دا ناں لے کے باقاعدہ کم شروع کر دتا۔

پنجابی ادب تے منزل پاکستان' بارے کھوج دے اپنے ایس کم دیاں میں تن سمتاں متھیاں' اک ایس دے پچھوکڑ دی درست سیاسی تاریخ جیہڑی ایس سفر دی پیرو پیر چال دا

نتار کرے ایس بارے برصغیر دے پدھرتے ودھیرا کم ہو چکیا سی جیہڑا اردو تے انگریزی وچ سی پنجاب دے حوالے نال پنجابی وچ تے نہ ہون دے برابر سی تے دوجیاں زباناں وچ وی ایس پاسے گھٹ ای دھیان دتا گیا سی ایس پاسے اچیچا دھیان دینا سی دوجی سمت منزل پاکستان ول ٹرن دے ایس سفر دے دوران ہوند وچ آون والے سموچے پنجابی ادب نوں کھنگالنا تے ایہدے وچوں مسلم مہاندرے نوں اجاگر کرن والا پنجابی ادب وکھ کرنا تے تیجی سمت ایس دور وچ ہوند وچ آون والے محفوظ تے ریکارڈ نہ ہونے والے اوس پنجابی ادب تیکر اپڑنا جیہڑا سدھا ایس سفر دے دوران چلن والیاں تحریکاں دے حوالے نال لکھیا گیا' ایہدے وچ خاص طورتے پاکستان دی تحریک اچیچے پکھوں شامل سی۔

پہلیاں دو سمتاں اتے کم کرنا ایس کر کے ایڈا آوکھا نہیں سی کہ منزل پاکستان ول دے سفر دی روداد کسے حد توڑی تاریخی حوالے نال موجود سی جس نوں نیجھ نال پڑھن مگروں سفر دای پیرو پیر کہانی دا خاکہ بنایا گیا آوکھی سمت ایہہ سی کہ ایہناں تحریکاں دے حوالے نال لکھیا جان والا پنجابی ادب ودھیری حد توڑی ریکارڈ صورت وچ موجود نہیں سی پر سیانے کہندے نیں۔

بدھا بھار مسافراں تے منا کوہ لاہور

کھوج کار دے من وچ لگن ہووے تے آوکھے توں آوکھا مسئلہ حل ہو جاندا اے' میں جیہڑا کہ پنجابی ادب دا اک طالب علم تے .ببلیو گرافرساں' کتاب واقفی میرا دلچسپ تے من پسند موضوع سی ایس کر کے میری خوش قسمتی کہ براہ راست پاکستان دی تحریک وچ مسلم لیگ دے حوالے نال شائع ہون والیاں ہیٹھ درج تن کتاباں اصل حالت وچ مل گیاں:

۱۔ نغمئہ پاکستان یعنی عشق لہر دیاں لیگی از عشق لہر مطبوعہ اردو بکسٹال لاہور (۱۹۴۶)

۲۔ نغمئہ پاکستان المعروف لیگ دی شان از فضل حسین مدنی شہباز مطبوعہ چوہدری اکبر علی باہر وال' گجرات۔

۳۔ مسلم لیگ دا ڈھنڈورا از مولوی خادم حسین قریشی مطبوعہ شیخ غلام حسین اینڈ سنز' لاہور

ایہناں کتاباں وچوں آخری کتاب دے پچھیکڑلے صفحے وچ دے کتاباں دے اشتہار وچ تحریک پاکستان دے حوالے نال چھاپے چڑھی اک ہور کتاب 'مسلم لیگ دا اعلان' دی وی دس پائی گئی سی۔ (جیہڑی دستیاب نہ ہوئی۔) ایہناں کتاباں وچ درج سارے دا سارا کلام پاکستان دے مطالبے دے حوالے نال لکھیا تے قیام پاکستان توں پہلاں ای چھاپے چاڑھ دتا گیا سی ایس کلام دی دستیابی نے پاکستان دے مطالبے لئی پنجابی لکھاریاں تے اوہناں دیاں قلماں دے حصہ پان دے امکان نوں حقیقت وچ بدل دتا۔ ایس کامیابی نے ہور لکھاریاں تے ہور کلام تیکر اعتماد نال اپڑن دا حوصلہ دتا' پر ایس سلسلے وچ لوڑیندیاں احتیاطاں ضروری سن کہ چھاپے نہ چڑھے کلام دے جعلی ہون دے امکان وی ودھیرے سن کہ پاکستان دے قیام توں مگروں آزادی دے مجاہد لکھاریاں دی قدر افزائی دا ماحول پیدا ہو چکیا سی تے ایس گل دا خطرہ موجود سی کہ ایس قومی خزانے وچ جعلی کرنسی شامل نہ ہو جاوے ایہہ میرا فرض بن دا سی کہ میں ایس گھپلے کولوں بچاں' ایس لئی میں ایہہ طریقہ اپنایا کہ براہ راست کسے مجاہد لکھاری نال رابطہ قائم نہیں کیتا سگوں پہلاں پاکستان دی تحریک وچ حصہ لین والے کارکناں نال رابطہ قائم کر کے ایس گل دا نتار کیتا کہ پاکستان دے مطالبے ویلے کیہڑے کیہڑے پنجابی لکھاری اپنے عمل راہیں تے اپنی قلم راہیں حصہ لے رہے سن ڈھیر سارے کارکناں دی گل بات وچ جیہڑے لکھاریاں دے ناں بار بار آئے اوہناں دی اک فہرست تیار کر لئی گئی تے پھیر اوہناں نال رابطہ قائم کیتا گیا اوہناں وچوں کئی حیات سن تے کئی حیات نہیں سن' وفات پا چکے لکھاریاں دے خاندان یاں شاگرداں راہیں مواد حاصل کرن دا چارا کیتا گیا کئی وار انج وی ہویا کہ کئی لکھاریاں تے اوہناں دے پاکستان دی تحریک دے حوالے نال لکھے کلام دی تصدیق قومی لیڈروں کولوں کروائی گئی جیویں ممتاز محمد خان دولتانہ تے حکیم آفتاب احمد قریشی وغیرہ نال رابطہ کیتا گیا تے اوہناں دی تحریری تصدیق حاصل کیتی۔

اپنے کم کرن دے مڈھلے دور وچ ای ایس قومی کم نوں ودھیری سنجیدگی نال ہتھ پایا گیا سی ایس سلسلے دا پہلا مضمون' پنجابی ادب تے منزل پاکستان' ماہنامہ پریت (۳) لاہور ستمبر

۱۹۷۸ء وچ چھپیا ایہہ مضمون لکھن ویلے ای میرے ذہن وچ ایس موضوع دا اک بھواں نقشہ بن چکیا سی اوہ ایہہ سی کہ پاکستان دی تحریک ناں دے حوالے نال بھانویں ۱۹۴۰ء (قرار داد لاہوریاں قرار داد پاکستان) توں ۱۹۴۷ء دے دوران چلی، پر ایس دے پچھوکڑ وچ ودھیریاں اوہ مسلم مہاندرے دیاں تحریکاں وی سن جنہاں نے ایس تحریک نوں ہوند وچ لیاندا تے ایس نوں اپنے منطقی انجام تیکر اپڑیا ایہناں تحریکاں وچ ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی ویلے گوگیرہ ضلع منٹگمری (ساہیوال) دے انگریز دشمن مسلم مجاہداں دیاں شہادتاں تے ایہناں دے جس گاؤن والے پنجابی ڈھولے، خلافت دی تحریک (۱۹۱۹ء) علم دین شہید دی تحریک (۱۹۲۹ء) کشمیری مسلماناں دی تحریک (۱۹۳۰ء) شہید گنج دی تحریک (۱۹۳۵ء) شامل سن، انج ایس گل توں انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ انگریز دے خلاف تحریک چلان تے ہندوستان نوں آزادی دوان وچ ہندو تے سکھاں نے وی جدوجہد کیتی، سگوں ایس گل توں وی انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ اک ویلے تیکر انگریز دے خلاف ساریاں قوماں دی جدوجہد سانجھی سی پر تاریخ دی ایس حقیقت توں وی انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ ہندو دی ایہہ جدوجہد انگریز وی تھاں آپ آؤن واسطے یاں رام راج قائم کرن واسطے سی جس نوں مسلمان نے چھیتی پچھان لیا سکھ نہ پچھان سکیا، مسلمان نے وکھ قومی مہاندرے نال جدوجہد کیتی تے کامیاب ہو کے پاکستان بنا لیا جدوں کہ سکھ غلام دا غلام ای رہیا۔ ایہہ ساری صورت حال ایس موضوع اتے کم کرن لگیاں ہمیش میرے سامنے رہی۔ میری ایہہ کوشش رہی کہ جیویں جیویں مواد ملدا اندرلیاں تے باہرلیاں شہادتاں دے نال نال ایس مواد نوں میں لوکائی تیکر اپڑا کے رد عمل اتے نظر رکھدا ایہہ عمل اک لحاظ نال تصدیق حاصل کرن دا ذریعہ سی کہ لوکائی تیکر اپڑن مگروں کئی وار اعتراض وی آوندے مثال وجھوں میں روزنامہ امروز لاہور وچ آزادی دے مجاہد لکھاری دے سرناویں نال ہفتہ وار مضموناں دا سلسلہ شروع کیتا جیہڑا ۱۸ جنوری ۱۹۸۰ء توں ۱۰ اکتوبر ۱۹۸۰ء (۳۱ قسطاں) چلیا ایس دے اک مضمون وچ فیروز دین شرف نوں میں مجاہد لکھاری پاروں پیش کیتا ایس سلسلے وچ میری معلومات دا ذریعہ پنجابی ادب دیاں تاریخاں تذکرے سن، ایس بارے اعتراض ایہہ ہویا کہ شرف نے پاکستان بنان دی تحریک وچ حصہ نہیں لیا سگوں گوردوارہ اندولن (تحریک) ۱۹۲۴ء

"ویلے دکھاں دے کیرنے" کتاب لکھی ایہہ خالصتا" سکھاں دی دھار مک لہر سی شرف ایس سلسلے وچ قیدوی ہویا' شرف دا کوئی اجیہا کلام نہیں ملیا جیہڑا اوس نوں مسلم مہاندرے نال چلن والی کے تحریک نال جوڑے ایس لئی ایس سلسلے وچ چھاپی ایس موضوع اتے اپنی پہلی مستقل کتاب 'آزادی دے مجاہد لکھاری' (۱۹۸۱ء) وچ شرف نوں شامل نہ کیتا ایس کتاب وچ آزادی دے مجاہد لکھاریاں دے مختصر حالات زندگی' آزادی لئی کیتے کم تے نمونہ کلام توں اڈ ودھیرے لکھاریاں دیاں تصویراں وی چھاپیاں' میرے ایس کھوج دے کم نوں علمی ادبی حلقیاں وچ ودھیرا سلاہیا گیا ایہہ اک لحاظ نال تذکرہ سی۔ میں اصل وچ 'پنجابی ادب تے منزل پاکستان' تاریخ دے انداز نال لکھنا چاہندا ساں ایس موضوع اتے حاصل ہوئے مواد نوں اڈ واڈ ذریعاں راہیں لوکائی تیکر اپڑا کے جدوں ایس گل دی تصدیق ہو گئی کہ ایہہ مواد درست اے تے ایس موضوع اتے اک مستقل کتاب 'پنجابی ادب تے منزل پاکستان' ۱۹۸۱ء وچ لکھی جس وچ پاکستان دی تحریک توں پہلاں چلن والیاں تحریکاں تے اوہناں راہیں تخلیق ہون والے پنجابی ادب نوں اوس دور دی سیاسی تے سماجی تاریخ دے حوالے نال محفوظ کیتا گیا۔ ہور تصدیق لئی ایہہ سموچی پنجابی کتاب اوس ویلے دی مقتدر پنجابی تنقیدی مجلس 'پنجابی ادبی پروار وچ باب' باب کر کے تنقید واسطے پیش کیتی' ایس اتے خوب بحثاں ہوئیاں کئیاں گلاں نال اتفاق تے کئیاں نال اختلاف کیتا گیا' اختلاف کیتیاں گلاں نوں مڑ اوہناں دے حوالیاں نال رلا کے ویکھیا پرکھیا گیا تے حقیقت نوں سامنے رکھ کے اوہدی صورت بنائی گئی انج اک مصدقہ مسودہ 'پنجابی ادب تے منزل پاکستان' دے روپ وچ ہوندوچ آگیا' ایہہ کیوں جے اک قومی کم سی ایس لئی دل نے آکھیا کیوں نہ ایس نوں پہلاں قومی پدھر اتے پیش کر کے ایس دی اک ہور تصدیق حاصل کر لئی جاوے ایس لئی ایس سارے مسودے دا اک مکمل اردو روپ 'تحریک پاکستان اردو پنجابی ادب' (۱۹۸۳ء) چھاپے چاڑھیا گیا ایس گل نوں دس سال ہو چکے نیں میرا ایہہ کیتا کم حوالے دے طور تے ودھیریاں تھانواں اتے استعمال ہویا اے ایس وچ تاریخ دیاں تے ادب دیاں کتاباں شامل نیں ایس کھوج دے کم دی اہمیت دا گویڑ ایس گل توں وی لایا جا سکدا اے کہ ایہہ کتاب ایم اے پنجابی (ریگولر) دے نصاب وچ وی شامل اے۔

۱۹۷۸ء (ایس موضوع اتے پہلے مضمون) توں لے کے ۱۹۸۱ء (آزادی دے مجاہد لکھاری۔ پنجابی ادب تے منزل پاکستان) تے ایدوں اگے ۱۹۸۴ء (تحریک پاکستان اور پنجابی ادب) توں موجود زمانے (۱۹۹۴ء) تیکر میرے لئی ایہہ موضوع جیوندا جاگدا موضوع رہیا اے میں ایہہ سولاں سال ہر لحہ اپنیاں اکھاں کھلیاں رکھیاں نیں ایس موضوع اتے جتھوں جو کجھ لبھا اے ہر قسم دیاں احتیاطاں تے تصدیقاں مگروں اپنے اصل کم 'پنجابی ادب تے منزل پاکستان' (پنجابی) نال شامل کردا رہیا آں کے تے ہن بڑے مان نال پنجابی جگت دی خدمت وچ پیش کر رہیا آں۔ مطلب ایہہ اے کہ ایس موضوع اتے جولائی ۱۹۹۴ء تک ملے مواد نوں شامل کر دتا اے ایس حوالے نال ایہہ جولائی ۱۹۹۴ء دی لکھت اے۔

حقی گل ایہہ اے کہ 'پنجابی ادب تے منزل پاکستان' دے موضوع اتے میں کھوج دا ایہہ کم اک قومی جذبے نال کیتا اے اج جدوں ۱۹۷۸ء دے اوہناں لمحیاں نوں یاد کرنا آں جدوں میرے من وچ ایس موضوع اتے کم کرن دی ایل جاگی سی تے جدوں ویکھیاں پنجابی ادب دی جھولی ایس حوالے نال سکھنی دسی سی تے پیراں تھلیوں زمین نکل گئی سی۔ اوس گھڑی خیال آیا سی کہ ساڈا تے ایہہ دعویٰ اے کہ پنجابی ادب دا مجموعی مہاندرا مسلماناں نے ہر دور وچ مسلم مہاندرے دے تحت ادب تخلیق کر کے نتاریا اے ایہہ کیہ گل اے کہ مسلم مہاندرے دی سب توں اتم تحریک' تحریک پاکستان ویلے ساڈیاں قلماں خاموش رہیاں؟ میرا جی نہیں سی من دا ایسے لئی کھوج دے کم لئی میں جیہڑا فرضیہ بنایا سی اوہ مثبت انداز دا سی کہ پاکستان دی تحریک وچ پنجابی لکھاریاں نے اپنے عمل تے قلم راہیں حصہ پایا' رب دا لکھ لکھ شکر اے کہ میں ایس دعوے نوں ثابت کرن وچ کامیاب ہو گیا آں مینوں ایس گل اتے وی مان اے کہ ایہہ موضوع میرے حوالے نال ای پنجابی ادب وچ متعارف ہویا سی تے میرے ہتھوں ای ایس دی تکمیل ہو رہی اے، 'تکمیل' دا لفظ میں جان کے ورتیا دے ایس لئی کہ ایس موضوع تے ہتھلی کتاب وچ اینا کجھ کٹھا کر دتا گیا اے کہ جے ایدوں مگروں ہور لکھاری تے ہور پنجابی ادب لبھاوی تے ایہہ ایس موضوع نوں کوئی نویں شکل نہیں دے سکن گے بس ایس دی شکل تے رنگ روپ نوں ہور سوارن تے نتارن وچ حصہ پان گے۔

مناسب جاپدا اے کہ 'پنجابی ادب تے منزل پاکستان' دے روپ سروپ دا ایتھے تھوڑا جیہا نتارا کر دتا جاوے، جویں کہ ناں توں ظاہر اے ایس کتاب نوں پاکستان دی منزل تیکر اپڑن دے سفر دے حوالے نال ترتیب دتا گیا اے، ایہدے اڈو اڈ باب' ایس سفر دی ٹور دی دس پاندے نیں جیویں پہلا باب، بجھا مڈھ آزادی دے قافلے دا' پنجاب وچ سکھاں دی حکومت دے ختم ہون انگریزاں دے قبضے انگریزاں دے خلاف نفرت' ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی تے ایس دے حوالے نال پنجاب' پنجابی' پنجابی ادب دے حصے دا بیان چتر دا اے' دوجے باب 'آزادی دا قافلہ سانجھی توڑ ٹرے' سیاسی تے سماجی حوالے نال انگریز دے خلاف سانجھی ٹور ٹرن دی دس پاندا اے جیہڑی عارضی ثابت ہو کے اگلے تیجے باب بھانڈا بھجیا سانجھی ٹور والا' انگریز ہندو گٹھ جوڑ' شدھی تے سنگٹھن دیاں تحریکاں' کشمیری مسلماناں اتے انگریز دی بلاشیری نال ڈوگرہ راجے دے ظلم تے شہید گنج ورگیاں مسلم مارو تحریکاں تے ایہدے حوالے نال ہوند وچ آون والے پنجابی ادب دا نتارا کردا اے' جس دے رد عمل پاروں اگلے چوتھے باب 'جاگ پیا اے مسلم پیارا' وچ مسلم جاگرتی دا نتار کیتا گیا اے ایہہ جاگرتی پنجویں باب 'ایس ہند اندر پاکستان ہووے' دے روپ وچ پاکستان دی اصل تحریک نوں اجاگر کر دی اے۔ ایہہ ای اصل وچ ایس سارے موضوع دا نقطہ عروج اے تے ایس لکھت دا مرکزی خیال اے جس توں ایس گل دا گویڑ لایا جا سکدا اے کہ ساڈے پنجابی لکھاریاں نے اپنے عمل تے قلم نال پیارے وطن پاکستان نوں بنان وچ کناں وڈا حصہ پایا اے ایس سارے عمل تے کلام توں آزادی دے ایہناں مجاہد لکھاریاں دی ایس لگن تے جذبے دا گویڑ لگدا اے جیہڑے منزل تیکر اپڑن تے باب چھیویں 'آزادی دا قافلہ منزل تے اپڑ گیا' وچ اپنی خوشی دا اظہار اپنے قلم راہیں کر دے نیں' ایہناں ساریاں ذکر کیتے باباں وچ آزادی دے مجاہد لکھاریاں دے کلام وچوں ونگیاں وتیاں گئیاں نیں جدوں کہ ستویں باب 'زندہ جگ تے نیں جد تک مرد مومن رہے گا وچ جہاں جہاد زندہ' وچ اوہ سارا کلام درج کر دتا گیا اے جیہڑا ایس سلسلے وچ دستیاب ہویا' ایس کلام نوں بنیاد بنا کے اگوں بہت سارے قومی موضوعاں اتے کھوج کار تے نقاد کم کر سکدے نیں۔

ایس قومی کم دی ایس روپ وچ تکمیل ویلے جتھے میرے دل وچ اطمینان دی اک لہر

بھنڈی اے اوتھے ایس قومی کم وچ مل ورتن دین والے سجناں .بیلیاں واسطے دلوں دعاواں نکلدیاں نیں ایہناں وچ سب توں اگے تے اوہ بھلے لوک نیں جیہڑے ایس قافلے وچ ۔ شامل سن اوہناں اک احسان ایس قومی کم وچ شامل ہو کے کیتا تے دوجا احسان اپنے کم نوں ریکارڈ کروا کے کیتا رب تعالٰی اوہناں دے ایس احسان دا بدلہ اوہناں نوں دنیا تے آخرت دیاں ڈھیر ساریاں نیکیاں دے کے دیوے' میرے شکریے دے مستحق میرے اوہ بزرگ وی نیں جنھاں کھوج دے ایس کم وچ مواد فراہم کرن یاں کھوج کاری دی انگل دے حوالے نال حصہ پایا اوہناں وچ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری' ڈاکٹر وحید قریشی' جناب شریف کنجاہی' سراج دین درویش' سلیم کاشر' غلام رسول آزاد' نور احمد ثاقب' محمد صدیق صبر' طالب چشتی' حفیظ تائب' عبداللطیف مسافر' جلیل عالی' رفیق ڈوگر' ڈاکٹر بشیر گورایہ' غلام مصطفٰی بسمل' قمردین بٹ وغیرہ شامل نیں اللہ تعالٰی ایہناں ساریاں نوں نیک اجر دیوے' ایہناں گزارشاں نال قومی حوالے دی ایہہ کتاب بڑے مان تے عاجزی نال حاضر اے۔

جمعتہ المبارک

۱۵ جولائی ۱۹۹۴ء

پروفیسر ڈاکٹر شہباز ملک

چیرمین

شعبہ پنجابی

پنجاب یونیورسٹی۔ لاہور

پہلا باب

بھاݙھ آزادی دے قافلے دا

پاکستان دے قیام دی منزل تیکر اپڑ دیاں آزادی دی تحریک نوں جے مسلماناں دے حوالے نال دیکھیا جاوے تے آپ مہارے ایہہ گل منی پیندی اے کہ ایس تحریک نوں مسلماناں نے اپنے وکھ قومی تشخص نوں ابھار کے پکیریاں وی کیتیا تے اگھیڑ تے نتار کے ایس دا مونہہ مہاندرا انج دا بنا دتا کہ بلا شبہ اج ایہہ گل آکھ سکنے آں کہ پاکستان دا قیام دو قومی نظریے دی بنیاد اتے ہوند وچ آیا ایہو گل سی جس نوں ذہن وچ رکھدیاں ۸ مارچ ۱۹۴۴ء نوں مسلم یونیورسٹی علی گڑھ وچ طالب علماں نوں خطاب کردیاں حضرت قائد اعظم محمد علی جناحؒ نے فرمایا سی:

"پاکستان اوسے دن ہوند وچ آ گیا سی جدوں ہندوستان وچ پہلا غیر مسلم مسلمان ہویا سی تے ایہہ اوس زمانے دی گل اے جدوں ایس سر زمین وچ حالی مسلماناں دی حکومت وی قائم نہیں سی ہوئی۔ (ترجمہ) ۱

ایس گل نوں انج وی سمجھیا جا سکدا اے کہ مسلماناں نے ایس خطے وچ ہزاراں ورھے رہ کے وی ایس دے اجیہے مقامی رنگ نوں کدے نہیں اپنایا جیہڑا اوہناں دے حیاتی دے اسلامی ضابطے دی ضد ہووے سگوں اوہناں نے ایتھوں دی رہتل اتے اپنی مسلمانی رہتل دے ودھیرے نقشاں نوں ابھاریا ایس بارے ایہہ گل وی آکھی جا سکدی اے کہ مسلماناں دے اپنے وکھ تشخص نوں ابھارن وچ ایتھوں دے ہندو معاشرے دے تعصب نے وی ودھیرا حصہ پایا جس مسلماناں نال گھیو کھچڑی ہون دے ہوندیاں ہویاں وی

دلوں کدورت نہ کڈھی محکوم ہون دی حیثیت وچ مسلماناں دی مالا جپدا رہیا تے حاکی کمزور ہون تے جھٹ طوطے وانگوں اکھاں پھیر لیاں ہندو دے ایس کردار نوں تحریک پاکستان دے مطالعے نال بچاواں و یکھیا جا سکدا اے۔

ایس خطے وچ مسلماناں دا قیام تن ڈھنگاں دا اے پہلا حکمران دا دوجا محکوم دا تے تجا آزاد حیثیت دا ایہناں وچوں تنے حیثیتاں وچ اوہ اک وکھ قوم نظر آوندا اے حکمران ہوندیاں ایس نے ایس خطے وچ اسلامی معاشرے دیاں برکتاں نوں کھنڈان دا چارا کیتا محکوم ہوندیاں آزادی لئی جدوجہد کیتی تے آزاد ہو کے ایہہ آزادی نوں قائم رکھن دا جتن کر رہیا اے۔

ایہناں تناں وچوں محکوم حیثیت "منزل پاکستان" ول اک سفر نظر آوندا اے جس دیاں صورتاں برصغیر دی تاریخ وچ وکھ وکھ خطیاں وچ وکھ وکھ دسدیاں نیں پر ساریاں تھاواں نوں ذہن وچ رکھدیاں منزل پاکستان ول چالے پین دی محسوس شکل دا گویڑ لانا ہووے تے ای ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی نوں ایس دا اک نقطہ متھ سکنے آں انج ایس نقطے توں پہلاں دے احساس دا گویڑ لان لئی پنجاب دے حوالے نال رنجیت سنگھ توں بعد دی برچھا گردی تے سکھا شاہی دا ذکر دی کیتا جا سکدا اے کیوں جے ایس دور دا پنجابی ادب مسلماناں دے ایس احساس نوں اجاگر کردا نظریں آوندا اے۔ ہندوستان وچ انگریزاں نے سب توں مگروں پنجاب اتے ۱۸۴۸ء۔ ۱۸۴۹ نوں قبضہ کیتا ایہہ ویلا سی جدوں پنجاب دے وسنیک سکھا شاہی تے برچھا گردی ہتھوں ڈاہڈے تنگ سن ہرپاسے بد امنی کھوھا کھاہی تے لٹ مار دا پہرہ سی لوکاں دی حیاتی اک عذاب بن گئی سی ایس برچھا گردی توں خود مقامی حکومت وی تنگ سی ایس لئی جدوں انگریزاں تے ایس حکومت وچ جنگ ہوئی تے مقامی طاقت نے دلوں مزاحمت نہیں کیتی ایس گل دی شہادت انگریزاں تے سکھاں دی جنگ دے حالات لکھن والا سچا شاعر شاہ محمد دیندا اے تے حکومتی تے عوامی دونویں نقطہ نظر نتار دا اے۔

برچھا گردی بارے رنجیت سنگھ دی رانی جند کوراں دا احساس شاہ محمد انج ایکدا اے۔

مینوں آن چوفیروں گھور دے نیں لیندے مفت انعام روپے باراں
جٹ ہوواں تے کراں پنجاب رنڈی سارے دیس دے وچ چانن واراں
چھڈاں نہیں لاہور وچ وڑن جوگے سنے وڈیاں افسراں جمعداراں
پے رلن گے وچ پردیس مردے شاہ محمدا مارنی ایس ماراں ۲

ایسے پرچھاگردی بارے عوام کیہ سوچ رہے سن ایہہ گل وی سانوں شاہ محمد دے حوالے نال ای لبھدی اے ویکھو:

گھروں گئے فرنگی دے مارنے نوں بیڑے توپاں دے سب کھوہا آئے
فیر آفتاں نوں گھر لائیو نیں سگوں اپنا آپ گوا آئے
خوشی وسدا شہر لاہور سارا سگوں کنجیاں ہتھ پھڑا آئے
شاہ محمدا کہندے نیں لوک سنگھ جی تسیں چنگیاں پوریاں پا آئے ۲

ایہناں دوناں بیتاں وچ جیہڑی گل نتاروں لبھ رہی اے اوہ ایہہ اے کہ شاعر ایہہ تاثر دے رہیا اے کہ پنجاب اتے قبضے دا کارن سکھا شاہی تے پرچھا گردی اے نال ای ایہہ کہ پنجاب نوں غیراں دے حوالے کرن وچ خود مقامی حکومت وی حصہ پا رہی اے ایہہ نقطہ نظر ظاہر اے اک اجیہی کمیونٹی دا اے جیہڑی خود اوس ویلے محکوم سی اوہ کمیونٹی ظاہر اے مسلمان سی جیہڑی مغل حکومت دے زوال مگروں سارے ای ہندوستان وچ مصیبتاں دا شکار سی پنجاب وچ سکھاں ہتھوں ایس نے ودھیریاں تنگیاں برداشت کیتیاں رنجیت سنگھ دے ویلے امن امان تاں ہویا جے رنجیت سنگھ نے ایس کمیونٹی نال لا کے کھان والی نیتی اپنائی ایس لئی اوھدے دور وچ فقیر عزیز دین تے اوھدے خاندان پاروں مسلماناں دے حقاں دی حفاظت ہوندی رہی جدوں سکھاں نے ایہہ نیتی چھڈی اوہ آپ وی خوار ہوئے تے پنجاب نوں وی خوار کیتا۔

پنجاب اتے قبضے توں مگروں انگریزاں دے خلاف نفرت دا باقاعدہ اک سلسلہ شروع ہویا جس وچ مسلمان سب توں اگے نظر آوندے نیں ایس دی اک وجہ ایہہ وی اے کہ مسلمان اک حاکم قوم سن جنہاں توں انگریز نوں ہمیش خطرہ سی سکھاں نے پنجاب اتے قبضے

توں مگروں انگریزاں دے تھلے لگن والی پالیسی اپنا لئی سی جس دا ثبوت ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی ویلے سکھاں دا انگریزاں دا ساتھ دینا اے جیہدے پھل سروپ سکھاں نے اپنے گواچے وقار نوں بحال کرن دا چارا وی کیتا تے انگریزاں توں بہت ساریاں رعائتاں وی حاصل کر لیاں۔۴ سکھاں نے جنگ آزادی وچ شریک نہ ہون دے نال نال انگریزاں دی دل کھول کے مدد وی کیتی۔ سکھ ریاستاں پٹیالہ' جندر تے نابھہ تے انگریزاں نوں مالی تے فوجی امداد مہیا کیتی۔ سکھاں دی ایس امداد دا اعتراف جان لارنس نے انج کیتا اے کہ جے سکھ تے گورکھے ساڈی مدد نوں نہ آندے تے ساڈے لئی ہندوستان اتے دوبارہ قبضہ کرنا ناممکن ہو جاندا۔۵

۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی وچ بھانویں ہندو مسلمان دونواں نے رل کے حصہ لیا سی پر جنگ مگروں ہندو تے' معافی منگ کے انگریزاں دے نال لگ گئے تے انگریزاں نے اپنا سارا غصہ مسلماناں اتے کڈھیا۔ ۶۔ ایہہ جنگ آزادی مسلماناں لئی آفتاں تے مشکلاں دا باعث ثابت ہوئی مسلماناں دا انگریزاں نے جینا حرام کر دتا ایہناں تے طرح طرح دے ظلم شروع کر دتے۔ بنگال وچ ایہہ ظلم حدوں ودھ سن پنجاب وچ وی انگریزاں دی سختی ودھ گئی ایس دور وچ ایتھے مزاحمت وی ہوئی جیہدے وچ ساہیوال دے علاقہ گوگیرے دے احمد خان کھرل تے دوجیاں دیاں مثالاں دتیاں جا سکدیاں نیں۔

انگریزاں دے خلاف جیہڑی بغاوت کیتی گئی ایس دا پتہ ساہیوال دے علاقے وچ ۲۳ مئی ۱۸۵۷ء وچ لگدا اے ۷۔ ایس علاقے دے بہادر لوک کٹھے ہوئے تے رل مل کے انگریز دے خلاف جدھ کرن دا متا پکایا۔ ۲۶ جولائی ۱۸۵۷ء نوں کھرلاں دے سردار احمد خان کھرل تے اوہدے ساتھیاں نے گوگیرا جیل توڑ کے سارے قیدی رہا کروا لئے ایس لڑائی وچ ۵۱ قیدی مارے گئے انگریزاں نے احمد خان کھرل تے مراد فتیانہ نوں پھڑ کے قید کر لیا انگریزاں نوں جدوں ایہہ پتہ لگا کہ علاقے وچ کھرلاں دے قید کرن تے کشیدگی اے تے لوگ انگریزاں نال لڑن دیاں تیاریاں کر رہے نیں تے انگریز اسسٹنٹ کمشنر برکلے گھوڑیاں تے چڑھ کے آیا ایس ۲۰ آدمی تے ودھیریاں مجھاں پھڑلیاں کئی پنڈاں نوں اگ لا دتی ایس تے باقاعدہ جھڑپاں شروع ہو گیاں ۲۱ ستمبر دی لڑائی وچ کھرل سردار سارنگ رب

کول اپڑ گیا۔ انگریز اسسٹنٹ کمشنر بر کلے مراد فتیانہ دی بھال وچ نکلیا کوڑے ساتھ دے بیلے وچ دونواں دا میل ہو گیا۔ مراد فتیانہ تے اوھدے بہادر ساتھیاں نے انگریز بر کلے تے اوھدے گھوڑے سوار ساتھیاں نوں مار سٹیا دوسرے پاسے جوئیاں دے سردار لقمان نے وی کجھ انگریز مارے ایس تے انگریزاں دا میجر چیمبرلین فوجاں لے کے چڑھیا تے ایس نے کھرلاں جوئیاں وٹوواں تے کاٹھیاں دے کئی چک سار سٹے تے قتل عام کیتا' ایس زمانے وچ اوس علاقے دے مقامی شاعراں ایہناں مقامی سورمیاں دے جس گاؤن لئی ودھیری گنتی وچ ڈھولے جوڑے جیہڑے وار انگ دے نیں ایہناں شاعراں وچوں میرداد میروانہ سرکڈھویں نیں۔

میرداد میروانہ دے ڈھولے دا ایہہ حصہ ویکھو جیہدے وچ آخر تے اوس آکھیا اے کہ علاقے دے ایہہ سورمے انگریزاں دے خلاف جہاد فی سبیل اللہ وچ رجھے نیں:

ایہناں انگریزاں بلند بیگ دا تربانہ فتح پور گوگیریں پھاہے چاڑھیا
جیہڑا لاڑا ساندل بار دا
ایہناں انگریزاں بنھ لیا' لال غازی دا کاٹھیا' مانند جلھے دا کاٹھیا
ولی داد مردانہ موکھا پترو یہنی وال دا
ایہناں انگریزاں بنھ لئے مراد بہاول دے فتیانے
جیہڑے راوی تے چکیندے مال چودھار دا
پنڈی دے وچوں نادر قریشی بنھ ٹوریو نیں
پنچھی نکھڑیا ہنساں دی ڈار دا
پیریں بیڑیاں' ہتھیں ہتھکڑیاں' جھل کے فرض نبھائی جاندے رب غفار دا۸

اوس علاقے دے اک ہور شاعر دا کلام ملاحظہ فرماؤ جیہدے وچ انگریزاں نال کیے ایہناں جدھاں دا مقصد تے علاقے دے لوکاں دی انکھ تے آزادی لئی عزم دا کھلا اظہار اے۔

ہس ہس کے چڑھے کائی پھانسیاں' کالے پانیاں ول کائی تیر ہووے
اساں دیس آزاد ضرور کرنا' ٹکڑے انت نوں بھانویں سریر ہووے۹

ایس علاقے وچ ایس دور وچ انگریزاں نال ہوئے ٹاکریاں دا بیان ڈھولیاں راہیں پوری اک تاریخ لئی کھلوتا پیا اے جس نوں قریہ قریہ پھر کے کٹھیاں کرن تے اک تھاں جوڑ کے ایہناں سورمیاں دیاں انکھ آزادی لئی اپنیاں جاناں قربان کرن دیاں داستاناں اگلیاں نسلاں لئی محفوظ کرن دی لوڑ اے پنجابی زبان تے ادب نال گوڑھا پیار رکھن والے بھلے لوک ایس کم وچ رجھے نیں۔ میرے آکھن تے غلام رسول آزاد (لیکچرار پنجابی' ساہیوال) نے پھر ٹر کے کجھ ڈھولے کٹھے کیتے نیں جنہاں وچ بر کلے تے دوجے انگریزاں نال ایس علاقے دے سورمیاں دے جدھاں دے نقشے کھچے گئے نیں آزاد ہوراں دے بیان موجب اک لماں ڈھولا اوہناں نے سوکا ولد وساوا کمہار چک نمبر ۴۵۷ گ ب ڈاکخانہ کنجوانی تحصیل سمندری ضلع فیصل آباد توں سن کے لکھیا اے بابے ہوراں دی عمر ایس ویلے ۹۰ سال اے آزاد ہوراں ایس نوں لکھاری آکھیا اے ہو سکدا اے ایہہ ڈھولا سینہ بہ سینہ چلدا بابے ہوراں تیکر اپڑیا ہووے خیر ایس ڈھولے دا اک حصہ ملاحظہ فرماؤ ۔

کال بلیندی چا پڑھی بانی

کھرل تے کاٹھیے ڈھلاں دونویں ہو برابر جھکے اک دوجے دے ثانی
بھندے لا کچہریاں نال انگریز دے گلاں کرن زبانی
انگریز آہندا اے گھوڑیاں مد دیو تماڈے ناں دی کھساں نیک نامی
احمد کھرل تے ممند جھلے دا کاٹھیا زمین گھوڑیاں رناں اساں کدے نہ لکھ دتیاں ہوندے روحاں تے بت سیلانی
انگریز آہندا اے تہانوں پشور نوں بنھ ٹوریساں تماڈے منہ دی بھوں جاسی نور دی نشانی
احمد آہندا اے تیرے گھوڑیاں دے منہ تلواریں وچ مریساں چتوواں مرداں دے ہوندارے جان وچ میدانی
اتینیاں گلاں کر کے بنگلے گوگیرے آلیاں احمد کھرل ممند جھلے دا کاٹھیا نادر شاہ قریشی پڑھ کے کلمہ دین دا چنا جواب دے کے دیگر ویلے ترکی نیں جھامرے نوں دوڑ گیانی ۔
اٹھے ترہیا نے فتیانے ماہر مراد موہرہ اے دھاڑ دا
سانگ ماہر مراد دی ماری تن انگریز بر کلی دے کلھیا بکیا دنہ کے نکلی سوجا کر بھنڈار دا
اوددوں پچھے تن سوٹھ بندوقاں دیاں چھٹیاں التھا لے کے سار دا

پہلی لگی اے سی مرم دے دھرانے نوں ڈھایا اے پکا قلعہ کوٹ قندھار دا
دوئی لگی اے مشری سپرا نوں اوہ وی برج پہاڑ دا
تریجی دا بھر کے کلمہ دین دا بھوئیں تے ڈھٹھا اے پتر کھرے بار دا
ایہناں انگریزاں بلند بیگ دا دھرانہ فتح پور گوگیریں پھاہے چاچاڑیا جیہڑا لاڑا سی ساندل بار دا

اے۔ ڈی اعجاز ہوراں اپنی کتاب کال بلیندی' (ستمبر ۱۹۸۳ء) وچ ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی ویلے گوگیرہ ضلع ساہیوال دے سورمیاں احمد خان کھرل' مراد فتیانہ وغیرہ دے جس گاؤں والے ڈھولے کٹھے کیتے نیں تے نال ایس جدھ دی دند کتھا (لوکاں وچ پر چلت کہانی) درج کیتی اے مولف دے بیان موجب ایہہ ڈھولے سوسوا سو سال توں روایت تے ڈھولیاں دی شکل وچ سینہ بہ سینہ گئے آوندے نیں "اوہناں دا خیال اے کہ ایہہ ڈھولے شاعراں ایس جدھ تے سورمیاں نوں اکھیں ویکھ کے تخلیق کیتے نیں ۱۱۔ ایس جہاد دے سورمیاں رائے احمد خان کھرل شہید' مراد فتیانہ ' ویل فتیانہ' ملک سردار خان' ولی داد خان' پیر نادر شاہ' مردانہ بلوچ' لال خاں کاٹھیا' موکھا وہنی وال وغیرہ دی بہادری دی دند کتھا تے میوٹنی ریکارڈ جلد دوم این ڈبلیو انفنسٹن دی رپورٹ جیہڑی میجر ہملٹن نوں ملتان گھلی گئی ایس دے حوالے نال وارتا احمد غزالی ہوراں اپنی کتاب 'ساندل بار' وچ درج کیتی اے ایہناں حوالیاں نوں مکھ رکھ کے گوہ کیتا جاوے تے جیہڑی گل نتر تے نکھر کے سامنے آوندی اے اوہ انگریز نابری اے کیوں جے ایس خطے دے مسلمان حریت پسند' انگریز نوں کافر سمجھدے سن' ظالم سمجھدے سن تے ایس کر کے ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی دے دوران انگریز نوں بھرتی تے سامان جنگ (گھوڑے وغیرہ) دین توں انکاری سن' اک ڈھولے دا حصہ ویکھو۔

بر کلے آکھے : احمد خاں رنگروٹ جا منگساں
نے گھوڑی لیساں وچ بگھی دے کھلیاں کا ہلے
احمد خان آکھیا : چٹا جباب ہیئی میرا بھانویں زور لائے ویکھیں سارے ۱۲

اک گل جیہڑی ایہناں ڈھولیاں وچ نتر تے نکھر کے سامنے آوندی اے اوہ اے بہادراں وچ دے شہادت دے شوق دا کھلا اظہار' ونگی ویکھو۔

ـ آکھے لڑساں نال انگریز دے جیوں بلدی شمع تے جوش پتنگ دا
بازی آکھے سولاں سار دی اے پاسا لینا اے کھیڈ شطرنج دا
ـ آکھ نبی دا کلمہ کھرل نوں شوق شہادت دا اے
دسیا اکھیندا اے ناں لے کے علی شیر ملنگ دا۱۳
آکھ نبی دا کلمہ آکھے دیساں سر نذرانہ
مالک چھڈسیں پلصراطوں پار ٹپاکے۱۴
ـ آکھ نبی دا کلمہ راہ نوں شوق شہادت دا سر پر جا کے دیسیں سر قربانی۱۵
ـ احمد خان شہید ہویا خلقت نوں تلیوں لگی چوٹیوں نکلی اے مار پھڑکا کے۱۶

میرداد میروانہ دے ڈھولے دا ذکر پچھے ہو چکیا اے جس وچ اوس نے احمد خان کھرل دے انگریزاں دے خلاف لڑن نوں جہاد قرار دتا اے ایہہ ڈھولا اے۔ ڈی ۔ اعجاز نے وی کال بلیندی' وچ شامل کیتا اے جس دا آخری مصرعہ اے۔

ـ پیریں بیڑیاں ہتھیں کڑیاں جھل کے فرض نبھائی جاندے نی رب غفار دا ۱۷

ایس دور وچ انگریز دشمنی پاروں جیہڑے دیس پیاریاں نوں جیل وچ بند کیتا جاندا احمد خان کھرل اوہناں نوں جیل توڑ کے رہا کروا لیندا' اک وار جدوں احمد خان کھرل نوں جیل وچ بند کیتا گیا تے اوس نے جیل توڑ کے رہائی حاصل کیتی پھیر پھڑیا گیا تے مشروط چھڈ دتا گیا کہ اوہ ایس علاقے دا ہیرو بن چکیا سی' اوہ مرد حریت سی انگریزاں نال لڑنا اوہدا شیوہ بن چکیا سی ۲۱ ستمبر (۱۸۵۷ء) نوں برکلے دے جاسوس بابا کھیم سنگھ دی مخبری تے برکلے نے رات نوں حملہ کیتا تے احمد خان کھرل نوں شہید کر دتا جیہڑے مجاہد ایس حملے وچ بچ گئے ایہناں وچوں مراد فتیانہ نے اپنے ساتھیاں نال برکلے اتے پنڈ کوڑے دے کول حملہ کر کے برکلے نوں مار دتا ۱۸

انگریزاں دے خلاف نفرت دا ایہہ احساس سانوں لوک گیتاں وچ ای نہیں باقاعدہ ادب وچ وی لبھدا اے ایہدی اک مثال خواجہ غلام فرید دے نواب بہاول پور دی تعریف وچ لکھے گئے قصیدے وچ وی لبھدی اے۔

صبح صادق خان صاحبی مانے — پا سہرے گانے گہنے
سبھوں پھلوں سیجھ سہاتوں — بخت تے تخت کوں جوڑ چھکاتوں
اپنے ملک کوں آپ وساتوں — پٹ انگریزی تھانے ۱۹

اک پاسے ایہہ احساس سی تے دوجے پاسے مسلماناں دے پڑھے لکھے لوکاں نے مسلماناں اتے انگریزاں دے ہو رہے ظلماں دی تہ تیکر اپڑن تے ٹھنڈے دل نال ایس دا اپا کرن دا بیڑا چکیا ایہناں وچوں اک گروہ عالماں دا سی جیہڑے انگریز مشنریاں دے اسلام دے خلاف پراپیگنڈے دا توڑ کر رہے سن تے دوجے پاسے سر سید ورگے جدید علماں دے جانو سن' سر سید نے رسالہ 'اسباب بغاوت ہند' لکھ کے ایس گل دا جواز مہیا کیتا کہ جنگ آزادی ۱۸۵۷ء وچ مسلمان قصور وار نہیں سن سگوں قصور خود انگریزاں دا اے۲۰۔ انگریزاں نوں مسلماناں بارے اپنے رویاں اتے وی غور کرنا چاہیدا اے ایس حوالے نال سر سید احمد خان نے تعلیم دے حوالے نال اسلامی تشخص نوں برقرار رکھن تے ابھارن دا مڈھ بدھا اوہناں علمی جدوجہد نال اوس ویلے دے ہندوستان وچ مسلمان نوں انگریز نال برابری دی سطح تے گل کرن جوگا کرن دا چارا کیتا ایدھر پنجاب وچ ۱۸۸۴ء وچ انجمن حمایت اسلام دی بنیاد رکھ دتی گئی جیہدے مقصداں وچ (۱) مسلمان کڑیاں منڈیاں دی عام تعلیم دا بندوبست کرنا (۲) اسلامی قدراں دی راکھی تے ایہناں دی اشاعت (۳) عیسائی تے آریہ سماجی مشنریاں ولوں اسلام دے خلاف پراپیگنڈہ دا تحریری تے تقریری مکو ٹھپنا تے (۴) مسلماناں دی سماجی تے ثقافتی ترقی لئی کوشش کرنا۲۱۔ شامل سی سر سید دی تحریک نے تعلیمی تے ثقافتی دے نال نال سیاسی صورت وی اختیار کر لئی سی ایس لئی ۱۹۰۶ء وچ ڈھاکہ وچ مسلماناں دے سماجی تے سیاسی حقاں دی حفاظت لئی مسلم لیگ دی بنیاد رکھی گئی ایدوں پہلاں ای ہندو انگریز دا حاشیہ برادر بن چکیا سی ایس لئی ایس نے اپنے حقاں دی حفاظت لئی انگریزاں دے مل ورتن نال آل انڈیا کانگریس بنا لئی سی جیہدے صدر کئی سال تیکر انگریز ای رہے جدوں کہ مسلم لیگ خالص مسلماناں دے ہتھوں ہوند وچ آئی تے مسلماناں دے ہتھ وچ ای رہی مسلم لیگ دے بنن ویلے مسلماناں دے حقاں لئی جدوجہد کرن دے سلسلے وچ تقریراں توں مگروں نواب سلیم اللہ نے جیہڑی قرار داد پیش کیتی حکیم اجمل خان

(مولانا) محمد علی (جوہر) تے مولانا ظفر علی خان نے ایس دی تائید کیتی۔ قرارداد وچ مسلم لیگ جماعت دے مقصداں نوں انج لیاندا گیا:

(الف) ہندوستان دے مسلماناں وچ حکومت برطانیہ ولوں وفاداری دیاں خدمتاں نوں ترقی دینا تے کسے آئندہ تدبیر دی نسبت حکومت دے ارادیاں بارے جے کوئی بدگمانی پنگرے تے اوس نوں رفع کرنا۔

(ب) ہندوستان دے مسلماناں دے سیاسی حقاں تے مفاد دی حفاظت کرنا تے ایہناں نوں اگے ودھانا تے ایہناں دیاں لوڑاں تے چاہتاں دی حکومت دے سامنے ادب نال ترجمانی تے نیابت کرنا۔

(ج) دوسریاں جماعتاں دے خلاف مسلماناں وچ عداوت دے جذبیاں دے وادھے نوں ایس ڈھنگ نال مکانا کہ لیگ دے ذکر کیے اغراض تے مقاصد نوں نقصان نہ اپڑے ۲۲۔

ایسے زمانے وچ پنجاب پراونشل مسلم لیگ وی قائم ہو گئی ۳۰ نومبر ۱۹۰۷ء نوں پنجاب دے مسلم لیڈراں دا اکٹھ میاں محمد شفیع بیرسٹر ایٹ لاء دے گھر ہویا جس وچ لاہور توں اڈ امرتسر، لدھیانہ، انبالہ، شملہ، دلی، قصور، پٹی، فیروز پور، منٹگمری (ساہیوال) ملتان، لائل پور (فیصل آباد) راولپنڈی، تے بٹالہ دے مسلمان آگو شامل ہوئے۔ مولوی محبوب عالم مدیر پیسہ اخبار (لاہور) دی تحریک تے میاں محمد شاہ دین (مگروں جسٹس پنجاب چیف کورٹ) نے صدارت کیتی ۲۳۔ انج مسلم مہاندرے نوں ابھارن تے مسلم حقاں دی راکھی دا کم اک مربوط ڈھنگ نال ہون ڈہمہ پیا۔

○

حاشیے تے حوالے

پہلا باب

۱۔ قیام پاکستان کا تاریخی اور تہذیبی پس منظر: سمیع اللہ قریشی، ص ۱۴
۲۔ سکھاں دی وار: مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، ص ۱۶
۳۔ اوہی: ص ۲۷
۴۔ پنجاب دیاں لہراں: شمشیر سنگھ اشوک، ص ۵۳ (گورمکھی)
۵۔ سن ستاون: سندر لعل، ص ۲۴۵ بحوالہ حصول پاکستان: پروفیسر احمد سعید، ص ۲۴
۶۔ حصول پاکستان: پروفیسر احمد سعید، ص ۳۳
۷۔ رت لیکھا (کتاب لڑی ۲): پبلشر عظمت قادر، ص ۵۰
۸۔ اوہی: ص، ۵۱
۹۔ اوہی: ص ۵۱
۱۰۔ کال بلینڈی: ص ۷
۱۱۔ اوہی: ص ۸
۱۲۔ کال بلینڈی: اے۔ ڈی اعجاز، ص ۱۴۰
۱۳۔ اوہی: ص ۱۳۲
۱۴۔ اوہی: ص ۱۳۳
۱۵۔ اوہی: ص ۱۳۱
۱۶۔ اوہی: ص ۱۴۱
۱۷۔ اوہی: ص ۱۷۱
۱۸۔ ساندل بار: احمد غزالی، ص ۲۷۷
۱۹۔ خواجہ غلام فرید: مسعود حسن شہاب، ص ۲۵۴
۲۰۔ حصول پاکستان: پروفیسر احمد سعید، ص ۳۳
۲۱۔ اوہی: ص ۵۹
۲۲۔ پاکستان ناگزیر تھا: سید حسن ریاض، ص ۵۳
۲۳۔ پنجاب تحریک پاکستان میں: محمد انور امین، ص ۲۷

دوجا باب

آزادی دا قافلہ سانجھی ٹورڑے

۲۰ ویں صدی دے شروع وچ پہلی وڈی جنگ توں پہلاں پہلاں ہند واسیاں نوں ایس گل دا احساس ہو چکیا سی کہ انگریزاں کولوں خود مختاری مل جل کے ای لئی جا سکدی اے ایس لئی ۱۹۱۰ء وچ آل انڈیا مسلم لیگ دا اجلاس سر نبی اللہ دی صدارت وچ ہویا جیہدے وچ اوہناں نے اپنے صدارتی خطبے وچ ہندو مسلم اتحاد دی لوڑ تے زور دتا ایس سلسلے نوں مسٹر محمد علی جناح جیہڑے اوس دیلے کانگرس وچ شامل ہو کے مسلماناں دے حقاں لئی جدوجہد کر رہے سن نے اگے ودھایا تے ایہناں دیاں کوششاں پاروں لکھنؤ پیکٹ ہویا جیہدے وچ پہلی واری ہندوواں نے مسلماناں دے مطالبے جداگانہ انتخاب نوں منظور کر لیا۔ ایہو دور اے جدوں ایس سانجھی جدوجہد دی اک صورت امریکہ وچ رہندے پنجابیاں دی غدر پارٹی سی ایہہ ۱۹۱۳ء دی گل اے ایہناں اک باقاعدہ اخبار "غدر گونج" کڈھیا جس وچ آزادی لین دے جذبیاں والا ادب چھپدا سی اک نمونہ ویکھو۔

- نہ اوہ ہند واسی ہندو جیوندے نیں بچے غازیاں دے مسلمان کیوں نہیں
ظاہر دوہاں نوں کھا گیا پاڑ یارو اندر زہر بن کے لیندے جان کیوں نہیں
ڈھائی ٹوٹرو کھا گئے کھیت ساڈا ہندوستان دا کوئی پرسان کیوں نہیں
اٹھو شیر مرد ویلا سوچ دا نہیں جا کے ویکھدے کل جہان کیوں نہیں
بندر بانٹ ظالم کردا نال ساڈے بے ایمان دی کڈھدے جان کیوں نہیں[۲]

تے

ـ ہندیو جے سکھاں والی سچ مانی
گوریاں دی ھک کر دیو چھانی ۳

غدر پارٹی وچ بہت سارے مسلمان وی سن جنھاں وچ مولانا برکت علی، حسن رحیم، رحمت علی تے منشی کریم بخش شامل نیں ایس پارٹی نال تعلق رکھن والے لوک جدوں ہندوستان آئے تے ایہناں نوں کچل دتا گیا۔

۱۹۱۴ء وچ جدوں پہلی وڈی جنگ لگی تے انگریز نے بھرتی تے چندے واسطے پنجاب وچ سختیاں شروع کر دتیاں ایس سلسلے وچ عوامی پدھر تے باقاعدہ مزاہمت ہوئی جھنگ دے علاقے وچ اجے وی کئی ڈھولے بھرتی دے تے چندے دے خلاف ملدے نیں۔ ایس سلسلے وچ ایہہ وی گل لبھدی اے کہ انگریز نے ایس علاقے وچوں جدوں بھرتی تے چندہ منگیا تے عوام نے انکار کیتا نال ای انگریز دے ایجنٹ نوں قتل کر دتا۔ ایس تے تن چار بندے پھاہے لگ گئے ایس دور دے شاہلی (شہاب علی) دے لکھے ہوئے ڈھولے دے دو بول ملاحظہ کرو:

ـ ایہہ ڈاھڈا راج انگریز دا
جیہڑا پے آدم دے منڈھ گیا ۴

ایسے سلسلے وچ عوامی پدھر تے وی کئی قسم دے گیت مشہور ہوئے اک ماہیا ویکھو:

ـ اکھاں ج گئیاں نی رو رو
شہوں لوکی نسدے نیں، انگریزاں دے ظلم کولوں ۵

یاں

انگریزاں تے قہر پوے
میں ایتھے تڑفنی آں
میرا جانی جیل وچ اے

انگریزاں دے خلاف نفرت دے سلسلے وچ ایس دور دے ہور بہت سارے لوک

گیت مشہور ہوئے۔ پہلی عالمگیر جنگ توں پہلاں انگلستان اتے ایڈورڈ ہفتم دی بادشاہی سی (۱۹۰۲ء — ۱۹۱۱ء) جیہڑے ملکہ وکٹوریہ توں بعد تخت تے بیٹھے سن ۱۸۵۷ء توں بعد انگریزاں دیاں سختیاں ہند واسیاں تے خاص طور تے مسلماناں تے ودھ گییاں سن ایسے حساب نال ایہناں دے خلاف نفرت وی ودھ گئی سی ایڈورڈ ہفتم دے دور دا اک عوامی بول ملاحظہ فرماؤ:

اے بی سی
کتھے گئی سی
ایڈورڈ مر گیا
اوہنوں رون گئی سی ۶

ایہہ بول انگریزی تعلیم دا مذاق وی اڈاندے نیں تے جذبہ آزادی دے تحت انگریز نال نفرت دی دس وی پاندے نیں۔

ہندو مسلم اتحاد دے ایس مختصر دور وچ جلیانوالہ باغ (امرتسر) دا حادثہ وی آوندا اے جیہدے وچ ہند واسیاں انگریزاں دیاں گولیاں سانجھے طور تے اپنے سینیاں تے کھادیاں۔ پہلی وڈی جنگ وچ ہندوستان وچ انگریز دے بقول انگریز دے خلاف خفیہ سرگرمیاں بڑیاں ودھ گییاں سن انگریز حکومت ایہدے توں ودھیری گھبرائی ہوئی سی ایس لئی اوس اک انگریز سرسڈنی رولٹ دی نگرانی ہیٹھ اک کمیٹی تھاپی جیہڑی ایہناں "باغیانہ خفیہ سرگرمیاں" دی ٹوہ لائے تے ایہناں دے دور کرن دا راہ تجویز کرے سرسڈنی نے جیہڑیاں تجویزاں دتیاں انگریز ایہناں نوں اک بل دے روپ وچ اسمبلی وچ پیش کر کے قانونی حیثیت دینا چاہندا سی ایس بل نوں ہند واسی اپنی عزت دا مسئلہ سمجھدے سن۔ محمد علی جناح (قائداعظم) نے وی ایس بل دی مخالفت کیتی تے ایس دے پاس ہون تے اسمبلی دی رکنیت توں ای استعفیٰ دے دتا۔ ایس بل دے قانون بنن مگروں سارے ہندوستان وچ احتجاجی جلسیاں جلوساں دا ہڑ آگیا ایہو جیہا ای اک جلسہ امرتسر دے جلیانوالہ باغ وچ ۳ اپریل ۱۹۱۹ء نوں ہویا انگریز جنرل ڈائر نے ایس غیر مسلح تے پر امن مجمے اتے بے تحاشہ گولی چلا کے ۳۷۹ بندے مار دتے تے ۱۲۰۰ شدید زخمی کر دتے ایہہ اک وحشیانہ قتل عام سی

کیوں جے ایس جلسے گاہ دی نوعیت دی ایہہ سی کہ ایس نوں صرف اک چھوٹی جنی گلی جاندی سی باقی آلے دوالے آبادی سی ڈائر دے بندیاں ایس رستے نوں بند کر کے لوکاں نوں بھن دتا ے ایس واقعے تے بہت سارے قصے جڑے۔ حکیم عبداللطیف عارف نے اپنی سیرت دی کتاب کملی والا وچ لکھیا اے:

ے جلیانوالے دا باغ سی لال ہویا انھے واہ جد گولیاں آئیاں نیں
ڈھڈاں بھار چلا وندے خلق تائیں ویکھ ظالماں پٹھیاں چائیاں نیں
ایہدھر ویکھیا رب دیاں بندیاں تے ایہناں حاکماں نے اتاں چائیاں نیں
اوہدھر گولیاں نبیؐ دے پاک روضے اتے ظالماں جا برسائیں نیں
خوشی عاشقاں نوں جھورا چتواں نوں جنھاں کچیاں یاریاں لائیاں نیں
بھرے جیل خانے کھچا کھچ پورے ظفر علی نوں لکھ ودھائیاں نیں
جس پنجاب اندر زمیندار بن کے سبھے سنگتاں جھون جگائیاں نیں ۸

ایدوں مگروں پنجاب دی انگریزی حکومت نے ہند واسیاں تے ظلماں دا اک سلسلہ شروع کر دتا۔ ۱۵ اپریل ۱۹۱۹ء نوں پنجاب وچ مارشل لاء نافذ کر دتا گیا صوبے بھر وچ ظلم کتے جان ڈیہہ پئے بڑے بڑے شریف لوکاں نوں سپاہیاں کولوں کٹوایا گیا کئیاں نوں پھانسی چڑھا دتا گیا لاہور دے باشندیاں وچوں طالب علماں نوں کڑکدی دھپ وچ اپنے سراں تے بستے چک کے ۱۶ میل سفر کرن نوں آکھیا گیا سارے باشندیاں نوں حکم دتا گیا کہ اوہ اپنی گرمی وچ اپنیاں سائیکلاں، موٹر سائیکلاں کاراں لیمپ تے بجلی دے پکھے فوج دے کول جمع کروا دین ایس سلسلے وچ چیف کورٹ دے جج سر شادی لعل نوں موٹر جمع کروانی پئی۔۹ لاہور دے لال دین قیصر نوں موت دی سزا ہوئی پر جدوں عام معافی دا اعلان ہویا تے ایہہ دی رہا ہو گئے۔۱۰

ایسے دور وچ یونان دیاں فوجاں نے ترکی دے شہر سمرنا تے بخارا تے نال لگدے علاقیاں تے حملہ کر دتا انگریزاں نے ترکی حکومت دا رجحان جرمنی ول ویکھ کے اپنیاں فوجاں ترکی دے خلاف لڑا دتیاں ہندی مسلمان ایس توں انگریزاں دے خلاف ہو گئے تے علی برادران دے جھنڈے تھلے تحریک خلافت چلائی۔ جنگ دے خاتمے مگروں انگریزاں نے ترکی

دی جیہڑی تقسیم کیتی تے خلافت نوں جیہڑا نقصان اپڑیا ہندوستان دے مسلمان ایہدے نال بل اٹھے۔ ترکی دے ذکر کیتے شہراں تے حملے ہوندیاں ای ہندی مسلماناں نے انگریز حکومت اگے واویلا شروع کر دتا سی ایس سلسلے وچ اوہناں مجلس خلافت دی بنا لئی سی جیہدے تحت دلی وچ ۲۳ نومبر ۱۹۱۹ء نوں مولوی فضل الحق دی صدارت وچ جیہڑیاں قرار داداں پاس ہوئیاں اوہ ایہہ سن:

۱۔ ایران تے ترکی دے مقدس مقامات نال جیہڑیاں زیادتیاں ہوئیاں نیں ایہناں اتے دکھ دے اظہار وجھوں ہند دے مسلمان جشن صلح وچ شامل نہ ہون تے ایس دے خلاف جلسے کرن۔

۲۔ مسلمان، حکومت (انگریزی) نال ترک موالات کرن۔

۳۔ جے اوہناں دی مرضی موجب ترکی دا فیصلہ نہ ہووے تے پھیر ولائتی مال دا بائیکاٹ کیتا جاوے۔

ایس دور وچ ترکی دے حق وچ تے یونانیاں دے خلاف عوامی پدھر تے بڑا پنجابی ادب رچیا گیا ایس لئی کہ ایہدے وچ بچہ بچہ حصہ لے رہیا سی اک عام بندے توں لے کے تجارت پیشہ کاروباری ایتھوں تیکر کہ دیو بند تے ندوۃ العلماء دے عالم تیکر اپنے حجریاں توں باہر نکل آئے تے سرتوں پیر تیکر احتجاج دی صدا بن گئے ایس ویلے ترکی دے ہیرو غازی مصطفیٰ کمال پاشا تے غازی انور پاشا پنجاب دے ہیرو بن چکے سن سمرنا دے لوکاں تے ہویا یونانیاں دا ظلم ہند دا اسی اپنے تے ہویا ظلم محسوس کر رہے سن ایس زمانے وچ جنہاں شاعراں دے ناں مشہور ہوئے ۱۱ ایہناں وچ منشی محمد اسمٰعیل: (قصہ غازی مصطفیٰ پاشا کمال دی فوج) احمد اللہ بیگ: (قصہ ترکاں دی بیداری تے یونانی دی زاری)، حافظ عالم خان: (قصہ چھٹی خلافت حصہ اول) تے ملک لال دین قیصر، عبد الرحیم عاجز، ملک دین محمد عرف ملک لاہوری تے دین محمد سودائی بڑے مشہور ہوئے۱۱ ملک لال دین قیصر (۱۸۹۱ء۔ ۱۹۵۶ء) نے عملی طور تے وی ایس تحریک خلافت وچ حصہ پایا تے انگریز دشمنی پاروں ۹ واری جیل گئے۔ ۱۲ ایہہ استاد گام دے شاگرد سن اوہناں دے لکھے ایہہ بول تے اج وی کئی لوکاں نوں زبانی یاد نیں۔

۔ غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے تیریاں دور بلائیاں
تیرا خنجر ہے قومی ہلال وے جس نے دھماں پائیاں
بانکیا سوہنیا چھیل جواناں پہنچ مدد نوں اے پہلواناں
روندے سمرنا دے بال وے، بیوہ ہو گئیاں مائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....
وس خوشی پیا وچ انگورا ، نال ہو وے تیرے انور گھوڑا
کر بکرے یونانی حلال وے، سب وانگ قصائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....
ٹٹ پے نیں ڈالیوں کچے پھّلے ، وات یتیماں دی کوئی نہ پچھے
آن کے آپ سنبھال وے ، اجڑی نگری نوں سائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....
مدد تیری لئی آون فرشتے ، بجھن تیرے تے قدرتی رشتے
فتح دیوی او ذوا الجلال وے ، قیصر دیوے دعائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ۱۳

ملک لال دین قیصر دی اک ہور کتاب، جھوک انور دی، اہناں دی اپنی دکان قیصر بکڈپو کشمیری بازار لاہور توں چھپی جیہدے وچ لوک گیت جھوک دی طرز تے ترکی مسلماناں دے دکھاں ـے کیرنے ملدے نیں اک ونگی ویکھو:

۔ جھوک میرے انور والی

غازی کمال وے رب ودھا دے تیرا دونا اقبال وے
جھوک میرے انور والی
نوشہ انگورا دا سنیا موصل تے جا رہیا
مدتاں دی اجڑی بستی وسا رہیا
جھوک میرے انور والی
مصطفیٰ پاشا جے توں موصل تے جا رہیوں

بھیج دے انور سانوں بلخ بخاریوں

جھوک میرے انور والی

غازی کمال تیں ہتھ پھل گلاب دا

وانگ سہرنا موڑیں روضہ جنابؐ دا

جھوک میرے انور والی

اک تھاں تحریک خلافت دے آگو مولانا شوکت علی بارے لکھدے نیں

ے وگ وگ دے کھوہا تیری اچی نسار وے

ہند دیاں فوجاں میرا شوکت سالار وے ۱۴

عیسیٰ امرتسری نے اپنی لمی نظم وچ غازی مصطفیٰ پاشا کمال نوں اسلام دا سپاہی متھ کے اوہدے جس انج گائے نیں:

ے پھڑ کے حب اسلام دی تیغ نوں

کر کے ڈھال بیتے بے دریغ نوں

پھرے دشمناں نوں قسمت بھالدی

فوج مصطفیٰ پاشا کمال دی

سینے وشمناں دے اگ بالدی

فوج مصطفیٰ پاشا کمال دی ۱۵

ایسے دور وچ دی پیر جماعت علی شاہ ثانی دے اک مرید حافظ عالم خان دی کتاب چٹھی خلافت دی (حصہ اول)' دی ذکر دے قابل اے جیہدے وچ کہندے نیں:

ے پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ

گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

ایہدے وچ اوہ کہندے نیں کہ انگریز دے جھولی چکاں نے ڈائریاں لکھ کے بھائیاں نوں قید کرا دتا اے تے دین دی تباہی دا سامان بنے نیں ایہہ وی آکھیا گیا اے کہ تحریک خلافت دے ممبراں وچ ناں لکھان وچ تیری بھلیائی اے ا یتھے علی برادران مولانا محمد علی، مولانا شوکت علی بارے لکھدے نیں :

ـ سچ علی برادر فرماندے

سچے سوٹ نہ جیہڑے ہنڈاوندے
اوہو ایمان بچاوندے
واہ واہ اوہناں تے فضل الٰہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ

ایہدے وچ سیف الدین، اجمل، ابوالکلام آزاد، مولانا ظفر علی تے مولانا عطاء اللہ بارے وی دس پائی گئی اے کہ ایہناں نے ایس تحریک وچ حصہ لیا۔

حافظ عبدالحق سیالکوٹی دیاں تحریک خلافت دے سلسلے وچ تن چھپیاں کتاباں (ٹریکٹاں) دی دس جناب ڈاکٹر اے ڈی مضطر ہوراں نے پائی اے ۲۶ ایہہ کتاباں ا۔ فغان ہند در غازی انور پاشا و غازی مصطفیٰ کمال پاشا ۲۔ قومی لہراں المعروف بہ پنجابی غزلیں (حصہ دوم) تے ۳۔ انگریزاں دا ٹٹو المعروف فوج اور پولیس کی نوکری حرام، ایہہ تنے ٹریکٹ سیالکوٹ توں چھپے ایہناں نوں ڈاکٹر ہوراں اپنے مقالے وچ مکمل طور تے نقل کر کے ایہناں دا انگریزی ترجمہ دی نال دے دتا اے ایہناں کتاباں اتے نظر ماریاں پتہ لگدا اے کہ مصنف، نے اک پاسے ترکاں یعنی مسلماناں کولوں خلافت دے چلے جان دا نوحہ آکھیا اے تے دوجے پاسے انگریزاں تے یونانیاں نوں ظالم قرار دتا اے ایہناں وی نندیا کیتی اے مصنف انور پاشا تے مصطفیٰ کمال پاشا نوں غازی دے ناں نال بلایا اے۔ انگریزاں دے خلاف نفرت دے نال نال ایہناں دے ہندوستان واسیاں نوں غلام بنان اتے وکھ دی دس پائی اے نال ای انگریزاں کولوں آزادی حاصل کرن دے عزم دا اظہار وی ملدا اے ایہناں کتاباں توں سانوں ایہہ وی پتہ لگدا اے کہ ہندوستان دے رہن والیاں نے ترک موالات تے عدم تعاون دیاں تحریکاں چلائیاں تے سرکاری نوکری نہ کرن دی پریرنا وی اک تحریک دے روپ وچ موجود سی ایہناں کتاباں وچوں کجھ شعروگی پاروں ویکھو:

ـ ظالم ظلم پئے ہند تے کر دے
کولوں رب دے مول نہ ڈر دے
گزرے ظلم کئی سہندیاں سال وے

آویں مصطفٰی غازی کمال وے
دیویں ہند نوں پاک جمال وے

(فغانِ ہند)

ے خلافت گئی اسلامیہ اج کتھے بے دخل کیتا سلطان اس تھیں
خادم قوم دے پھڑ پھڑ ظالماں نے دتے بھر ویکھو زندان اس تھیں

(قومی لہراں، غزل ۳)

ے ترک موالات آلات ایہہ ہے ایسا اس تھیں کھا جاسی دشمن ہار اج کل
دسیا رفیق طریق ایسا نہ مل دا تنے دا ہتھیار اج کل
پاروں عدم تعاون کرہندی فتح وچ میدان اغیار اج کل
اللہ چاہے ہندی پائے فتح اس تھیں دشمن ہو وے جلد فرار اج کل

(قومی لہراں غزل ۱۱)

ے ہندو مسلم سکھ اتحاد کر گئے باقی رہیا نہ ہن فساد کوئی
ہندی خود ای ہند آزاد کر سن ساڈی کرے نہ چاہے امداد کوئی

(قومی لہراں غزل ۷)

جیویں کہ گذشتہ درج کیتیاں سطراں توں نتردا اے کہ خلافت دی تحریک اِکی مسلماناں دی تحریک سی پر مسلماناں دے جوش دے جذبے نوں ویکھدیاں ہویاں ہندوواں دے آگو گاندھی جی نے ایس تحریک دی پرزور حمایت کیتی ایس سلسلے وچ ہندوستان دے مسلماناں وچ جوش تے جذبہ ایس حد توڑی ودھ گیا سی کہ اوہناں نے تحریک دی ناکامی تے انگریز دشمنی پاروں ہجرت (ہندوستان چھڈو) دی تحریک چلا دتی تے ایس دا عملی مظاہرہ وی کیتا۔

--○○○--

حاشیے تے حوالے

دوجا باب

۱۔ حصول پاکستان : پروفیسر سعید احمد، ص ۱۴۲

۲۔ پنجابی ادب دی کہانی : عبدالغفور قریشی، ص ۱۵

۳۔ پنجاب : احمد سلیم، ص ۲۰

۴۔ نور احمد ثاقب مرحوم (جھنگ) ہوراں توں۔

۵۔ پن چھان : حفیظ تائب، ص ۵۲

۶۔ پنجاب کی عورت : ارشاد احمد پنجابی، ص ۸۸

۷۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید، ص ۱۴۸

۸۔ پن چھان : حفیظ تائب، ص ۵۴

۹۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید، ص ۱۵۰

۱۰۔ ملک لال دین قیصر۔ حیاتی تے شاعری : روبینہ تاج، مقالہ ایم اے پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، لاہور۔ ۱۹۸۶ء ص ۵۵

۱۱۔ پنجابی ادب دی کہانی : عبدالغفور قریشی، ص ۱۵۰

۱۲۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ : مولا بخش کشتہ، ص ۴۰۱

۱۳۔ دعائے مسلم : ملک لاہوری، ص ۲، ۳

۱۴۔ جھوک انور دی : ملک لال دین قیصر، ص ۲، ۳، ۶

۱۵۔ غازی مصطفیٰ کمال دی فوج ظفر موج : محمد اسماعیل عیسیٰ امرتسری، ص ۲

16- Pakistan Journal of History and Culture, Islamabad. Jan. June 1982, p 117

تیجا باب

بھانڈا بھجیا سانجھڑی ٹور والا

جیویں کہ عرض کیتا جا چکیا اے کہ ایس دور وچ گاندھی جی نے بڑی ہوشیاری نال مسلماناں دی کمزوری توں فائدہ اٹھاندیاں تحریک خلافت وچ برابر حصہ لیا مسلمان ترکی حکومت نوں بچان دے جنون وچ اینے جذباتی ہو گئے کہ ایہناں نوں ایہہ وی ہوش نہ رہیا کہ گاندھی جی نوں ایس تحریک نال کس پاروں ہمدردی پیدا ہو گئی اے؟ گاندھی جی نے ایس جنون نوں ایتھوں تیکر ہوا دتی کہ ۱۹۲۰ء وچ اک خوفناک تحریک چل پئی جیہدا ناں تحریک ہجرت سی اہندوواں نے اپنے ذاتی فائدے لئے ایس تحریک نوں ہوا دتی کہ ہندوستانی مسلمان ترکی دی سلطنت نوں بچان لئی ہندوستان چھڈ دین۔ ہجرت لئی سندھ تے پنجاب وچوں زیادہ تے باقی صوبیاں توں کجھ گھٹ مسلماناں اپنے گھر بار تے کاروبار نوں کوڈیاں دے بھا ہندوواں اگے ویچ کے افغانستان دا راہ پھڑیا۔ مسلماناں دے اعلیٰ درجے دے تعلیمی ادارے جنہاں وچ علی گڑھ یونیورسٹی وی شامل سی و یکھدیاں و یکھدیاں اجڑ گئے ایہدھر ہندوواں نے اپنے کاروبار دا ذرا بھورا وی نقصان نہ کیتا سگوں مسلماناں نوں دھڑا دھڑ ہندوستانوں کڈھن ول جٹ پئے جنون دے مارے ایہہ مسلمان جدوں افغانستان اپڑے تے اوس اپنیاں سرحداں دی حفاظت دے بہانے ایہناں نوں نہ صرف روک دتا سگوں گولیاں دا نشانہ وی بنایا۔ جدوں ایہہ لٹے پٹے لوک جاناں بچا کے واپس پرتے تے اپنے ای مکاناں تے زمیناں تے ہندوواں دے کرایہ دار بن کے رہے تحریک پاکستان بارے لکھن والے سب سیانیاں دا ایہو آکھنا اے کہ ایس دور وچ گاندھی جی دے راہیں تحریک خلافت تے تحریک ہجرت وچ مسلماناں دا ساتھ دینا ہندوواں دی اک بڑی خطرناک چال سی جیہڑی

کامیاب رہی پر ایہدے توں جھٹ مگروں ای مالا بار وچ موپلیاں تے جیہڑا ظلم ہویا اوہدے پاروں مسلماناں دیاں اکھاں مزید کھل گئیاں اودھر ترکی وچ مصطفیٰ کمال نے خلافت ترک کر کے جمہوری حکومت نوں اپنایا تے انج تحریک خلافت دا خاتمہ ہو گیا۔

ایہہ ویکھ کے مسلمان ہندوواں کولوں تے کانگریس کولوں دور ہون لگ پئے کیوں جے سانجھی ٹور والا بھانڈا چورا ہے وچ بھج گیا سی ایہناں مڑ اپنے قومی مہاندرے نوں اپنے حوالے نال اجاگر کرنا شروع کر دتا ایہدھر ہندوواں دیاں فرقہ وارانہ تحریکاں نے بلدی تے تیل دا کم کیتا تھاں تھاں شدھی تے سنگھٹن دیاں تحریکاں پھٹ پیاں ہندو مسلم فساد ہون لگ پئے تے اوڑک ۱۹۲۸ء وچ موتی لعل نہرو نے جیہڑی رپورٹ شائع کیتی ایس نے ہندو مسلماناں دے دو واضح راہ متھ دتے ایس رپورٹ وچ مسلماناں نوں نہ نری علیحدہ حق نمائندگی دین توں انکار کیتا گیا سی سگوں ہور سیاسی تے دوجے تحفظ دین توں وی صاف انکار سی ایس توں صاف ظاہر ہو رہیا سی کہ ہندو کانگریس دے پلیٹ فارم توں "رام راج" لئی لڑ رہے نیں۔ ایس دے خلاف ای محمد علی جناح (قائد اعظم) ہوراں اپنے ۱۴ نکات پیش کیتے سن تے ایس توں کوئی دو سال بعد علامہ اقبال نے ۱۹۳۰ء وچ مسلم لیگ دے اجلاس الہ آباد وچ اپنے مشہور خطبے وچ مسلماناں لئی وکھ علاقے دی منگ کر دتی سی جس دا ناں چوہدری رحمت علی نے پاکستان رکھیا سی۔

ہن آؤ ایس دور تے ایہدے توں بعد دے دور وچ ایہہ ویکھئے کہ مسلماناں نے اپنے وکھ قومی مہاندرے نوں بحال کرن یاں نتارن لئی ادبی پدھر توں کیہ کیتا کیوں جے ایہدے بعد سیاسی پدھر تے مسلماناں دا راہ نتارویں پکھوں وکھرا ای ہوندا چلا گیا محمد علی جناح (قائداعظم) نے کانگریس نوں ایدوں بعد ای چھڈیا مسلم لیگ دی نویں تنظیم کیتی تے ایس نوں مسلماناں دی اکو جماعت بنا کے منزل پاکستان نوں حاصل کرن دا چارا کیتا۔

جیویں کہ عرض کیتا جا چکیا اے تحریک خلافت وچ ہندو نے مسلماناں نوں سماجی' معاشی' معاشرتی تے سیاسی طور تے زبردست نقصان اپڑا کے مسلمان کش پالیسی اختیار کر لئی سی شدھی تے سنگھٹن دیاں تحریکاں زور پھڑ چکیاں سن ایس دوران ای اک ہندو راجپال نے رسول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی شان وچ گستاخی کر دیاں اک کتاب چھاپی جس

تے غازی علم دین شہید نے اوس نوں قتل کر دتا۔ علم دین تے مقدمہ چلایا گیا تے اوس نوں ۳۱ اکتوبر ۱۹۲۹ء نوں پھانسی دے دتی گئی۔ ایس عاشق رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے مسلماناں وچ عشق رسول دی لاٹ نوں ہور تیز کر دتا پنجابی ادب وچ علم دین شہید بارے لکھے قصیاں دا ہڑ آگیا عشق لہردا اک چو مصرعہ ویکھو:

ے ہویا چودھویں دے وچ روشن تیرا عشق اوئے عاشق حضورؐ دیا
جھوٹا دار دی پینگھ دا جھوٹیا ای شوق نال ساتھی منصور دیا
سب دی اکھیاں وچ سما گیا ایں علم دین او ذریا طور دیا
عشق لہر دی عرض دربار اندر پہلوں کریں مسافرا دور دیا۲

علم دین شہید دے سولی چڑھ جان نے جنوبی ایشیاء دے مسلماناں دے دلاں وچ عشق رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم د بھانبڑ لا دتا غازی علم دین شہید دے جس قلکاراں نے گائے ایس سلسلے وچ پنجابی لٹریچر وچ جیویں ہڑ آگیا سی۔ ایس دور دا کوئی مسلمان شاعر اجیہا نہیں سی جس شہید نوں اپنی قلم راہیں خراج تحسین پیش نہ کیتا ہووے۔ عشق لہر دے ذکر کیتے چو مصرعے بارے پنجابی شاعر ظہیر نیاز بیگی دا آکھنا اے لوک ڈھائیں مار کے روندے سن شاعر فیروز نے قصہ علم دین شہید لکھیا۳ عبدالوہاب نے اپنے قصے وچ جس گائے۴ تے شاعر محمد شفیع نے شہید نوں اپنی قلم راہیں وڈیایا۵ دو ہور شاعراں دیاں کتاباں چھپیاں ملدیاں نیں شیخ امیر بخش (غازی علم دین صاحب شہید تے چالیس دن غازی علم دین شہید) رحیم بخش بلھا (شیدائے رسول جناب غازی علم الدین شہید میدان) شیخ امیر بخش دیاں دو کتاباں وچوں پہلی وچ علم دین دی شہیدی تے جنازے دا حال اے شروع انج ہوندی اے۔

ے اکتی اکتوبر نوں اٹھ دلیر نے
کیتا غسل سی رب دے شیر نے
چڑھیا دار تے کلمہ پکار دا
مرحبا غازی تیری کار دا
سچا عاشق ہیں احمد مختار دا

مرحبا غازی تیری کار دا۶۱

شیخ امیر بخش سکنہ مزنگ لاہور نے دسمبر ۱۹۲۹ء چالیسویں دے موقع اتے دوجی کتاب لکھی جس وچ پھانسی والے دن توں لے کے چالیسویں والے دن تیکر دے حالات نظم کیتے ایہدے وچ دسیا گیا اے کہ پھانسی والے دن مسلماناں نے انگریز دے خلاف غصے دا اظہار کیتا تے ہڑتال کیتی انگریز لاش نہیں سی دیندا سر شفیع تے علامہ اقبال دے ادم نال شہادت توں چودھویں دن لاش ملی تے پندھرویں دن لکھاں مسلماناں نے عاشق رسول دا جنازہ پڑھیا تے دفنایا کجھ حصہ ملاحظہ فرماؤ:

ے ایسے دن دا سن لٹوحال
کیتی مسلماناں ہڑتال
سولی چڑھیا ساڈا لال
کر کے سفر صفائی اے
غازی علم دین دی رب نے
کیسی شان ودھائی اے
ویکھو ایہہ چالیسواں عالی شان
کیتا فضل ہے رب رحمان
آ کے فرشتے پڑھن قرآن
اللہ رونق لائی اے
غازی علم دین دی رب نے کیسی شان ودھائی اے۸

رحیم بخش عرب بلھا دی کتاب شیدائے رسول جناب غازی علم الدین شہید میدان وچ دو نظماں نیں وگی ویکھو:

ے آہا پھانسی تے ہسیا آوندا
سر چم کے اکھاں تے لاوندا
جھولا جھولدا رہیا ایمان تے
پچھے نبی دے کھیڈیا جان تے

غازی ہو یا مشہور جہان تے
پچھے نبی دے کھیڈیا جان تے۹

علم الدین غازی جویں جان واری جگہ جگہ تے پئے بیان ہوندے
رحمت ہوئے جناب دی جان اتے ایہو جیہئے وی ہین جوان ہوندے
کافر نبی وی شان تے حرف آندا عاشق سن دیاں قہر طوفان ہوندے
جناں چر نہ کافر نوں قتل کیتا پھردے رہے ڈاہڈے پریشان ہوندے
جاندے تلی تے رکھ کے جان اپنی جان بجھ کے آپ قربان ہوندے
علم الدین غازی جیہڑا کم کیتا دیکھ غیر وی پئے حیران ہوندے۱۰

ایہہ اوہ لٹریچر اے جیہڑا اوس ویلے چھاپے چڑھ گیا محفوظ ہوگیا اج بھانویں نادر تے نایاب اے پر کسے صورت وچ ہون پاروں محفوظ ہو چکیا اے ایس دور دا ودھیرا پنجابی ادب اجیہا اے جیہڑا اوس ویلے چھاپے نہ چڑھ سکیا تے بعد وچ غیر اہم خیال کردیاں محفوظ نہ ہو سکیا اج جدوں اپنے قومی مہاندرے نوں نتارن دی لوڑ محسوس ہوئی اے تے اجیہا ادب ہولی ہولی سامنے آرہیا اے جیویں چھماہی کھوج (۱۲ - ۱۱) وچ معراج دین اختر مرحوم بارے لکھے اک مقالے وچ محمد یونس احقر ہوراں تے اختر مرحوم دی اک اجیہئی نظم درج کیتی اے جیہڑی اوس علم دین شہید بارے لکھی ایس طویل نظم وچ آکھیا گیا اے کہ علم دین شہید نوں بیرسٹراں آکھیا کہ اپنا بیان بدل لین تے پھیر اوہناں نوں پھانسی توں بچایا جا سکدا اے اوہناں دے جواب وچ علم دین شہید دا مکالمہ ویکھو معراج دین اختر مرحوم دے لفظاں وچ:

۔اگوں ہس کے عاشق رسول کہیا سچی گل دبایاں نہ دبدی اے
چھالاں مار کے سولی تے چڑھاں گا میں مینوں قسم میرے سوہنے رب دی اے
جھوٹھی گل زبان چوں کہہ دینی مسلمان نوں کدے نہ پھبدی اے
اوس موت نال مراں گا رب دی سونہہ جیہڑی موت چوں زندگی لبھدی اے
اختر چمکیا میرے مقدراں دا کر کے نبی دے پاک جمال تائیں

دشمن دین اسلام دا سمجھ کے میں کیتاۓ قتل کافر راجپال تائیں

پنجابی ادب وچ اوس دور دے اک ہور اختر' محمد رفیع اختر لاہوری نے وی علم دین شہید دے جس گون والی شاعری کیتی تے انج اسلامی مہاندرے نوں ابھارن دا فرض ادا کیتا ایہناں دی نظم وچ وی ایہہ گل آکھی گئی اے کہ وکیلاں علم دین نوں قتل توں انکاری ہون دی پٹی پڑھان دی کوشش کیتی پر شہید نے سختی نال ایہہ گل منن توں انکار کردیاں آکھیا

دشمن پاک رسول دا مار کے تے نبی پاک دا میں دیدار کیتا

محمد رفیع اختر لاہوری دی نظم دا کجھ حصہ ملاحظہ فرماؤ:

دشمن پیدا رسول دا ہو گیا اے میرے دل ڈاہڈا شرمسار کیتا
راجپال لعین نوں قتل کر کے علم دین نے نہیں انکار کیتا
جا کے وچ عدالت دے وانگ مرداں میں ای ماریا اے صاف اقرار کیتا
دشمن پاک رسول دا مار کے تے نبی پاک دا میں دیدار کیتا
ایہہ دنیا کیہ عشقی سوار لئی اے پیدا دوئیں جہانیں وقار کیتا
صدقے پاک رسول توں جان کیتی جھوٹھے دم نہیں اعتبار کیتا
دنیا والیو نہ جھٹلاؤ مینوں میں ای ایس لعین تے وار کیتا
اللہ اوس نوں کر لے پیار اختر جنھے نبی دے نال پیار کیتا

ایس زمانے (۱۹۲۹ء) وچ پنجاب وچ چھپن فیصدی حقوق دی تحریک دا بڑا چرچا ہویا ایس دا عرصہ دو تین مہینے ای دسیا جاندا اے۱۱ ایس تحریک دے محرک علم دین شہید کمیٹی دے لیڈر سن جنھاں وچوں ملک لال دین قیصر' شیخ غلام مصطفےٰ حیرت تے عبدالمجید قریشی دے ناں اچیچے لئے جا سکدے نیں ایس تحریک دا دفتر شیخ غلام مصطفےٰ حیرت دے مکان (کوچہ چابک سواراں لاہور) وچ سی جتھے شعر تے سیاست عام لوکاں نوں کھچ کے لے جاندے سن ایس دور وچ پنجاب وچ مسلماناں نے چھونجا فیصد حقوق لئی خوب ٹل لایا پر کیوں جے ایس تحریک نوں اخبار انقلاب تے ایس حوالے نال یونینسٹ پارٹی دی سرپرستی حاصل سی ایس کر کے ایہہ تحریک بوہتا چر چل نہ سکی۱۲ دوجی گل ایہہ اے کہ ہندو پریس

نے ایس دا ودھیرا گُوڑا بنھیا ایس نوں چھپن چھری تیکر آکھیا گیا ایس تحریک نوں عوامی بنان وچ مولانا محمد بخش مسلم مرحوم دا ناں آوندا اے ایس تحریک دے حوالے نال وی پنجابی شاعری وجود وچ آئی جس دی تلاش جاری اے

ایہہ اوہ ویلا اے جدوں ہندوواں وچوں لجپت رائے تے مدھن موہن مالویہ ورگے متعصب ہندوواں نے مسلماناں تے ظلم کرن لئی شدھی تے سنگٹھن دیاں تحریکاں چلائیاں سن مسلماناں نوں کئی قسم دیاں تنگیاں دتیاں جا رہیاں سن جنھاں وچوں مسجد وچ اذان ویلے واجے وجانا مغرب ویلے مندراں وچ وڈے وڈے گھنٹیاں ٹلاں دی گڑگج، گاں دی قربانی تے وا ویلا وغیرہ گل کیہ کہ ہندوواں نے مسلماناں نوں اقلیت خیال کردیاں اپنے اصلے دا اظہار شروع کردتا سی ایسے دور وچ ظفروال وچ بانگ تک بند کردتی گئی جس تے مسلماناں نے تحریک چلائی ایس سلسلے وچ مولانا محمد بخش مسلم دا اک شعر اے

ے ظفر وال چل بانگ پکاریئے تیغاں ہیٹھ نماز گذاریئے
پہلے لاش لیاندی علم دین دی ہن ایہہ وی مورچہ ماریئے

ایس دور وچ مسلماناں نے سیاسی تے ادبی پدھر تے رد عمل پاروں اپنے اسلامی تشخص نوں ابھارن ول توجہ دتی استاد کرم نے جیہڑی نظم لکھی اوہدے وچ مسلماناں دے شاندا ماضی نوں یاد کر کے موجودہ دور وچ اوہناں دی سماجی تنزلی دا ذکر کیتا اے:

مسلم شان کتھے آن بان کتھے کتھے تیریاں فرماں روانیاں نی
خالی ہتھ تیرے عالمگیر سیں توں کتھے کھوہ گئیاں شاہ جہانیاں نی
اوہ سب ہفت اقلیماں خواب ہوئیاں تے خیال ہوئیاں جہاں بانیاں نی
ہیبت حشمتاں مل گئیاں خاک اندر مٹی وچ رل گئیاں سلطانیاں نی
نہ چغتائیاں نی، نہ طغرائیاں نی، نہ تاتاریاں نی، نہ تورانیاں نی
قبراں ٹٹیاں مسجداں ڈھٹھیاں تے درس اجڑے ملن نشانیاں نی

ہندوواں دے تنگ کرن بارے فرماندے نیں

ے ایہدھر مسجداں وچ اذان دیئے اوہدھر مندراں دے وچ ہوم ہووے
ٹیں ٹیں ہووے جے جے ہووے ناتھ ناتھ ہووے سوم سوم ہووے

وجن ٹل نرسنگھے تے سنکھ پھوکن مل کے ہون سب کار شیطانیاں نی
اوہ سب ہفت اقلیاں خواب ہوئیاں تے خیال ہوئیاں جہاں بانیاں نی[۱۳]

سر شہاب الدین نے مسدس حالی دا جیہڑا ترجمہ کیتا اے اوہدے دیباچے (۱۹۳۱ء ایڈیشن) وچ اوہ لکھدے نیں:

"حالی ایڈا منیا پرمنیا شاعر اے جے اوہنوں بچہ بچہ جاندا اے اوہدی مسدس اینی مشاہور اے کہ جیہڑے لوک اردو جان دے نیں اوہناں وچوں اجیہا کوئی ورلا ای ہووے گا جس ایہہ کتاب نہیں پڑھی، پڑھیاں لکھیاں مسلماناں وچ تے ایہدے چنگے چنگے بند ہر نکے وڈے نوں زبانی یاد نیں کئی ہندو تے سکھ وی ایہنوں مزا تے سواد لے کے پڑھدے نیں پہلی عمرے مینوں وی اوہدے پڑھن دا اجیہا شوق سی جے روٹی کھادے باجھ رہندا ساں پر ایہدے دو چار بند پڑھے بناں نہیں ساں رہندا روز دہاڑی کسے نہ کسے ویلے موقعہ پا کے جی سر سا کر لیندا ساں

باراں ورھے ہوئے نیں (یعنی ۱۹۱۹ء دے نیڑے تیڑے) اک دن مسدس دے پہلے بند دا پہلا شعر۔ کسی نے یہ بقراط سے جا کے پوچھا' مرض تیرے نزدیک مہلک ہیں کیا کیا پڑھدیاں سار ای میرے مونہوں ایس دا ایہہ ترجمہ نکل گیا:

کسے پچھیا جا بقراط کولوں کیہڑے روگ نیں جان نوں مار دے جی

میں اوسے ویلے پنجاں ستاں بنداں دا ترجمہ پنجابی وچ کر ماریا اگلے دن میں اوہ ترجمہ دو نہہ چونہہ یاراں بیلیاں نوں سنایا اوہناں نے بڑا سلاہیا تے آکھیا بھائی جے توں ساری مسدس دا ایسے طراں ترجمہ کر دیویں تے پنجاب نوں بڑا فائدہ ہووے۔[۱۴]

ایس توں دو گلاں دا سانوں پتہ لگدا اے اک ایہہ کہ اوس زمانے وچ پنجاب وچ حالی دی مسدس دا بڑا چرچا سی جیہڑی مسدس مد و جزر اسلام دے ناں نال لکھی گئی سی دوجے چوہدری ہوراں نے ایس دا ترجمہ ۱۹۱۹ء توں ۱۹۳۱ء دے وچکارلے حصے وچ کیتا اے ظاہر اے ایہہ حصہ پنجاب واسیاں وچ اپنے قومی تشخص نوں ابھارن دے سلسلے وچ ابھارواں اے ایس لئی ای ایس ترجمے نوں پنجابی ادب دے پدھر توں اک ان ملا واھدا

قرار دیاں گے کیوں جے ایس نے اوس زمانے وچ بڑی مقبولیت پھڑی پھیر ایہہ گل وی ایس ترجمے بارے یاد رکھن والی اے کہ ایہہ علامہ اقبال دے آکھن تے چوہدری شہاب الدین ہوراں مکمل کیتا تے ایہدا ودھیرا حصہ مسلم تشخص نوں ابھارن وچ انتاں دا حصہ پان والی انجمن حمایت اسلام دے جلسیاں وچ پڑھیا گیا ایس ترجمے دا آخری حصہ ملاحظہ فرماؤ:

کتاب دا اخیر

۲۹۰۔ دسے کھول کرتب نیں عالماں دے کرن جو امیر دسایا اے
وگڑ جان نوں ہین تیار سبھے حال ساڈاں دا سنایا اے
ہٹ اپنے تھاں تو گئی تھی ہن ایہہ ڈھین تے جھگڑا آیا اے

۲۹۱۔ پونی گوھڑیوں نہیں جو ہویا پچھے برا ایس تھوں وقت ہن آوَنا جے
جنہوں اپروں سٹ دا رب تھلے مٹی اوسنوں اک دن کھاونا جے
بھاویں جیک نہیں قوم دا رہیا پھکا بری ہور وی ایس ہو جاونا جے

ایہو انت ہر قوم تے پنتھ دا اے، اتانہہ جا کے ٹھانہہ نوں آوندے نیں
سدا ریت جہان دی ہے ایہو، رنگ ایس دے رنگ وٹاوندے نیں
پھل پھل کے باغ گئی جان اجڑ سوتے چلدے، خشک ہو جاوندے نیں۱۵

کشمیر ۱۹۳۰ء وچ وی مسلماناں اتے ہندوواں دیاں گستاخیاں نے زور پھڑ لیا خطبہ جمعہ پڑھن توں منع کرنا عید دی نماز وچ رکاوٹ تے "پنج سورۃ" دی بے حرمتی پاروں جیہڑا رولا پیا تے کشمیری مسلماناں نے اپنے حقوق لئی جیہڑی جدو جہد کیتی ایہدی حمایت وچ احرار نے ایجیٹیشن شروع کیتی "کشمیر کمیٹی" وچ علامہ اقبال وی شامل سن جدوں انگریزاں نے وی راجے دا ساتھ دینا شروع کر دتا تے تحریک وچ ہور زور پیدا ہو گیا تے لکھاریاں وی حصہ پایا، ایہناں وچ استاد کرم۱۶ تے فقیر محمد فقیر دا ناں خاص طور تے لیا جا سکدا اے، فقیر محمد فقیر دی اک نظم "پنجاب" دا ایہہ حصہ ویکھو۔

اجے باقی نیں پنجابی ' اجے پنجاب باقی اے
اجے باقی نیں تلواراں ' اینہاں دی آب باقی اے

تے پنجابی مسلمان بارے

ایہہ ستن دین توں سب وار کے دولت جہاناں دی
کرن پرواہ نہ اولاداں نہ مالاں دی نہ جاناں دی
ایہہ وحدت دے محلاں وچ بن فانوس جگدے نیں
ایہہ جھولے جھکڑاں دے نیں بھوباکے نیں ایہہ اگاں دے
فقیر ایہہ ہین کعبے دے نیں ایہہ سلطان جگاں دے ۱۷

ایس دور وچ ایہہ نعرہ بڑا وجدار سی

چلو بھائیو کشمیر جنت ملدی اے

کشمیر دی تحریک چلن ویلے تے ایس توں کجھ چر پہلاں ساڈے ایتھے مولانا حالی دی مسدس دا بڑا چرچا سی مسلمان عام کر کے اینہوں پڑھ کے اپنے چانن بھرے ماضی ول دھیان کر کے اپنے اج دے زوال تے بے عملی دی حالت ول دھیان کر دے سن ایہہ تحریک سرسید نے چلائی سی جس پاروں حالی نے مسدس لکھی ایدوں مگروں علامہ اقبال ہوراں نے شکوہ جواب شکوہ لکھی حالی دی مسدس دا پہلا ترجمہ سر شاب الدین تے علامہ اقبال دے شکوہ تے جواب شکوہ دا پہلا پنجابی ترجمہ فضل احمد فاروقی نے ۱۹۱۸ء وچ کیتا ایس دور وچ ایہہ ساریاں لکھتاں انجمن حمایت اسلام (لاہور) دے سالانہ جلسیاں واسطے لکھیاں جاندیاں سن ایسے دور وچ ڈاکٹر فقیر ہوراں نے وی ایسے رنگ دیاں بڑیاں نظماں لکھیاں جیہڑیاں انجمن حمایت اسلام دے جلسیاں وچ پڑھیاں گیاں اینہاں نظماں وچ بڑی درد مندی نال اوہناں نے مسلماناں دی اوس ویلے دی بے عملی حیاتی دا نقشہ کھچیا اے نال ای مسلماناں دے روشن ماضی ول بڑے اثر بھرے اشارے کر کے با عمل ہون دا سنیہاں دتا اے فقیر ہوراں نے ایہہ سارا کلام "صدائے فقیر" دے ناں نال ۱۹۲۴ء وچ شائع وی کر دتا جس نوں اوہناں "غلامی دے منحوس دناں دی نذر" کیتا اوہ ۱۹۵۴ء دے ایڈیشن وچ ایس دا ویرا کر دیاں لکھدے نیں "- فرنگی غلامی دیاں اوہ چبھکاں جنہاں

نال دل دے گھا سدا ای ہرے رہے میں کیویں جریاں تے میرے ساتھیاں دا بھولا صبر میتھوں کیہ چاہندا رہیا صدائے فقیر بھ اجیہیاں جھریاں دا ای دخاواں جیہا نقشہ اے جنھوں میں پہلی وار ۱۹۲۴ء وچ پیش کر چکاں۱۸ ایہناں دیاں نظماں دے سرنانویاں توں ای پتہ لگ جاندا اے کہ اوہ مسلماناں وچ اسلامی تشخص نوں ابھارن دے چاہواں نیں جیتے ویلے دی یاد' نوری شمع' پیام اتفاق' تلوار تے مسلم قرآن دا درس' اسلام دا پیغام' ایس دیاں مثالاں نیں اپنی اک نظم دعاء وچ اوہ لکھدے نیں:

عمل دی بخش دے توفیق بدکاراں بے حالاں نوں
پھلن پھلن دی مہلت بخش ساڈے نو نہالاں نوں
بت آذر دے پے مڑ کوئی ابراہیم چاہندے نیں
وطیرے ویر دے مڑ حرم دی ترمیم چاہندے نیں
تیرے فضلوں مڑ اوہ شوکت مسلماناں دی ہو جائے
جماعت فیر اے مولا پریشاناں دی ہوئے۱۹

ایس دور وچ دے ایس قسم دے پنجابی ادب وچ سانوں ایہہ گل بڑی اگھیریوں لبھن ڈیہہ پیندی اے کہ شاعر اک پاسے مسلم تشخص نوں ابھار دے نیں تے دوجے پاسے دو قومی نظریئے دے تحت اسلام دشمن طاقتاں بارے سخت رویہ اختیار کرن دی پریرناوی وبدے نظر آوندے نیں ایس رنگ وچ استاد کرم دا کلام ویکھو:

یارو کافراں نے بڑا تنگ کیتا مسلماناں دے گوش گذارے دے او
ہویا کیہ جے خالد جرار ہے نہیں تسی کاس نوں حوصلے ہار دے او
فضل رب دا ہے یارو آس رکھو خادم تسی اک بڑی سرکار دے او
اوہدیاں بے نیازیاں جان دے او محرم تسی اک بڑے اسرار دے او
چلو خنجر ہلال نوں باہر کڈھو تے باڑھ اس نوں دوجی وار دے او
پیارے نام محمدؐ توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
تسی گن مشین کیہ دھن دے او لالو لوہے دا پترا ڈانگ اتے
لاشاں نال بھر دیو میدان سارا ماری جاوناں سانگ تے سانگ اتے

اِڈے ڈیرہ لگا دیو مردیاں دے چیلاں بھون کر لاون پئے کانگ اتے
لڑو لڑو پر ایہہ سوچ سمجھ لینا کن اپنا رکھنا بانگ اتے
صدقہ اپنے نام دا کرم کریں آؤ جھوٹ تے سچ نثار دے او
پیارے نام محمدؐ توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او[۲۰]

ایسے دور دے گجرات واسی مولوی عبداللطیف افضل ہوراں وی بہت ساریاں نظماں لکھیاں کشمیر دی تحریک دے حوالے نال ایہناں دی اک نظم پنجاب واسیاں دیاں زباناں اتے عام سی ایس دا اک حصہ ملاحظہ کرو:

ـ جم جم گولیاں دی بارش ہووے چھم چھم
خون دے فوارے جان قدماں دے وچ جم
جم جاوے قدم ایسے جان وارے سارا جم
دماں دا وساہ کیہ اے زندگی دے چار دم
دم دین فائدہ جناں دماں دا پیار ہووے
زندہ کرے قوم نوں جو قوم تے نثار ہووے

تے

ـ مظہر علی راجے نال آپے کردا قیل وقال
تینوں کمینے پچھیا سی آپے جہاں جنج نال
دور توں سلام تینوں گوریا معاف کر
باندر والا ساڈے وچ توں نہ انصاف کرا[۲۱]

عبدالرحیم عاجز اجیہے پنجابی شاعر سن جنہاں مسلم مہاندرے نوں ابھارن والی شاعری کیتی ایہہ انگریز دے خلاف سن مسلماناں نوں اپنے شاندار ماضی نوں ویکھ کے اپنے آپ نوں زمانے دیاں لوڑاں موجب غفلت دی خواب توں بیدار ہون دی پریرنا دیندے سن تے انگریز کولوں آزادی حاصل کرن دی پکی کردے سن ایہناں نے کتاب 'پیغام زندگی' وچ

ایہہ پیغام دتے جس پاروں انگریز حکومت نے اوہناں دی ایہہ کتاب ضبط کر لئی۲۲۔ اوہناں نے اپنی اک ہور کتاب' عبرت نامہ' وچ وی انگریز دے خلاف کھل کے لکھیا ایتھوں تیکر کہ انگریز دی نوکری دی وی مخالفت کیتی اک نظم دی ونگی ویکھو جس وچ مسلمان سپاہی نوں مخاطب ہو کے کہندے نیں:

ے اٹھ فجرے توں وردی پاویں پا وردی کوتوالی جاویں
غیراں اگے سیس نواویں مولی کیوں وساریا
نت دی غلامی کولوں جیل چنگی پیاریا
خفیہ بن ایمان گواویں وچ عدالت قسماں کھاویں
بھائیاں نوں توں جیل پوچاویں اللہ دیا ماریا
نت دی غلامی کولوں جیل چنگی پیاریا۲۳

کشمیر وچ ڈوگرہ راج رعایا نال جو دھرو کر رہیا سی مسلماناں اتے حیاتی تنگ ہو چکی سی ایس صورت حال اتے پنجاب دے مسلماناں وچ بڑی تشویش سی۔ ڈوگرہ راج جس نوں انگریز دی حمایت حاصل سی دے خلاف کشمیریاں دی جدوجہد وچ پنجاب دے مسلمان موڈھے نال موڈھا جوڑ کے چل رہے سن ایس سلسلے وچ پنجابی ادب وچ ودھیرا کجھ ہوند وچ آیا عبدالرحیم عاجز نے اک وکھ کتاب "کشمیریاں دی چٹھی خدا دے نام" دی صورت وچ لکھ کے شائع کیتی جس وچ دو نظماں نیں اک وچ مسلماناں نوں بھیڑیاں رسماں چھڈن اسلامی ہدایت اتے چلن دی پکی کیتی گئی اے تے دوجی کشمیر وچ مسلماناں اتے ڈوگرے دے ظلم اتے رب اگے دہائی اے ایس نظم دا کجھ حصہ ویکھو:

ے چٹھی نام خدا دے لے جا شاہ سوارا
آکھیں کشمیر اندر چلیا خونی فوارا
ہے کس مسلم رعایا، دے مشدی خدایا
تینوں کھول سنایا، کر کوئی جلدی توں چارا
چٹھی نام خدا دے لے جا شاہ سوارا
آکھیں کشمیر اندر چلیا خونی فوارا

اپنے حق جے چاہون ، ظالم گولی چلاون
کس نوں جا کے سناون تیں بن پروردگارا
چٹھی نام خدا دے لے جا شاہ سوارا
آکھیں کشمیر اندر چلیا خونی فوارا
ظالم ڈوگرے ایتھے اجکل انھی پائی
ایوں انساناں نوں کوہندے جیویں بکرے قصائی
ہووے نہ شنوائی کیتا شور پکارا
چٹھی نام خدا دے لے جا شاہ سوارا
آکھیں کشمیر اندر چلیا خونی فوارا۲۴

کشمیر دی تحریک وچ ہور لکھاریاں دے نال نال ملک لال دین فقیر نے وی قلم راہیں حصہ پایا ایہناں دا ایہہ شعر مشہور ہویا :

اٹھو اٹھو مومنوں تے رخ کرو کشمیر دا
راج کر دیو تباہ ایس ڈوگرے بے پیر دا۲۵

مسلماناں نال دھرو دا ایہہ سلسلہ ایس زمانے وچ ہور کھنڈدا نظر آوندا اے انگریز حکومت تے شروع توں ای مسلماناں دی حمایتی نہیں سی ہندوواں نال وی ہن مسلماناں دی کھلی جنگ شروع ہو چکی سی تیجی قوم ایتھے سکھ سن جیہڑے پہلاں ای ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی ویلے انگریز نال رل چکے سن ایس کر کے مسلماناں دی تنگی دے ایس دور وچ ہن انگریز تے ہندو نے سکھاں نوں استعمال کیتا۔ ہویا انج کہ دلی دروازیوں باہر نولکھے دے علاقے وچ پرانے زمانے توں اک مزار شاہ کاکو تے اک مسجد چلی آ رہی سی سکھاں دے دور وچ اوہناں ایہدے نال گوردوارہ بنا دتا تے مسجد تے مزار نوں گوردوارے دے احاطے وچ لے آندا۔ مسلماناں نے ایس مسجد دی واپسی دا مقدمہ دائر کیتا جیہڑا ماتحت عدالتاں وچوں خارج ہوندا آخر پریوی کونسل وچ چلا گیا جتھوں خارج کر دتا گیا۔ ۱۹۳۵ء وچ مسلماناں نے ایس سلسلے وچ تحریک چلائی گورنر پنجاب مسٹر ایمرسن تے ڈپٹی کمشنر پرتاپ سنگھ

سن پہلاں وعدہ کیتا گیا کہ مسجد شہید نہیں کیتی جاوے گی۔ پر ۱۹۳۵ [illegible]
گئی ایہدے تے لوک جتھیاں دی شکل وچ شہید گنج جاندے گولیاں کھاندے [illegible]
ہوندے کئی ہفتے ایہہ سلسلہ جاری رہیا۔۲٦

ایس دور وچ پنجابی وچ بہت سارا ادب ایس واقعے دے حوالے نال وی [illegible]
آیا استاد کرم دی اک نظم دا بند ملاحظہ کرو:

ویکھیا ای مسلم کم کفار دا
گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا
توں ایں محمود ایں توں ایں ایاز ایں
بندہ نواز ایں بڑا جاں باز ایں
محرم راز ایں خنجر دراز ایں
تینوں کیہ خوف ہے کسے مردار دا ۲۷

اک ہور شاعر جیہڑا عام کر کے احرار دے جلسیاں وچ بڑے جوش تے جذبے نال گوں کے شعر پڑھدا سی اوہدی ایہہ نظم بڑی مشہور ہوئی:

سر سکندر تیری غیرت نوں جگاواں کس طرح
دلی دروازے دیاں لاشاں بھلاواں کس طرح ۲۸

جیہڑی لہر مولانا حالی نے مسلم مہاندرے نوں پچھانن لئی مسدس توں چلائی سی اوہدے اتے چلدیاں علامہ اقبال نے شکوہ جوب شکوہ لکھیا سر شہاب الدین نے مسدس حالی دا ترجمہ کیتا دوجے شاعراں وچوں ایسے لیہ تے چلدیاں ڈاکٹر فقیر نے تے عبدالکریم ثمر نے نظماں لکھیاں عبدالکریم ثمر ہوراں دیاں اکثر نظماں انجمن حمایت اسلام دے جلسیاں وچ پڑھیاں گئیاں جیویں "سفنا" علامہ اقبال دی صدارت وچ۲۹ اسلام دے حکم خواجہ حسن نظامی دی صدارت وچ۳۰ ایس توں اڈ کجھ نظماں دوجیاں مسلم تنظیماں دے جلسیاں وچ پڑھیاں جیویں سیرت کانفرنس وچ سر شفیع دی صدارت وچ۳۱ پاک محمد اک نظم انجمن اسلامیہ سیالکوٹ وچ سر عبدالقادر دی صدارت وچ۳۲ ایہناں نظماں نے مسلماناں وچ جذبہ پیدا کیتا ثمر ہوراں، اگے چل کے تحریک پاکستان وچ اردو دے حوالے نال حصہ

لیا۔

۱۹۳۵ء تیکر سیاسی لحاظ نال ہند واسیاں نال انج ہویا کہ آزادی دے مطالبے پاروں کئی قسم دے کمیشن مقرر ہوندے رہے ایسے دوران موتی لعل نہرو رپورٹ وی آئی جس نوں نامنظور کر دیاں محمد علی جناح (قائداعظم) ہوراں ۱۴ نکات سامنے لیاندے پھیر لندن وچ گول میز کانفرنساں دا سلسلہ شروع ہویا تے اوڑک تیجی گول میز کانفرنس توں بعد ایہناں کانفرنساں دیاں سفارشاں تے اک قرطاس ابیض شائع ہویا جیہڑا پارلیمنٹ دی اک جوائنٹ سلیکٹ کمیٹی دے سپرد ہویا ایس کمیٹی دیاں سفارشاں تے اک بل فروری ۱۹۳۵ء نوں پارلیمنٹ وچ پیش کیتا گیا جیہدے تے دوناں ایواناں وچ لمی بحث ہوئی تے اوڑک گورنمنٹ آف انڈیا ایکٹ ۱۹۳۵ء دے ناں نال پاس ہویا ایس ایکٹ دے تحت آل انڈیا فیڈریشن دا قیام ہونا سی ایس دیاں سرکڈھویاں خصوصیتاں ایہہ سن کہ ایہدے وچ گورنر جنرل نوں لامحدود اختیار حاصل سن جنہاں وچ کجھ خصوصی اختیار وی سن ایس بل نوں نہ کانگریس نے منیا تے نہ ای مسلماناں نے تسلیم کیتا مطلب ایہہ اے کہ ہندو مسلمان ۱۹۳۵ء دے خود مختاری دے ایکٹ توں مطمئن نہیں سن۔

۱۹۳۴ء وچ محترم جناح جدوں لندن نوں بمبئی پرتے تے مرکزی اسمبلی دے ممبر منتخب ہو گئے۔ مسلم لیگ دی نویں کونسل نے ایہناں نوں مستقل صدر چن لیا۳۳۔ ۱۹۳۶ء وچ مسلم لیگ نے ۱۹۳۵ء دے ایکٹ دا وفاقی حصہ برطانوی ہند تے دیسی ریاستاں لئی مضر قرار دتا صوبائی سکیم بارے مسلم لیگ نے ایہہ فیصلہ کیتا کہ بھانویں ایہدے وچ ودھیریاں بھیڑیاں گلاں نیں پر حالات دی لوڑ اے کہ ایہدے تے عمل کر لیا جاوے ایس لئی آل انڈیا مسلم لیگ نے آون والے انتخاباں وچ حصہ لین دا فیصلہ کر لیا۳۴۔

کانگریس نے احمد آباد تے بمبئی دے ہندو سرمایہ داراں زوردار پراپیگنڈے تے گاندھی جیہڑے ہندوواں لئی ایک دیوتا دا روپ دھار چکے سن دا سہارا لے کے چوناں وچ حصہ لیا دوجے پاسے مسلم لیگ کول نہ فنڈ سن نہ ای زوردار پراپیگنڈے دا کوئی موثر ذریعہ ایس لئی ایہناں چوناں وچ ۱۵۸۵ سیٹاں وچوں ۷۱۱ کانگریس نے حاصل کر لئیاں ایس لحاظ نال اوس نوں پنجاں صوبیاں وچ اکثریت حاصل ہو گئی انج اوہ ہن آسانی نال حکومت بنا

سکدی سی جدوں کہ مسلم لیگ نوں کوئی خاص کامیابی نہ ہو سکی۔

کانگریس نوں ایہناں چوناں وچ جیہڑی کامیابی حاصل ہو گئی سی اوہ ایہدے توں مغرور ہو گئی جس توں کانگرسی لیڈراں دا ذہنی توازن ای وگڑ گیا ایس موقعے تے کانگرسی لیڈراں ڈکٹیٹرشپ دا نعرہ لایا پنڈت نہرو بولے ہندوستان وچ دو جماعتاں نیں اک کانگریس تے دوجی حکومت ایتھے ۳۵ قائداعظم نے فورا" تردید کیتی تے آکھیا ہندوستان وچ اک تیجی جماعت وی ہے اے تے اوہ نیں مسلمان اسی کسے دے دباؤ وچ آون لئی ہرگز تیار نہیں۳۶

وزارت سازی دا مرحلہ آیا تے کانگریس نے ایہہ شوشا چھڈ دتا کہ ایکٹ وچ گورنر نوں جیہڑے خصوصی اختیارات حاصل نیں ایہناں نوں کانگریس نہیں من دی ایس لئی بڑا رولا پایا پر حکومت نے ایہہ گل نہ منی آخر کانگریس مختلف صوبیاں وچ وزارتاں بنان تے راضی ہو گئی ایس سلسلے وچ اوس خاص طور تے خیال رکھیا کہ مسلم لیگی ممبراں نال رل کے وزارت نہ بنے جتھے کتنے مسلم لیگ دی وزارت بنی کانگریس نے ایس نوں ہٹان دا پورا ٹل لایا پر بنگال وچ مولوی فضل حق دی وزارت نوں کوشش دے باوجود اوہ ناکام نہ کر سکی پنجاب وچ سر سکندر دی قیادت وچ ہندو سکھاں رل کے حکومت بنائی ایتھے مسلم لیگ نوں نیڑے نہ آون دتا گیا اج بوہتیاں وزارتاں کانگریس نے بنایاں تے اپنی اکثریت دے بل بوتے تے جدوں حکومت شروع کیتی تے اک خاص منصوبے دے تحت مسلماناں دی تہذیب تے تمدن نوں ایہناں دے مذہب تے زبان نوں تباہ تے برباد کرن دیاں کوششاں دا نال ای مڈھ وی بنھ دتا۔

ایہناں کوششاں وچ اردو زبان وچ ہندی سنسکرت دی ملاوٹ نال ایس نوں ہندوستانی دا ناں دتا گیا تے نال ای دیو ناگری رسم الخط لازمی تے فارسی رسم الخط اختیاری قرار دے دتا مسلماناں دے مذہبی جذبات نوں بھڑکاون لئی ہندوستان دا قومی ترانہ "بندے ماترم" قرار دتا گیا۔ مسلمان بالاں نوں گاندھی دی تصویر سامنے پرارتھنا کرن تے ترانہ گان تے مجبور کیتا گیا یاد رہے ایہہ ترانہ بنکم چندر چیٹر جی نے اپنے ناول (۱۸۸۲ء) وچ لکھیا سی ۳۷ جس وچ بنگال اتے نواب سراج الدولہ دی حکومت دا خاتمہ ہوجان مگروں مرشد آباد

دے بنگال دے حکمراناں دی حکومت دا خاتمہ کرن دے جذبے دے عزم دا اظہار سی جس وچ ناول دا ہیرو "بھاونند" فوج جمع کردا اے ایس دوران اوس دی ملاقات اک شخص مہندر نال ہو جاندی اے بھاونند ایہو بندے ماترم گیت گاندا اے اوہ مسلماناں دی حکومت نوں ختم کرن لئی مسلح بغاوت دا منصوبہ بناندا اے پر مہندر کہندا اے ایہہ ناممکن گل اے ایس تے بھاونند تتا ہو کے کہندا اے ساڈا مذہب گیا ساڈی عزت آبرو مک گئی جدوں تیکر ایہناں نراشاں (مسلماناں) نوں ایتھوں کڈھیا نہیں جاندا ایس وقت تیکر دھرم محفوظ نہیں۔ مہندر پچھدا اے توں کلا ایہناں مسلماناں نوں کڈھ سکنا ایں؟ ایس تے اوہ ایہہ "بندے ماترم گیت گاندا اے" جدوں ست کروڑ زباناں نعرہ بلند کرن گیاں تے چوداں کروڑ ہتھ تلواراں چلان گے تے ایس ویلے وی وطن نوں کمزور خیال کرو گے؟ جدوں مہندر بھاونند دی گل نہیں من دا تے اوہ اگوں کہندا اے "انگریز میدانوں نہیں بھجدا بھانویں ایہدی جان نوں خطرہ ہووے پر مسلمان نوں جدوں مڑھکا آ جائے ایہہ لڑائی توں بھج جاندے نیں"۔ ایس قسم دیاں گلاں کر کے اوہ ایس نوں مندراں وچ لے جاندا اے جتھے دسدا اے کہ مسلماناں نے ویکھیا اے کالی ماتا دا کیہ حال کر چھڈیا اے جدوں تیکر مسلماناں نوں کچلیا نہ جاوے گا تدوں تیکر کالی ماتا تے جوبن نہیں آئے گا ایس تے دونویں ہندوواں دی فوج تیار کر دے نیں ہر سپاہی دشمناں نوں ملک وچوں کڈھن لئی وی قسم کھاندا اے ایہہ ترانہ اک قسم دی سونہہ اے۔۳۸ ترانے دے کجھ بولاں دا ترجمہ ویکھو:

ماں ! میں تیرے سامنے جھکیا آں
کون کہندا اے توں اپنی زمین تے کمزور ایں
جدوں لکھاں ہتھاں وچ تلواراں چمکدیاں نیں
تے لکھاں آوازاں تیرا خوفناک ناں
اک ساحل توں دوسرے ساحل تیکر اچا کر دیاں نیں
اوہ زبردست طاقتاں جیہڑیاں بجھیاں نیں
میں تیرا ناں پکارنا آں اے ماں ! اے معبود
توں ای میرا باطن ایں ! توں ای میرا مقصد ایں

(ترجمہ)۳۹

وزیر ہند لارڈ زیٹلینڈ نے ایس ترانے بارے وائسرے نوں لکھیا کہ اصل وچ ایہہ گیت نہیں سگوں اعلان جنگ اے جیہڑا ہندوواں نے مسلماناں دے خلاف اپنی قومی تحریک نوں چلان لئی گھڑیا اے ایہہ زیادتی اے۴۰ پر نہرو تے کانگریس ایس گل تے مصر سن کہ ایہہ گیت قومی ترانے دا درجہ حاصل کر چکیا اے ایس لئی ایس گیت نوں گان تے مجبور کیتا گیا ایہہ ای گل نہیں سگوں کانگریس نے جیہڑی "واردھا" تعلیمی سکیم دتی ایہدے وچ وی گاندھی دا ہندو دماغ کم کر رہیا سی۴۱۔ ایس سکیم بارے مولوی عبدالحق ورگے بندیاں اعتراض کیتا ایتھوں تیکر کہ جمعیت العلماء ہند ورگی کانگریس دی پاکٹ جماعت نے وی ایہدی مخالفت کیتی۔ ایہہ اوہ حالات سن جنہاں پاروں مسلماناں دا آزادی لین دا راہ بالکل وکھرا ہو گیا۔

-○○○-

حاشیے تے حوالے

تیجا باب

١۔ تحریک و تاریخ پاکستان : محمد احسان الحق۔ محمد شفیع علوی، ص ٩٠

٢۔ آزادی دے مجاہد لکھاری : شہباز ملک، ص ٢٥

٣۔ پنجابی کتابیات : (جلد : ١) : ڈاکٹر شہباز ملک، ص ٣١٠

٤۔ اوہی : ص ٢٤١

٥۔ اوہی : ص ٤٢٩

٦۔ جنازہ غازی علم دین شہید : شیخ امیر بخش، ص ٤

٧۔ چالیس دن غازی علم دین شہید : شیخ امیر بخش، ص ٢

٨۔ اوہی :، ص ٥

٩۔ شیدائے رسول جناب غازی علم دین شہید میدان : رحیم بخش بلھا، ص ٢

١٠۔ اوہی : ص ٧

١١۔ پنجاب کی سیاسی تحریکیں : عبداللہ ملک، ص ١٢٩

١٢۔ اوہی، ص ١٣١

١٣۔ کرم پھلواڑی مرتبہ عبدالکریم، ص ١٤٢۔ ١٤٣

١٤۔ حالی دی مسدس : سر شہاب الدین، ص ١٢ ۔ ١٤

١٥۔ اوہی : ص ٢٢٥

١٦۔ کرم پھلواڑی : مرتبہ عبدالکریم، ص ١٤٥

١٧۔ موآتے : فقیر محمد فقیر، ص ٥٢

١٨۔ صدائے فقیر : ڈاکٹر فقیر، ص ٤

١٩۔ اوہی : ص ١٠٦

٢٠۔ کرم پھلواری : استاد کرم مرتبہ عبدالکریم، ص ٧، ١٤٧، ١٤٨

۲۱۔ بشکریہ : شریف کنجاہی صاحب (گجرات)
۲۲۔ پنجابی کتابیات (جلد : ۱) : ڈاکٹر شہباز ملک، ص ۲۲۱
۲۳۔ غیرت نامہ : عبدالرحیم عاجز، ص ۲
۲۴۔ کشمیریاں دی چٹھی خدا دے نام : عبدالرحیم عاجز، ص ۲
۲۵۔ ملک لال دین قیصر۔ حیاتی تے شاعری : روبینہ تاج، مقالہ ایم اے پنجابی، پنجاب یونیورسٹی لاہور۔ ۱۹۸۶ء ص ۵۶
۲۶۔ کرم پھلواڑی : مرتبہ عبدالکریم، ص ۱۵۰
۲۷۔ اوہی : ص ۱۵۱
۲۸۔ پنجابی شاعر اسمٰعیل قلندر (لاہور) دے حوالے نال۔
۲۹۔ لگراں : عبدالکریم ثمر، ص ۱۳
۳۰۔ اوہی : ص ۳۳
۳۱۔ اوہی : ص ۳۰
۳۲۔ اوہی : ص ۳۰
۳۳۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید، ص ۲۰۰
۳۴۔ پاکستان ناگزیر تھا : سید حسن ریاض، ص ۱۸۳
35- *Muslim Separation in India : Abdul Hamid, p 217*
۳۶۔ تحریک و تاریخ پاکستان : محمد احسان الحق۔ محمد شفیق علوی، ص ۱۰۱
۳۷۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید، ص ۲۱۰
۳۸۔ اوہی : ص ۲۱۱
۳۹۔ قیام پاکستان کا تاریخی اور تہذیبی پس منظر : سمیع اللہ قریشی، ص ۷۹
۴۰۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید، ص ۲۱۱
۴۱۔ تحریک و تاریخ پاکستان : محمد احسان الحق۔ محمد شفیق علوی، ص ۱۶۴

چوتھا باب

جاگ پیا اے مسلم پیارا

دوسری وڈی جنگ چھڑن تیکر مسلماناں نوں کانگریسی حکومت دیاں فرقو پالیسیاں دے ایس عذاب وچوں لنگھنا پیا جنگ چھڑن تے کانگریس نے اوسے غرور تے رعونت نال بھریاں انگریز حکومت توں مطالبہ کیتا کہ جنگ وچ ہندوستانیاں دا مل ورتن لین لئی اوہ ایس گل دا کھلا اعلان کرے کہ اوس ہندوستان نوں اک آزاد تے خود مختار قوم پاروں تسلیم کر لیا اے۔ ایہدا مطلب صرف ایہہ سی کہ انگریز ایتھوں چلتا ہووے تے حکومت سموچی ہندوواں نوں سونپ جاوے۔ حکومت نے ایس مطالبے نوں مسترد کر دتا جس پاروں ۲۲ اکتوبر ۱۹۳۹ء نوں کانگریس نے وزارتاں توں استعفٰے دے دتے ایس تے مسلماناں نے سکھ دا ساہ لیا قائد اعظم محمد علی جناح نے مسلماناں نوں آکھیا کہ اوہ ۲۲ دسمبر ۱۹۳۹ء نوں یوم نجات منان ا

کانگریس دے دو سالہ ظلمی ے (۱۹۳۷ء - ۱۹۳۹ء) نے مسلماناں دیاں آساں امیداں اتے اک سار پانی پھیر دتا تے اوہ بلاشبہ ایہہ سوچن تے مجبور ہو گئے کہ کانگریس یاں ہندو نال رل مل کے آزادی دی جدوجہد نہ صرف ناممکن اے سگوں خطرناک وی اے ایس لئی ۱۹۳۰ء وچ علامہ اقبال نے مسلماناں واسطے جس الگ وطن دا نقشہ پیش کیتا سی اوہناں دا سدھا دھیان ہن اوس ولے ہو گیا۔ ایسے بارے اشارہ کر دیاں بعد وچ آغا امداد علی خان غالب نے لکھیا سی:

ے گاندھی نہرو پٹیل دی تنگ نظری مسلمان تائیں مسلمان کر گئی

خوش قسمتی نال مسلماناں نوں ایس ویلے تیکر حضرت قائداعظم محمد علی جناح دی

ولولہ بھری قیادت وی مل چکی سی جیہڑے آپوں ذاتی طور تے ہندوواں دے وچ رہ کے اوہناں دی ذہنیت توں نہ صرف جانوں ہو چکے سن سگوں چر کے وی کھا چکے سن اتوں ۱۹۳۷ء دے انتخاب ویلے جدوں کہ مسلم لیگ اجے کوئی زیادہ منظم نہیں سی ایہدی ناکامی اک لحاظ نال مسلماناں دی ناکامی دے طور تے سامنے آکھلوتی سی ایس لئی سب مسلماناں نے مسلم لیگ نوں تے قائداعظم نوں اپنا آخری سہارا خیال کر لیا قائداعظم نے وی ایس دور وچ مسلم لیگ دی نویں تنظیم ول گوہ کیتا تے اپنا گول اک وکھ مسلم ریاست متھ لیا۲۔ ایس دا ثبوت آل انڈیا مسلم لیگ دا سندھ شاخ دا اوہ ریزولیوشن اے جیہڑا اوس ۱۹۳۸ء نوں پاس کیتا ایہدے وچ آکھیا گیا سی کہ ہندوستان نوں واضح طور تے دو حصیاں وچ تقسیم کر دتا جاوے جیہدے وچ مسلم اکثریت والے علاقے اپنے وفاق دی صورت وچ مکمل آزادی حاصل کر سکن۔

ایہناں حالیاں وچ مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں قائداعظم ہوراں دی آگوائی وچ اینا کم ہویا کہ جواہر لعل نہرو ورگے بندے نوں قائداعظم دے ناں اپنے ۱۶ دسمبر ۱۹۳۹ء دے اک خط وچ مجبوراً" ایہہ منناپیا کہ

> "کوئی بندہ وی مسلم لیگ دے مستند ہون ایس دے اثر تے ایس دی اہمیت توں انکار نہیں کر سکدا تے نہ ای ایس نوں گھٹا کے وکھاندا اے ایسے سبوں ای مسلم لیگ نال معاملیاں اتے گوہ کرن تے ایہناں مسئلیاں دے اک اطمینان والے حل اتے اپڑن دے آسی رہے آں جیہڑے ساڈے سامنے نیں (ترجمہ)" ۳

ہندوواں تے کانگریس دے مسلماناں بارے رویے تے عملی طور تے مسلماناں دے مفاد دے خلاف ہون پاروں برصغیر دے بوہتے مسلمان ہولی ہولی مسلم لیگ ول آؤنے شروع ہو گئے سن ایس سلسلے وچ مسلماناں دیاں دوجیاں جماعتاں دا رول صرف اینا اے کہ اوہناں مسلماناں وچ مسلم تشخص نوں ابھارن تے زندہ رکھن لئی کم کیتا جس پاروں مسلماناں نے جدوں ہندوواں تے انگریز دی اصل دا گویڑ لا لیا تے اوہناں نوں ایس دا مقابلہ کرن والی

صرف اکو جماعت ای ایس قابل جاپی تے اوہ مسلم لیگ سی، مسلم لیگ نوں جدوں قائداعظم محمد علی جناح دی لیڈری ملی تے ایس نے مسلماناں دے حقوق لئی ایس ڈھنگ نال کم شروع کیتا کہ جیہدے نال ہندو دی اوہ ذہنیت وی ننگی ہوندی چلی گئی جیہڑی سیکولرازم یاں ہندوستانی ازم دے پردے وچ "رام راج" دے خواب ویکھ رہی سی قائداعظم توں ودھ کانگریس دی لیڈر شپ نوں کون جان سکدا سی کہ اوہناں نے تے کئی سال اوہناں نال بہہ کے کم کیتا سی تے کئی سال ہندو مسلم اتحاد لئی زور وی ماریا سی پر کانگریس دی لیڈر شپ اصل وچ ایہہ چاہیدی ای نہیں سی کہ مسلمان آزاد ہون اوہ تے ودھ گنتی دا بہانہ پا کے مسلماناں نوں غلام بنان دے متے پکاندی رہی سی ایس کر کے جدوں قائداعظم ہوراں کانگریس کولوں علیحدگی اختیار کر کے مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں مسلماناں دے حقوق دی گل کیتی تے جیہڑے ای مسلمان اوہناں دے آلے دوالے کٹھے ہوندے گئے سگوں آزادی دی اوس نوعیت دا مطالبہ مسلماناں دی آواز بن گیا جس نوں علامہ اقبال نے ۱۹۳۰ء وچ، آل انڈیا مسلم لیگ دی سندھ شاخ نے ۱۹۳۸ء وچ تے آل انڈیا مسلم لیگ دی مجلس عاملہ دے دلی دے اجلاس (فروری ۱۹۴۰ء) وچ اک وکھ مملکت دے روپ وچ سامنے لیاندا سی اوس ویلے ہندوستان دے مسلماناں دا ایہہ نعرہ سی۔

مسلم ہے تو مسلم لیگ میں آ

ایس سلسلے دا اک نقطہ عروج ۱۹۴۰ء دی اوہ قرار داد اے جیہڑی قرار داد لاہور دے ناں نال یاد کیتی جاندی اے ایس قرارداد اتے ہندوواں تے ہندو پریس نے بڑا رولا پایا سگوں ایس نوں "قرار داد پاکستان" دا ناں وی ہندو اخباراں نے ای دتا ہے حالانکہ قرار داد دے متن وچ کتے وی پاکستان دا لفظ نہیں سی آیا، ۲۳ مارچ ۱۹۴۰ء نوں قائداعظم دی صدارت وچ ہون والے آل انڈیا مسلم لیگ دے ایس جلسے وچ قرار داد مولوی فضل الحق نے پیش کیتی جیہدی تائید چوہدری خلیق الزمان، مولانا ظفر علی خان، سردار اورنگ زیب، سر عبداللہ ہارون، نواب اسمٰعیل، قاضی محمد عیسیٰ تے بیگم صاحبہ محمد علی جوہر نے کیتی قرار داد ایہہ اے:

"قرار پایا کہ غور دے مگروں آل انڈیا مسلم لیگ دے ایس اجلاس دی ایہہ

رائے اے کہ کوئی وی آئینی منصوبہ بنان ایس دے ایس ملک وچ عمل دے قابل تے مسلماناں لئی قبول کرن والا نہیں ہووے گا جدوں تیکر اوہ ہیٹھ لکھے مُڈھلے اصولاں اتے نہ اسریا ہووے: یعنی ایہہ کہ جغرافیائی حیثیت نال ایسے نیڑے دے علاقے (منطقے) جنہاں دی لوڑ موجب ملکی لحاظ نال انج حد بندی کر دتی گئی ہووے کہ جنہاں علاقیاں وچ گنتی دے لحاظ نال مسلماناں دی اکثریت اے جیویں کہ (ہندوستان دے) شمالی مغربی تے مشرقی حصیاں وچ اے اوہ خود مختار قرار دے دتے جان تے بنن والے جز اندرلے پکھوں خود مختار تے بااختیار ہون تے ایہہ کہ ایہناں علاقیاں تے منطقیاں دے بنن والے جزاں وچ اقلیتاں دے مذہبی ثقافتی اقتصادی سیاسی انتظامی تے دوجے حقاں تے مفاداں دی راکھی لئی ایہناں دے مشورے نال پختہ ٹھکدا تے اثر والا عمل دے قابل تحفظ دستور وچ داخل کیتا جائے جس نال ایہناں دے مذہبی ثقافتی تے سماجی حقاں دا تحفظ ہو سکے تے ہندوستان دے دوجے حصیاں وچ جتھے مسلمان گھٹ گنتی وچ نیں لوڑ موجب اثر والے تے تعمیل دے قابل تحفظ ایہناں دے تے دوجیاں اقلیتاں دے مذہبی' اقتصادی' سیاسی انتظامی تے دوجے حقاں تے مفاداں دے راکھی لئی ایہناں دی مشورے نال بنے بترے دستور دے اندر رکھے جان

ایہہ اجلاس ورکنگ کمیٹی نوں ہور اختیار دیندا اے کہ ایہناں مُڈھلے اصولاں موجب دستور دی اجیہی اک سکیم مرتب کرے جس وچ ایس گل دا انتظام ہووے کہ اوڑک ایہہ جداگانہ علاقے اجیہے سارے اختیار لے سکن جیویں دفاع' خارجہ امور' آواجائی دے وسیلے' کسٹمز تے دوجے امور جیہڑے ضروری ہون گے۔۶

ایہہ قرار داد ایس گل دا ثبوت سی کہ ایس خطے دے مسلمان ہن جاگ پئے نیں تے اوہ اپنے وکھ قومی مہاندرے دے حوالے نال ایس خطے (ہندوستان) وچ آزاد تے خود مختار حیاتی گزارن دا پکا ارادہ لے کے اٹھ کھلوتے نیں جیہدے نال ایہناں دے دین دی حفاظت ہو سکے۔

○

حاشیے تے حوالے

چوتھا باب

۱۔ پاکستان ناگزیر تھا : سید حسن ریاض، ص ۲۳۰

۲۔ قیام پاکستان کا تاریخی اور تہذیبی پس منظر: سمیع اللہ قریشی، ص ۸۵

۳۔ اوہی : ص ۸۵، ۸۶

۴۔ ایہہ فیروز جالندھری دی نظم اے ینگ انڈیا ریڈیو ریکارڈنگ کمپنی نے ریکارڈ بنایا نظم باقاعدہ گائی گئی سی ایہہ ریکارڈ حکیم امیر دین لاہور دی تحریک تے ریکارڈ ہویا بحوالہ صحرائی گورداسپوری مرحوم)

۵۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید، ص ۲۲۷

۶۔ پاکستان ناگزیر تھا : سید حسن ریاض، ص ۲۵۵ (حصول پاکستان : احمد سعید، ص ۲۲۷)

پنجواں باب

ایس ہند اندر پاکستان ہووے

۱۹۴۱ء وچ آل انڈیا مسلم لیگ دے مدراس وچ ہون والے اجلاس وچ ۱۹۴۰ء دی قرار دادا نوں ہور نتار کے سامنے لیاندا گیا۔

> "آل انڈیا مسلم لیگ دا عقیدہ اے کہ مسلمان انڈیا دی اک واحد قومیت نیں ایس نظریئے نوں بدلن دی ہر کوشش ناکام بنا دتی جاوے گی ہر شخص نوں ایہہ گل غور نال سن لینی چاہیدی اے کہ اسی اک آزاد خود مختار مسلم ریاست دے قیام دی کوشش کر رہے آں تے ایس برصغیر وچ ایہہ ریاست قائم ہو کے رہے گی (ترجمہ)" ۱

ہن برصغیر دے مسلماناں دے سامنے آزادی حاصل کرن دا اک نتارواں نقشہ "قرار داد لاہور" جیہڑی "قرار داد پاکستان" دے ناں نال مشہور ہوئی موجود سی جیہڑی تھوری بہت کسر سی اوہ ۱۹۴۱ء دی مدراس دی قرار داد وچ نکل گئی سی اک وکھ ملک "پاکستان" جیہڑا شمال مغربی تے مشرقی حصیاں وانگ دے مسلم اکثریت دے علاقیاں اتے مکمل خود مختار تے آزاد علاقیاں تے مشتمل ہو وے ایہہ مسلماناں دا مطالبہ سی ہندوواں تے کانگریس نے مسلم عوام تے لیڈراں نوں اپنے قول تے عمل نال ایہہ راہ اختیار کرن تے مجبور کر دتا سی مسلم سیاسی جماعتاں وچوں بھانویں صرف مسلم لیگ مسلماناں دی ایس جداگانہ نوعیت دی سب توں وڈی پرچارک سی پر دوجیاں مسلم سیاسی جماعتاں وچوں اکثر نے مسلم مہاندرے نوں ابھارن وچ ودھیرا حصہ پایا سی تے ایس گل نے مسلم لیگ دی مقبولیت

وچ واہدا کیتا سی مسلمان ہن جداگانہ انتخاب دے اگے نالوں ودھ حامی بن گئے سن ایس لئی ۱۹۴۰ء توں لے کے ۱۴ اگست ۱۹۴۷ء تیکر مسلماناں دی آزادی دی تحریک ایسے دو قومی تصور دے حوالے نال چلی تے ایس تصور دے ہر مخالف نوں مسلماناں نے چنگا نہیں جانیا۔

ایس ست سالہ دور وچ بلاشبہ مسلماناں دی قیادت مسلم لیگ دے ہتھ وچ رہی جس دی آگوائی حضرت قائداعظم محمد علی جناح دے ہتھ سی ایس دور وچ جیہڑا پنجابی ادب رچیا گیا ایہدے وچ سانوں مسلم لیگ ول آون' جداگانہ انتخاب مسلم مہاندرا' پاکستان دا مطالبہ' کانگریس تے سانجھی آزادی منگن والیاں مسلم سیاسی جماعتاں جنہاں وچ یونینسٹ پارٹی خاص طور تے شامل اے ایہناں دے خلاف غصے دا اظہار ملدا اے۔ ایس دور وچ اتناں دا پنجابی ادب رچیا گیا بہت سارے شاعر سامنے آئے ایہناں وچوں کجھ شاعراں دا تعلق مسلم لیگ نال ورکراں دے طور تے وی سی ایہہ شاعر مسلم لیگ دے جلسیاں وچ شامل ہو کے مسلم لیگ دے پروگرام دا پرچار کر دے سن کجھ باقاعدہ طور تے پنڈ پنڈ پھر کے ایہہ فرض ادا کر دے سن اتھے سبھناں دا ذکر مناسب طور تے کیتا جانا ضرور اے ایس دور وچ کیوں جے مشاعریاں یاں سٹیج جلسیاں دا زیادہ رواج سی ایس کر کے شاعر عام کر کے ایہہ کلام زبانی سناندے سن انج ایس تحریک دے آخری دور وچ (۴۶ - ۱۹۴۵ء) لیگی نظماں دے ناں نال کجھ شاعراں دا پنجابی اردو کلام وکھ وکھ روپاں وچ چھپ کے تقسیم وی کیتا گیا جیویں استاد عشق لہر' فضل حسین مدنی شہباز تے مولوی خادم حسین قریشی دیاں پنجابی کتاباں۲ تے عبدالکریم ثمر دی اردو نظماں دی کتاب۳ دا ذکر کیتا جا سکدا اے پر ایس دور دا اکثر ادب چھاپے نہ چڑھیا ایس دی اک وجہ ایہہ وی ہو سکدی اے کہ کلام جلسیاں وچ پڑھیا جاندا سی تے جلسیاں وچ حاضری بہت زیادہ ہون کر کے ابلاغ عامہ دا کم چل جاندا سی چھاپے نہ چڑھن دی اک وجہ ایہہ وی ہو سکدی اے کہ جدوں پاکستان بن گیا تے بعد وچ ایس قسم دے ادب دی لوڑ نہ رہی کہ آزادی مل چکی سی جیہڑا مقصد سی اوہ پورا ہو چکیا سی ایس کر کے ایس نوں شائع نہ کیتا گیا پر ایس رویئے پاروں تحریک دے حوالے نال پنگرن والا بہت سارا ادب سانبھیا نہ جا سکیا ہن آ کے جدوں ایس پاسے دھیان دتا گیا اے تے بہت سارے لکھاری تے اللہ نوں پیارے ہو چکے نیں بہت ساریاں

تیکر اپڑیا نہیں جا سکدا تے بہت سارے موجود لکھاری اپنیاں ای چیزاں بھلایاں گوا بیٹھے نیں نس بھج کے ڈلھے ہوئے کجھ ہیراں نوں کٹھیاں کیتا جا سکیا اے اجے وی توجہ دتی جاوے تے ساڈی قوم حیاتی دے ایہہ ہیرے موتی آلے دوالے توں کٹھے کیتے جا سکدے نیں۔

۱۹۷۸ء توں لے کے ۱۹۹۴ء تیکر (۱۶ ورھے) دی انتاں دی دوڑ بھج نال ایس قومی حوالے دے کھنڈرے پنڈے پنجابی ادب نوں صبر گھتی گنتی وچ کٹھیاں کرن وچ رب تعالٰی دی ذات پاک نے کامیابی عطا فرمائی ایس قومی حوالے دے پنجابی ادب اتے گل بات کرن توں پہلاں مناسب جاپدا اے کہ ۱۹۴۰ء توں پاکستان دے قیام تیکر دے سیاسی حالات دا جائزہ تے ویروا پیش کیتا جاوے تاں جے گل نتاویں ہو کے سمجھ آ سکے۔

۱۹۴۰ء وچ جدوں "قرار داد لاہور یاں قرار داد پاکستان" پاس ہوئی ایدوں پہلاں ای دوجی وڈی جنگ شروع ہو چکی سی کانگریس نے اپنی (ظلمی) وزارت توں استعفٰی دے دتا سی جس تے مسلماناں نے یوم نجات منایا۴۔ ۲۷ جون ۱۹۴۰ء نوں قائداعظم ہوراں وائسرائے نوں مل کے ایہہ دس پائی کہ مسلم لیگ حکومت برطانیہ نال جنگ وچ صرف ایس صورت وچ مل ورتن کرے گی جدوں ہندوستان وچ کوئی وی مستقل یاں عبوری آئینی ڈھانچہ آل انڈیا مسلم لیگ دی منظوری توں بناں لاگو نہ کیتا جاوے اوہناں ایہہ منگ وی کیتی کہ وائسرائے دی انتظامی کونسل دے ممبراں دی گنتی ودھائی جائے تے کونسل وچ مسلماناں دیاں سیٹاں ہندوواں دے برابر کیتیاں جان جے کانگریس ایہدے وچ شامل نہ ہووے تے پھیر مسلماناں دی اکثریت ہونی چاہیدی اے قائداعظم دیاں ایہناں تجویزاں نوں مسترد کر دتا گیا تے اہم اعلان کیتا گیا جیہڑا "اعلان اگست ۱۹۴۰ء" دے ناں تے مشہور اے گورنر جنرل نے جیہڑا اعلان کیتا ایہدے وچوں مسلم لیگ نے ایس گل نوں پسند کیتا کہ ایہہ آکھیا گیا اے کہ اقلیتاں دی مرضی دے خلاف کوئی آئین نافذ نہیں کیتا جاوے گا۔ ۱۹۴۲ء چڑھیا تے جنگ دیاں لمباں ہور تیز ہو کے ایشیا تیکر اپڑ گئیاں جاپانی برما تیکر اپڑ گئے اتھے پھیر کانگریس دے ہندوواں موقعے توں فائدہ اٹھان دی کوشش کیتی تے "رام راج" لئی ہتھ پلا ماریا۔ انگریزاں نے ہندوستان دے ایس سیاسی بحران نوں مکان لئی کرپس

مشن ہندوستان گھلیا جس سیاسی جماعتاں دے نمائندیاں نال ملاقاتاں کیتیاں تے اپنیاں تجویزاں پیش کیتیاں جیہڑیاں ایہہ سن:

(۱) جنگ دے خاتمے تے ہندوستان نوں مکمل آزدی دتی جاوے۔

(۲) برطانیہ دا مطلب ایہہ اے کہ اک نویں ہندوستانی یونین بنائی جاوے جیہڑی برطانیہ تے دوجیاں نو آبادیاں نال برطانوی تاج نال شامل ہووے پر اپنے داخلی تے خارجی معاملیاں وچ کسے دے اثر ہیٹھ نہ ہووے۔

(۳) جنگ دے خاتمے تے ہندوستان دے دستور دی تیاری لئی آئین بنان والی اسمبلی قائم کیتی جاوے۔

(۴) دستور وچ ایس گل دی گنجائش رکھی جاوے کہ وفاق وچ شامل ہر صوبہ دس سالاں مگروں یونین توں وکھ ہو سکے۔

(۵) دستور تیار ہون مگروں معاہدہ ہووے گا ساریاں گلاں طے ہون گیاں تاں جے اقتدار ہندوستان والیاں نوں منتقل کیتا جا سکے ایس معاہدے وچ اوہناں ساریاں وعدیاں نوں پوریاں کرن دا چارا کیتا جاوے گا جیہڑے حکومت نے مذہبی اقلیتاں نال کیتے سن ایہناں تجویزاں نوں پورا منیا یاں رد کیتا جا سکے گا۔

(۶) موجودہ حالیاں وچ برطانوی حکومت دفاع دیاں ساریاں ذمہ داریاں اپنے ہتھ وچ رکھے گی۔

آل انڈیا مسلم لیگ نے ایہناں تجویزاں نوں ایس لئی مسترد کر دتا کہ ایس اعلان وچ ہندوستان نوں آزادی دین دے سلسلے وچ اک وحدت تسلیم کیتا گیا سی پھیر ایہہ کہ جدوں مجلس دستور ساز اہم گلاں دا فیصلہ ودھ گنتی دی رائے نال کرے گی تے مسلمان (۲۵ فیصد) کدی دی اپنی گل نہیں منوا سکن گے نالے وفاق نالوں وکھ ہون دا طریقہ وی ایہدے وچ نہیں دسیا سی۔ مسلم لیگ دی تے ایس ویلے اکو گل سی کہ "قرار داد لاہور" موجب ایس مسئلے دے حل دی ضمانت دتی جاوے۔ کانگریس نے ایہہ تجویزاں ایس لئی مسترد کر دتیاں کہ اوس نوں ایہناں وچوں "پاکستان" دی بو آوندی سی سیانے کہندے نیں کہ کرپس مشن بھانویں مسترد کیتا گیا پر ایہدے وچ صوبیاں دے وکھریں دی جیہڑی گل

کیتی گئی سی ایہہ اک لحاظ نال پاکستان دے قیام نوں تسلیم کرن ول پہلا قدم سی ایہدے بعد خود ہندو لیڈراں نے ایہہ گل تسلیم کرنی شروع کر دتی کہ ہندوستان دی آزادی وچ سب توں وڈی اڑچن ہندو مسلم تنازعہ اے ایس لئی ایہہ ضروری ہو گیا اے کہ اک تے مسلماناں دے مطالبیاں نوں تسلیم کیتا جاوے دوجے مسلم لیگ نوں مسلماناں ولوں گل کرن والی واحد نمائندہ جماعت تسلیم کیتا جاوے ایہہ گل راج گوپال اچاریہ ہوراں اپنے فارمولے دی بنیاد بنائی جیہڑا "آرسی فارمولا" دے ناں نال یاد کیتا جاندا اے ایہہ فارمولا بھانویں لاگو نہ ہویا پر ایس توں ایہہ گل نتر آئی کہ ہن مسلمان پاکستان دے قیام توں اراںہہ کتے نہیں کھلون گے کیوں جے ایہو دو قومی نظریہ سی جس تے مسلمان اڑے ہوئے سن تے جدوجہد کر رہے سن ایس دور وچ حکومت نے عبوری حکومت دے تحت مرکز وچ انتظاماں لئی لارڈ ویول ولوں شملہ کانفرنس دے تحت جیہڑیاں تجویزاں دتیاں اوہناں نوں قائداعظم نے قبول کرن توں انکار کر دتا تے آکھیا کہ ایہناں تجویزاں دے تحت کیتے گئے عبوری انتظام نال پاکستان دا مسئلہ پچھے پے جاوے گا سگوں اک ان متھے ویلے لئی ملتوی ہو جاوے گا ایہہ اک لحاظ نال متحدہ ہندوستان وانگ دی ای کوئی چیز ہو وے گی شملہ دی ایس کانفرنس نوں ناکامی ہوئی ایہدے مگروں ای دسمبر ۱۹۴۵ء وچ عام انتخابات ہوئے جس وچ مسلم لیگ نے شاندار کامیابی حاصل کیتی تے انج ۱۱ جنوری ۱۹۴۶ء نوں یوم فتح منایا ایس انتخاب وچ مسلم لیگ نے جیہڑی کامیابی حاصل کیتی اوس دا ویروا ملاحظہ کرو:

آسام	۳۴ سیٹاں	وچوں	۳۱
بنگال	۱۱۹ سیٹاں	وچوں	۱۱۳
بہار	۴۰ سیٹاں	وچوں	۳۴
اڑیسہ	۴ سیٹاں	وچوں	۴
یوپی	۶۶ سیٹاں	وچوں	۵۵
پنجاب	۸۶ سیٹاں	وچوں	۷۹
سرحد	۳۸ سیٹاں	وچوں	۱۷
سندھ	۳۵ سیٹاں	وچوں	۲۸

مدراس ۲۹ سیٹاں وچوں ۲۸ ۵

پنجاب اسمبلی وچ مسلماناں دیاں سیٹاں دی کل گنتی ۸۶ سی مسلم لیگ نے ایہناں وچوں ۷۵ سیٹاں حاصل کر لئیاں مگروں چار ہور امیدوار مسلم لیگ وچ شامل ہو گئے انج سیٹاں دی گنتی ۷۹ ہو گئی۔ مطلب ایہہ اے کہ کل سیٹاں وچوں صرف ۷ گھٹ سن پہلاں شملہ کانفرنس ناکام ہوئی پھیر مسلم لیگ نے ایہہ اکثریت حاصل کر لئی ایس دا مطلب ایہہ سی کہ ہن انگریز نوں ہندوستان وچ مسلماناں بارے اپنے پچھلے رویے نوں بدلنا پیا ایسے لئی وزیراعظم برطانیہ نے ۱۹۴۶ء وچ کابینہ مشن بنان تے آکھیا:

"میں جاننا آں کہ میں اک اجہیے ملک بارے گل کر رہیا آں جیہدے وچ نسلاں مذہباں تے زباناں دے کئی مجموعے نیں ایہدے وچ جیہڑیاں اوکھیایاں نیں میں اوہناں نوں وی جاننا آں۔ (ترجمہ)

کابینہ مشن نے جیہڑا منصوبہ تیار کیتا سی ایس دے دو حصے سن اک فوری اقدامات دوجا لمی مدت دے اقدامات آل انڈیا مسلم لیگ نے ایس منصوبے نوں وقتی طور تے منظور کرن دا اعلان کیتا سی جدوں کہ کانگریس نے ایس منصوبے دے اپنی مرضی موجب مطلب کڈھے سن وائسرائے نے قائداعظم ہوراں نوں یقین دوادتا سی کہ کانگریس تے مسلم لیگ دونواں فریقاں نال اکو جیہا سلوک کیتا جاوی گا پر اوس دے رویے نے ثابت کر دتا کہ انگریز ہیر پھیر کے کانگریس نوں خوش کرنا چاہندے نیں جیویں کہ دسیا جا چکیا اے کانگریس نے کابینہ مشن دے لمی مدت دے منصوبے نوں منظور کر لیا سی ایہدا مطلب ایہہ سی کہ اوہ عبوری حکومت وچ شامل ہو کے آئین ساز اسمبلی وچ گڑبڑ کرنا چاہندی سی حق تے ایہہ سی کہ کیوں جے مسلم لیگ نے کابینہ مشن دے سارے منصوبے نوں منظور کیتا سی ایس لئی انگریز حکومت مسلم لیگ نوں حکومت بنان دا موقعہ دیندی پر انگریز تے ہرحال وچ کانگریس نوں خوش کرنا چاہندا سی بھانویں کانگریس انگریز دے بنائے کابینہ مشن دے منصوبے دا گڈا بنھدی آرہی سی ابوالکلام آزاد توں بعد جدوں پنڈت نہرو کانگریس دے صدر بنے تے اوہناں نے حد ای کر دتی اوہناں کابینہ مشن منصوبے دی منظوری نوں واپس لے لیا تے "راست اقدام" دا دن منان دا فیصلہ کیتا آل انڈیا مسلم لیگ دی قرارداد وچ

آکھیا گیا سی کہ "ہن مسلماناں لئی پاکستان حاصل کرن تے برطانیہ دی غلامی تے ہندو دے غلبے دے امکاناں توں چھٹکارا حاصل کرن لئی راست اقدام دا راہ پھڑن دا وقت آ گیا اے" (ترجمہ) ۷ ایس سلسلے وچ مسلم لیگ دی اپیل تے احتجاج دے طور تے مسلماناں نے حکومت برطانیہ دے دتے ہوئے خطابات واپس کیے ایہہ انگریز دے خلاف مسلماناں ولوں غصے دا بھرپور اظہار سی جیہڑا سارے ہندوستان دے مسلماناں نے اک مک ہو کے کیتا ایس اقدام نے ۱۹۴۵ء دے انتخابات توں بعد مسلماناں وچ رل کے مسلم لیگ دی انتاں دی مقبولیت تے قائداعظم ورگے عظیم لیڈر دی لازوال قیادت نوں اک دم نتار تے نکھیڑ کے رکھ دتا مسلم لیگ دی اہمیت نوں تے ۱۹۴۰ء دی قرار داد توں وی پہلاں غیر مسلماں وچ تسلیم کیتا جان ڈیہہ پیا سی جیویں کہ پچھے قائداعظم دے نال پنڈت نہرو دے ۱۶ دسمبر ۱۹۳۹ء نوں لکھے اک خط دے درج کیتے حصے توں ظاہر اے ایس دور وچ تے ایس توں بعد کانگریس تے ہندوستان وچ وسن والیاں دوجیاں اقلیتاں نے وی مسلماناں دی واحد نمائندہ جماعت مسلم جماعت نوں تسلیم کیتا جو شوا فضل الدین اک عیسائی سن اوہناں نے ۱۹ دسمبر ۱۹۴۶ء نوں لاہور دے اخبار سول اینڈ ملٹری گزٹ وچ لکھیا:

"The Muslim League occupies a key position. It is the duty of the British and the Indian Congress to understand it is too late".8

انج ای گیانی ہری سنگھ جیہڑے آل انڈیا شرمنی جیوں سنگھ مذہبی دل دے پردھان سن اوہناں پاکستان دے قیام توں پہلاں اپنی کتاب "مذہبی سکھاں دی جدوجہد" ۸۰ ص (گور مکھی) وچ پاکستان دے قیام دی حمایت کیتی تے آکھیا کہ ونڈ دی صورت وچ سکھاں نوں ہندوواں نالوں مسلمان بہتر رہن گے ایس سلسلے وچ گیانی ہری سنگھ قائداعظم محمد علی جناح ہوراں نوں وی ملے پر اوس ویلے دی سکھ سیاست نے ایہناں دی گل نہ منی تے بعد وچ پچھوتائے۹ کیوں جے کانگریس ہندوستانی قومیت تے ایکتا دا جیہڑا ڈھنڈورا پھیر دی سی مسلماناں اتے تے اوہدی اصلیت ۱۹۳۷ء وچ ای ظاہر ہو چکی سی تے ایسے لئی مسلمان ہور اقلیتاں نوں وی ہوشیار رہن لئی کو کدے سن و یکھیا جاوے تے کانگریس دی تنگ نظری نے ای پاکستان دے وکھ قیام دی راہ پدھر کیتی سی ایس دا نتارا عبوری حکومت ویلے وی ہو

گیا۔

عبوری حکومت وچ جدوں کانگریس نوں وی شامل کر لیا گیا تے قائداعظم دے رولا پان تے کانگریس تے مسلماناں وچ ایہہ سمجھوتہ ہویا کہ صرف مسلم لیگ نوں مسلماناں دی جماعت تے نمائندہ تسلیم کیتا جاوے گا انج مسلم لیگ عبوری حکومت وچ شامل ہوئی تے سردار پٹیل نے وزیر داخلہ بنن دی منگ کیتی تے مسلم لیگ نوں الجھن وچ پان لئی مالیات دا محکمہ دتا گیا لیاقت علی خان ہوراں نوں وزیر مالیات بنایا گیا فروری ۱۹۴۷ء وچ جدوں لیاقت علی خان ہوراں سالانہ بجٹ پیش کیتا ایہہ اجیہا بجٹ سی جیہڑا پہلا قومی بجٹ تے اک غریب آدمی دا بجٹ سی مالیات دے محکمے دے اک مسلمان کول جان پاروں تے ایڈا چنگا بجٹ بنان پاروں کانگریس دے ڈھڈ وچ مروڑ اٹھن لگ پئے سن ہندو نے تے مسلماناں نوں پھسان واسطے مالیات دا محکمہ دتا سی پر کیہے نوں لت کاری آ گئی ہندو اپنے جال وچ آپ ای پھس گیا سی ہن اک چپڑاسی وی لیاقت علی خان ہوراں دی مرضی دے بغیر نہیں سی رکھیا جا سکدا سردار پٹیل ورگے بندے پٹ اٹھے تے انج اوہ نہ نرے ہندوستان نوں اک رکھن دے نظریئے نوں چھڈ کے تقسیم اتے رضامند ہو گئے سگوں اوہ دن رات تقسیم دیاں گلاں کرن لگ پئے کئی تھاں فرقہ وار فساد وی ہوئے ایہدھر جدوں قائداعظم ہوراں نوں قانون ساز اسمبلی وچ شرکت کرن لئی آکھیا گیا تے اوہناں انکار کر دتا انج ہندو مسلماناں وچ کھچا ودھدا گیا انگریز نے ایس نوں دور کرن لئی دوناں جماعتاں دے لیڈراں نوں لندن بلایا پر کوئی گل نہ بنی اوڑک برطانیہ نے اعلان کر دتا کہ ہندوستان ۸ جون ۱۹۴۷ء نوں آزاد کر دتا جاوے گا ماؤنٹ بیٹن نے (جیہڑا لارڈ ویول دی تھاں گورنر جنرل بن کے آیا سی) ہندوستان دی تقسیم دا مسودہ تیار کر کے شائع کر دتا سی مسودے دے تحت پنجاب تے بنگال دی تقسیم تے مسلم تے غیر مسلم اکثریتی علاقیاں دی حد بندی لئی ریڈ کلف نوں باؤنڈری کمیشن دا سربراہ مقرر کیتا گیا جس نے انگریز ذہنیت تے ہندو نوازی دا مظاہرہ کر دیاں کانگریس دی رئی کیتی تے انصاف وچ ڈنڈی مار دیاں مسلم اکثریت دے بہت سارے علاقے ہندوستان نوں دے دتے کلکتہ، مرشد آباد، تے مسلم اکثریت والے ضلع نادیہ دے علاقے ہندوستان نوں دتے پنجاب وچ تحصیل گورداسپور، بٹالہ، پٹھان کوٹ دی اک تحصیل ہندوستان نوں

دے دینے سراسر بے انصافی تے ڈنڈی ماری سی کہ ایہہ مسلم اکثریت دے علاقے سن ایس بے انصافی بارے بعد وچ خود انگریزاں تے ہندوواں نے تسلیم کیتا ایہہ گل ہن ساری دنیا نے تسلیم کر لئی اے تے ایہدے دستاویزی ثبوت وی فراہم ہو چکے نیں کہ ریڈ کلف نے بے انصافی کیتی تے ایہدے پچھے خود انگریز حکومت دا ہتھ سی۔

بہر حال انگریز تے ہندو دی ملی بھگت' سازش تے بے انصافی دے باوجود ہندوستان دے مسلماناں نے ورھیاں دی جدوجہد مگروں قائد اعظم محمد علی جناح ہوراں دی آگوائی وچ اک اجیہے آزاد ملک "پاکستان" نوں حاصل کر لیا جیہڑا دو قومی نظریئے دے تحت بنیا سی ایہہ دو قومی نظریہ اسلام دی بنیاد تے وجود وچ آیا سی جس دے وجود وچ لیاؤن وچ مسلماناں توں ودھ ہندو نے حصہ لیا کہ اوس مسلماناں نوں ایس خطے وچ کدی وی دل توں پسند نہیں کیتا نہ حاکم بن کے نہ محکوم بن کے تے نہ ای دوست بن کے ۱۴ اگست ۱۹۴۷ء نوں جدوں پاکستان ایس دنیا دے نقشے تے ابھریا ساری دنیا دے مسلماناں لئی اک یادگار دن سی کہ ایہناں نوں اک اجیہا خطہ ملیا جتھے اوہ قرآن دی ہدایت دے مطابق معاشرہ قائم کر سکدے سن۔

برصغیر دے مسلماناں دے پاکستان دی منزل تیکر اپڑن دی ایہہ کہانی انج تے حضرت قائداعظم دے لفظاں وچ اوس دن توں شروع ہوندی اے جدوں ہندوستان وچ پہلا غیر مسلم اسلام دے حلقے وچ آیا سی پر ایس دی سمت اوس ویلے واضح ہوئی جدوں ۱۹۳۰ء وچ علامہ اقبالؒ نے الہ آباد وچ دتے اپنے خطبے وچ مسلماناں لئی وکھ علاقے دا نظریہ پیش کیتا تے ۱۹۳۲ء دے نیڑے تیڑے چوہدری رحمت علی نے ایس دا ناں "پاکستان" رکھ کے ایہدے نقشے نوں ہور اگھیڑیا ایہو نقشہ اک ابھرویں شکل تے واضح روپ وچ سارے ای ہند واسی مسلماناں دی اکو اک منگ سی سگوں ایہہ منگ ایڈی منطقی سی کہ ایس نوں اک غیر مسلم (عیسائی) جوشو افضل الدین نے وی قدرت دی آواز قرار دتا سی اوہناں نے روزنامہ "انقلاب" وچ ۲۲ جولائی ۱۹۳۸ء نوں لکھیا:

"پاکستان (مغربی) اک وکھ ملک اے جس دا باقی ہندوستان نال اکاکوئی تعلق نہیں جس دا نسبتی طور تے تعلق وسط ایشیا نال اے جیہڑا بالکل جداگانہ مجلسی تہذیب

رکھدا اے تے جیہڑا ہندوستان نالوں اکا مختلف اے چوہدری رحمت علی دے نال میں ایس گل تے متفق آں کہ ایس خطے نوں باقی ہندوستان نالوں وکھ کر دینا اصل وچ قدرت دی آواز اتے جی کہنا اے۔ (ترجمہ)

پاکستان دا مطالبہ ۱۹۴۰ء وچ قرار داد لاہور یاں قرار داد پاکستان دی شکل وچ بھوئیں روپ وچ نتریا اتھے اپڑ کے منزل پاکستان ول ٹرن والا قافلہ اپنے ٹرن والیاں نوں اک نظریئے اک پلیٹ فارم اک لیڈر تے اک نعرے دے روپ وچ لیا چکیا سی۔ جیویں

نعرہ تکبیر	اللہ اکبر
پاکستان کا مطلب کیا؟	لا الہ الا اللہ
مسلم لیگ	زندہ باد
قائداعظم	زندہ باد
لے کے رہاں گے	پاکستان

کھنڈ کپڑا تیل بتھیرا اوے
اٹھ مسلم لیگ دے شیرا اوے
جگ ہو گیا سارا تیرا اوے ۱۰

۱۹۴۰ء توں ۱۹۴۷ء تیکر منزل پاکستان ول ودھن لئی مسلماناں دی سیاسی ٹور دا ویروا ایس لئی کیتا گیا اے تاں جے جدوں ادب دے حوالے نال ایس ٹور دا گویڑ لایا جائے تے ادب رچن والیاں دی آکھی گل چھیتی سمجھ وچ آ جائے کیوں جے ادب وچ گل ادب دے حوالے نال ای کیتی جاندی اے یاں پھیر اپنے من دیاں جذبیاں دا اظہار کیتا جاندا اے ایہدے وچ سیاسی موشگافیاں دی گنجائش گھٹ ہوندی اے ہن جدوں اسی ایس ٹور دا ادبی نتارا کراں گے تے سانوں ایہناں گلاں دا اگھیرڑواں احساس ہو جائے گا ایس بھرے ادبی بھنڈار وچ قومی درد وی اے تے اپنی منزل تیکر اپڑن دا اتاں دا عزم وی اے ایہدے وچ اک مک ہو کے ٹرن دا اظہار وی اے تے منزل تیکر پہنچن لئی راہ دیاں رکاوٹاں بارے غصے دی وس دی بائی ملدی اے۔

۱۹۳۰ء توں ۱۹۴۰ء تیکر دا زمانہ مسلم تشخص نوں ابھارن دا زمانہ اے ایس دور وچ

مسلماناں نوں کانگریس تے ایس حوالے نال ہندو ذہنیت دی اصلیت دا پتہ لگا ایس لئی مسلماناں نے ایہہ گل نتیجے وجھوں دھیان وچ لیاندی کہ مسلماناں نوں جو لبھناں اے اوہناں دے اپنے کم تے اوہناں دے وکھ مہاندرے توں لبھنا اے ایس دوران قائداعظم ہوری وی ایس گل دے قائل ہو گئے کہ اوہ جیہڑے ہندو مسلم اتحاد دے سفیر بن دے رہے نیں اوہ لائن ٹھیک نہیں سی ایس لئی اوہ کانگریس نوں چھڈ کے مسلم لیگ ول آئے تے مسلم لیگ دی نویں تنظیم کیتی تے اوہنوں ہندوستان دے کونے کونے تیکر اپڑان ول لگ پئے ۱۹۴۰ء توں لے کے ۱۹۴۷ء توڑی آزادی دی تحریک مسلماناں ولوں مسلم تشخص دے حوالے نال یعنی دو قومی نظریئے دے تحت مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں چلی ایس دور وچ ہر مسلمان دے منہ تے پاکستان، قائداعظم تے مسلم لیگ دا ناں سی ایس لئی ایس دور دے پنجابی ادب وچ ظاہر اے ایہو ای چیزاں پردھان انگ پاروں سانوں لبھدیاں نیں ایس توں اڈ ایہناں دے خلاف نظریہ رکھن والیاں دے خلاف کرودھ دی ہوند توں وی انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ اپنے نظریئے نوں عام کرن دا ایہہ وی اک ڈھنگ ہوندا اے۔

منزل پاکستان ول ودھن دے سلسلے وچ ایدوں پہلاں دے دوراں وچ جیویں کہ شروع وچ گل ہو چکی اے ۱۸۴۹ء توں ۱۸۵۶ء تیکر عام کر کے انگریزاں دے خلاف سارے پنجاب وچ اک شکست دا احساس اے اوہناں دے خلاف نفرت دا احساس اے سگوں شکست دے احساس وچ مقامی طاقت سکھاں دے خلاف وی اک باقاعدہ رد عمل موجود اے۔ ۱۸۵۷ء توں بعد ۱۹۳۰ء تیکر لگے آؤ تے انج محسوس ہوندا اے کہ سارے ہندوستان وچ آزادی حاصل کرن دا اک سانجھا احساس ملدا اے ایس دوران ہندو مسلم اتحاد تیکر دیاں تحریکاں دی نشان دہی کیتی جا سکتی اے پر ایس دے ہوندیاں ہویاں مسلماناں وچ اپنے مہاندرے نوں اجاگر کرن دے احساس دی وی نشان دہی کیتی جا سکدی اے سگوں ایس دور دیاں بعض تحریکاں مسلم مہاندرے دے حوالے نال ای سامنے آئیاں جنہاں وچوں "تحریک خلافت" دا ذکر خاص طور تے کیتا جا سکدا اے، ترک موالات، تحریک ہجرت، ۵۶ فیصد تحریک خلافت دی تحریک دی ناکامی دے وچ مسلماناں واسطے بہت سارے سبق سن جنہاں دا اوس ویلے احساس بعض مسلم لیڈراں نوں ہو گیا ایہناں وچ علامہ اقبال دا ناں خاص

طور تے لیا جا سکدا اے جنہاں ۱۹۳۰ء وچ مسلم لیگ دے الہ آباد دے اجلاس وچ وکھ مسلم ریاست دا تصور پیش کیتا ایس سلسلے وچ چوہدری رحمت علی نوں وی کدی بھلیا نہیں جا سکدا ایہناں نہ نرا ایس وکھ مسلم ریاست دا ناں "پاکستان" تجویز کیتا سگوں ایس وکھ ریاست دے سیاسی تے دوجے انگاں تے ہندوستان تے ہندوستانوں باہر فضا نوں پدھر کیتا۔ ۱۹۳۰ء توں ۱۹۴۰ء دے وچکار علامہ اقبال دے وکھ مسلم ریاست دے تصور دا جواز ہندو تے انگریز نے اپنے قول تے عمل نال بڑا نتاروان پیدا کیتا جس پاروں آپ مہارے "منزل" پاکستان ول ٹرن والا ایہہ قافلہ صرف مسلم مہاندرے تے مسلم لیگ دے جھنڈے تھلے کٹھا ہوندا گیا ایس دور دے پنجابی ادب دا جائزہ ایس گل دا شاہدی ہووے گا۔

۱۹۴۰ء توں ۱۹۴۷ء دے دور وچ تحریک پاکستان دے حوالے نال سامنے آون والے پنجابی لکھاریاں ولوں سب توں پہلا ناں ظہیر نیاز بیگی دا آؤندا اے جیہڑے بھانویں ۱۹۴۰ء توں پہلاں قومی سیاست وچ حصہ لیندے سن پر ۱۹۴۰ء وچ ایہناں لکھاں ہور مسلماناں دے نال مسلم لیگ دی تحریک وچ عملاً" حصہ لین دا مڈھ بنھ دتا۔

ظہیر نیاز بیگی ہور ۱۹۱۰ء وچ پیدا ہوئے تے رب تعالیٰ دے فضل تے کرم نال بڑی چنگی صحت نال بقید حیات نیں اصل نام محمد دلیر عرف ظہیر احمد تخلص ظہیر نیاز بیگی[۱۱] ہوش سنبھالدیاں ای ایہناں دا رجحان قومی اصلاح ول ہو گیا سی میٹرک تیکر اپڑ دیاں تعلیم دا سلسلہ ٹٹ گیا پھیر طبیہ کالج وچ حکیم حاذق بنن لئی داخلہ لیا۔ آخری سال وچ اپڑے سن کہ قومی سیاست وچ حصہ لین پاروں نظر بند ہو گئے ایہہ سلسلہ اتھے ٹٹ گیا۔ ۱۹۲۸ء وچ پولیس وچ بھرتی ہوئے ہندوستان وچ آزادی دی تحریک تے چل ای رہی سی ایہناں دا ذہن وی اوہو سی ایہناں ۱۹۲۹ء وچ علامہ اقبال دی صدارت وچ ہون والے جلسے وچ اک نظم پڑھی جیہڑی اک انگریز مسٹر ہیٹنگ دے خلاف چل رہی تحریک دے سلسلے وچ منعقد ہویا سی ایس پاروں ایہناں نوں پولیس وچوں کڈھ دتا گیا ایہہ احرار وچ شامل ہو گئے تے مسلم مہاندرے نوں ابھارن لئی ایس پلیٹ فارم توں نظماں لکھدے رہے۔ ۱۹۴۰ء وچ جدوں قرار داد لاہور منظور ہوئی ایہہ مسلم لیگ وچ شامل ہو کے مسلم لیگ دے سرگرم رکن بن گئے دو سال مگروں ایہناں نوں آل انڈیا مسلم لیگ دی جنرل کونسل دا رکن بنا دتا

گیا ۱۹۴۲ء وچ ایہہ الہ آباد وچ ہون والے مسلم لیگ دے سیشن وچ شریک ہوئے تے نظماں پڑھیاں ایدوں مگروں مسلم لیگ دی آواز نوں پنڈ پنڈ تے شہر شہر اپڑان لئی پھردے رہے ایہناں دا بیان اے کہ جڑانوالے وچ ہون والے مسلم لیگ دے اک جلسے وچ نواب ممدوٹ، نواب الہ یار تے راجہ غضنفر علی خان نے اعلان کیتا کہ مسلم لیگ ولوں ظہیر نیازی بیگی نوں "شاعر تحریک پاکستان" دا خطاب دتا جاندا اے ۱۹۴۵ء توں ۱۹۴۷ء تیکر پولیس دیاں ودھیریاں سختیاں سہندے رہے ایس دور وچ ایہہ تن من دھن نال مسلم لیگ نال منسلک ہو گئے سن ۱۲ پاکستان وچ ۱۹۸۷ء وچ اہناں نوں پاکستان دے قیام دی جدوجہد وچ تن من دھن تے قلم نال حصہ لین پاروں حکومت پاکستان نے گولڈ میڈل دتا اے ۱۳۔ ایہناں نے ایس تحریک دے دوران ودھیرا کجھ لکھیا پنجابی وچ وی تے اردو وچ وی ایہناں دیاں ایہہ نظماں چھپی صورت وچ موجود نہیں پر دوجیاں کتاباں چھپ چکیاں نیں ایہناں وچ پنجابی چراغ زندگی تے میرا دیس تے اردو برق و باراں تے مقصد حیات شامل نیں۔

ایہناں نے تحریک دے دوران جو کجھ لکھیا اوہ تے ہن خود ایہناں کول وی محفوظ نہیں اوہناں دا بیان اے کہ اک جذبہ سی جیہڑا ایہناں ستاں سالاں وچ روز کجھ نہ کجھ کرن یاں آکھن تے مجبور کردا سی کیوں جے جلسے عام ہوندے سن ایہناں وچ حاضری اتناں دی ہوندی سی ایس لئی ابلاغ دا کم زبانی ہو جاندا سی ایس لئی چھاپن دا خیال نہ آیا اج ظہیر نیاز بیگی ہوراں کولوں جیہڑا کلام حاصل ہویا اے ایس دی نوعیت ایہہ اے کہ اوہدے وچ مسلماناں نوں غفلت دی نیندر توں جاگن دا پیغام اے مسلم لیگ ول آون دی پکی اے تے پاکستان دے مخالفاں دا مکو ٹھپیا گیا اے ملاحظہ فرماؤ مسلم مہاندرے نوں ابھارن لئی ۱۹۴۳ء دی لکھی اک نظم "جاگ مسلمان" دا اک ٹوٹا:

؎ جاگ مسلماں جاگ ذرا ہن تے اپنیاں اکھاں کھول
حالت تیری ہر اک تھاں دیکھی ڈاھڈی ڈانواں ڈول
اٹھ ہن اپنی سرت سنبھال مولا وقت لیایا اے
فیصلہ تیری قسمت دا تیرے ہتھیں آیا اے
اٹھ ہن پاکستان بنا جے توں زندہ رہنا اے

دشمن تیرا کل جہاں جھوٹ نہ میرا کہنا اے
اٹھ اپنے کردار دے نال راضی رب نوں کر لے توں
پھر اس دے انعاماں نال جھولی اپنی بھر لے توں
اس دھرتی دا وارث فیر تینوں رب بنانا ایں
مڑ کے تیرے چمکن دا ہیریا ویلا آؤنا ایں

کانگریس ولوں "رام راج" دے خواب و یکھن دا نتارا کردیاں اپنی گل کنج کر دے نیں۔

ے ہن رام راج دی آمد اے، اک باہمن سنکھ وجایا اے
ایہہ دھرتی ہند اے ہندو دی، کیوں مسلے رولا پایا اے
ایہہ بھارت ماتا ساڈی اے، ہن ساڈا مان سویا اے
ایس کفر دے چیک جھاڑے نے، اسلام دا شیر جگایا اے
کہو لا الہ الا اللہ
حق لا اللہ الا اللہ

کانگریس توں اڈ پاکستان دے مخالفاں وچوں انگریزاں دے ایجنٹ یونینسٹ وی سن ظہیر نیاز بیگی ہوراں ایہناں نوں وی اپنے کلام وچ نندیا ایس سلسلے دی اک لمی نظم دا بند ملاحظہ فرماؤ:

ے کل جیہڑے خون ساڈا وچ وچ پلے نیں
نت جنہاں جسم ساڈے ونڈاں وانگوں دلے نیں
کڈھ کے کلیجے جنہاں پیراں تھلے ملے نیں
اج وی او داء دپا لاؤن لئی کھلے نیں
ایسے پاروں قوم ساری دیندی پئی دہائی اے
ربا اوہو ڈین ساڈے ویہڑے اندر آئی اے

مسلم لیگ دی تحریک دے موثر ہون تے ایہدے مخالفاں دا حال بیان کر دیاں اپنی اک نظم وچ اوہناں بڑا سوہنا عوامی ڈھنگ ورتیا اے :

مسلم لیگ دی اج تحریک کولوں ملکی حاکماں دے دل دھڑکدے نیں
جوئے باز انیں دی ٹور وانگوں پیروں تھڑکدے تے مونہوں بڑکدے نیں
نعرے حق دے سن کے پٹ اٹھن بدل ایہناں تے قہر دی کڑکدے نیں
لیڈر قوم دے جدوں بیان دیندے روح ایہناں دے جسم وچ پھڑکدے نیں

تحریک پاکستان وچ کم کرن والیاں وچ دوجا وڈا ناں عشق لہردا اے خوش قسمتی نال عشق لہر دیاں ایس سلسلے وچ لکھیاں نظماں تے مشتمل کتاب "نغمہ" پاکستان یعنی عشق لہر دیاں لیگی نظماں (۱۹۴۶ء) دے ناں نال چھپ وی گئی جیہڑی دستیاب ہو گئی اے ایہہ کتاب ظاہر اے قیام پاکستان توں پہلاں چھپی ایس کتاب اتے دیباچہ مولانا محمد بخش مسلم ہوراں پنجابی نثر وچ لکھیا اے۔

عشق لہر پنجابی شاعری دے باغ دے سدا مہکویں پھل نیں ایہناں دا اصل ناں چراغ دین تے تخلص عشق لہر سی ایہہ لاہور دے وسنیک سن لاہور ای ۱۸۶۵ء وچ جمے ۱۴ تے ۲۶ نومبر ۱۹۴۸ء نوں فوت ہو گئے ۱۵ ستاراں اٹھاراں سالاں دی عمر وچ شاعری شروع کیتی لکھ پڑھ نہیں سن سکدے پر زبانی علم وڈیرا سی حافظہ وی اللہ نے کمال دا دتا سی ہزاراں شعر زبانی یاد سن مشاعریاں مجلساں تے جلسیاں وچ بڑی آدر نال بلائے جاندے سن ایہناں نے مسلم تشخص دے حوالے نال وی شاعری کیتی جس دی مثال غازی علم الدین شہید دے حوالے نال اک چومصرعہ پچھے درج کیتا جا چکیا اے۔ عشق لہر جدوں مسلم لیگ دے پلیٹ فارم تے آئے تے پھیر لیگ دیاں سٹیجاں اتے ایہناں دا ڈنکا وجن ڈہیہ پیا۔[۱۶]

استاد عشق لہر تحریک پاکستان دے نڈر سپاہی سن ایہناں دے پوترے سراج دین درویش ہوراں دسیا اے کہ جدوں تحریک زوراں اتے سی ساڈی چاچی بیمار پے گئی اوہدے بچن دے کوئی آثار نہیں سن ایہناں نوں لیگ دے لیڈراں دا سنیہا آیا کہ راولپنڈی جلسے اتے اپڑو ایہہ بیمار خاتون نوں چھڈ کے لیگ دے جلسے اتے چلے گئے پچھوں خاتون فوت ہو گئی ایہہ

واپس آئے تے اوہدے قتل ہو رہے سن سراج دین درویش نے ایہہ وی دسیا کہ ۱۹۴۶ وچ عشق لہر ہوری گرفتار وی ہوئے سن۱۷۔ ایہناں نوں مسلم لیگ دے پنجاب توں باہر ہون والے جلسیاں وچ بلایا جاندا سی جتھے ایہہ قائداعظم دا پیغام پنجابی وچ نظم کر کے لوکاں تیک اپڑاندے تے پاکستان دے مخالفاں دا گڈا بنھدے سن ایہناں دے مرن مگروں حکومت پاکستان نے آزادی دے مجاہد یاروں ایہناں نوں گولڈ میڈل دتا اے۱۸۔

عشق لہر ہوراں نے تحریک دے دوران بہت کجھ لکھیا "نغمہ پاکستان" دے حوالے نال ویکھیے تے اوہناں پاکستان دی منگ، مسلم لیگ دے حق وچ تے کانگریس دے خلاف اپنے نتارویں خیالاں دا اظہار (جیہڑا ظاہر اے اوس ویلے دے مسلماناں دے خیالات سن) ، قائداعظم محمد علی جناح دی لیڈری اتے اعتماد تے اوہناں نال عقیدت دا اظہار، احراری یونینسٹ تے کانگریس مسلماناں دا گڈا بنھنا موٹے موٹے موضوع نیں، عشق لہر دے کلام وچ سانوں ادب دے حوالے نال دو قومی نظریہ تے پاکستان دی جنگ صاف سدھے تے زور دار لفظاں وچ لبھدے نیں جیویں مطالبہ پاکستان بارے چومصرعہ ویکھو:

۔ مولا کرم کر ہند دے حال اتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کڈھ کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہون قرآن اتے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ہند اندر پاکستان ہووے۱۹

ایہدے وچ پاکستان بنان دے نال نال ایہہ گل وی دسی گئی اے کہ ایہہ کس واسطے بنایا جا رہیا اے کہ ایتھے اجیہا دستور ہووے گا جیہدی بنیاد قرآن اتے رکھی جاوے گی۔ دوقومی نظریئے نوں عشق لہر ہوراں اپنی اک نظم "پاکستان" وچ بڑے ای نتارویں ڈھنگ نال بیان کیتا اے ایہدے وچ ہندو نوں غیر قرار دے کے آکھیا گیا اے کہ اوہناں نال ساڈی بھائی والی نبھ نہیں سکدی ایس لئی پاکستان بنا لینا ضروری اے۔ نظم ملاحظہ کرو:

۔ دل دریا سی دولتاں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا کجھ بچا لیئے
پانی وانگ جنہاں ساڈا مال پیتا ہن اوہ کہن غلام بنا لیئے

ٹی چنگ حریفاں نے وچ گکھاں بھانبڑ بھڑکیا کیویں بجھا لیئے
چڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھانہ بنھ بنا لیئے
بیڑی قوم دی اے گمن گھیر اندر چپہ ونج مہانیوں لالیئے
غیراں نال نہ نبھدی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لیئے
ڈلھے بیراں دا بگڑیا کجھ ناہیں چن کے جے چولی وچ پا لیئے۲۰

کانگریس دے خلاف تے محمد علی جناح دے حوالے نال مسلم لیگ دے حق وچ بولدیاں جیہڑا چومصرعہ لکھیا اے اوہدا سرناواں "جھوٹھی مالا" رکھیا اے فرماندے نیں:

- کانگریس بدنای دا تلک لا کے مالا پا لئی پھلاندی ڈوڈیاں دی
موتی، لال، جواہر، زمرد جھوٹھے اہنے کینٹھی دی لبھی تے اوڈیاں دی
محمد علی جناح نے باغ لایا جس وچ بڑی ضرورت اے گوڈیاں دی
عشق لہر میدان وچ اوہ نکلی جنہوں کہن جماعت اے ٹوڈیاں دی۲۱

قائداعظم محمد علی جناح، عش لہر دے محبوب لیڈر نیں جنہاں دا امیج بنان لئی اوہ اپنی شاعری وچ تھاں تھاں اوہناں بارے عقیدت دا اظہار کردے وسدے نیں اک نظم دا سرناواں ای "قائداعظم" اے ایس نظم وچ اوہ کانگریسی لیڈراں دا وی ذکر کردے نیں تے کہندے نیں کہ قائداعظم دی بھرپوری لیڈری تے کانگریسی لیڈر پٹ اٹھے نیں تے فتوے لان والا مولانا ابو الکلام آزاد کافراں نال رل گیا اے "سالار کارواں" دے ناں نال جیہڑی نظم ملدی اے اوہ وی قائداعظم ہوراں دی شخصیت اتے ای اے لکھدے نیں:

- جیہڑے ماردے سن سانوں آپ مر گئے فیر وی رنگ لا گئی اے مار ساڈی
دکھی دلاں دا حال سناونے نوں بدل چیر کے گئی پکار ساڈی
دریا رحمتاں دا آیا جوش اندر کشتی کس طرح لائی سی پار ساڈی
عشق لہر پہنچائے گا منزلاں تے محمد علی دے ہتھ مہار ساڈی۲۲

لیگی لیڈراں دا امیج بنان لئی تے مسلم قوم نوں اوہناں تے اعتبار کرن دا پرچار کرن

لئی وی عشق لہر ہوراں مسلم لیگ تے اوہدے لیڈراں بارے بڑا کجھ لکھیا اے اک تھاں کہندے نیں:

ے چو پٹ وچھی سیاست دی ڈلاں والی شاطر جمع ہو گئے جوہڑے سیانے
پاکستان دی اوہناں نے شرط رکھی جت ہار دا فیصلہ رب جانے
اوہدھر رلے فریب دی چال والے چال گیر نہ لیگ دے گئے راہے
عشق لہر ڈل سٹے تے پتہ لگا ایہدر پوں باراں اوہدھر تن کانے ہم

مطلب ایہہ اے کہ مسلم لیگ نے سیاست وچ پاکستان بنان دے سلسلے وچ دوجیاں ساریاں پارٹیاں نوں شکست دے دتی ایتھوں تیکر کہ پاکستان دے قیام اتے اوہ پارٹیاں وی ہتھیار سٹ دتے جیہڑیاں ہندوستان دی ونڈ نوں گئو ماتا دے ٹوٹے کرن دے برابر جان دیاں سن ایہہ مسلم لیگ تے اوہدے لیڈراں دی بڑی وڈی سیاسی فتح سی تے ایہہ لی حقیقت اے تے حقیقت نوں بیان کرن دا اوہ احساس اے جیہڑا اوس ویلے خود اعتمادی نال مسلماناں وچ پیدا ہو چکیا سی۔

عشق لہر دی قومی شاعری نوں پڑھیاں پتہ لگدا اے کہ ایہدے وچ تقابل تے ٹاکرے دے ڈھنگ نوں اوہناں بڑی خوبی نال ورتیا اے جتھے جناح دا ذکر آوندا اے نال کانگرسی احراری یاں یونینسٹ ٹوڈیاں دا ذکر وی ضرور کردے نیں مسلم لیگ دے مقابلے وچ ایس دیاں مخالف جماعتاں نوں وی لیوندے تے اوہناں دے موہناں توں پڑدے لاہ کے ایہناں دی اصل حقیقت دسدے نظر آوندے نیں جیویں قائداعظم محمد علی جناح تے ابوالکلام آزاد دا ذکر کردیاں لکھدے نیں:

ے جس چمن دا ہووے جناح مالی اوہ چمن برباد نہیں ہو سکدا
بلبل وانگ عاشق اپنے گلاندا اے کدے عاشق صیاد نہیں ہو سکدا
جیکر رائی دا بنے تربوز ناہیں ایویں کانا شمشاد نہیں ہو سکدا
گھر کیڑیاں سوگ ہمیش دا اے دل اوہناں دا شاد نہیں ہو سکدا
طوطا کسے توں سکھ کے کرے گلاں پر اوہ طوطا استاد نہیں ہو سکدا

عشق لہر جو قوم غلام کردا اے اوہ آپ آزاد نہیں ہو سکدا۲۴

انج ای یونینسٹ وزیر اعلیٰ پنجاب خضر حیات بارے اک چومصرعہ اجے تیکر لوکاں نوں یاد اے ایہہ چومصرعہ چھپی کتاب وچ موجود نہیں ایس لئی کہ شاید اوس ویلے خضر پنجاب وچ حکومت وچ سی چومصرعہ ملاحظہ کرو :

ے خضر دو نیں ایس جہان اتے اک نار ویکھو دوجا نور ہویا
اک دے متھے بربائی اے لکھی ہوئی اک نیکیاں نال بھرپور ہویا
اک بھلیاں نوں راہ پان والا اک چھڈ رستہ کیڈا دور ہویا
عشق لہر اک ڈبیاں تاردا اے اک ڈوبنے تے مامور ہویا۲۵

پاکستان توں کیہ مراد اے؟ ایس بارے قائداعظم محمد علی جناح ہوراں دیاں اوس ویلے دیاں تقریراں ساڈی رہبری کر دیاں نیں پر اوس ویلے مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں جیہڑی ٹیم کم کر رہی سی عشق لہراوس وچ شامل سن ملاحظہ فرماؤ ایس بارے اوہناں دا اک چومصرعہ :

ے اج میں نویں سناواں گا دوستاں نوں جو مراد ساڈے پاکستان دی اے
ملک وکھرا بنے تے ویکھ لینا کرنی حکمرانی بڑی شان دی اے
تے اقلیتاں دا حق محفوظ کر کے خیر منگنی اوہناں دی جان دی اے
عشق لہر محمدی لاء ہوسی گل منی پاک قرآن دی اے۲۶

ایس سلسلے وچ ایہہ گل کرن والی اے کہ جس خود اعتمادی تے عزم دا اظہار عشق لہردی قومی شاعری وچ ملدا اے اوہ گھٹ ای کسے ہور شاعر دے حصے وچ آیا اوہناں نوں پنجاب دا حوالہ نہیں بھلیا جدوں اوہ کہندے نیں :

ے پاکستان بن کے رہے گا یاد رکھو کڈھے ہوئے حساب حسابیاں نے
چھیتی قافلہ منزل تے پہنچنا ایں چک لئے ہن قدم پنجابیاں نے

وچ جندرے دلاں تے کھول دے گی میاں لیگ دے ہتھ وچ چابیاں نے
عشق لہر تد لوک حیران ہوسن چمے قدم جدوں کامیابیاں نے ۲۷

جدوں واقعی کامیابی ہوئی اوہناں اپنیاں اکھاں نال پاکستان بن دا ویکھیا خوشی دا اظہار وی کیتا پر ایس خوشی دے اظہار وچ اوہ اک چوبھ وی لا گئے۔ ونڈ ویلے ڈنڈی مارن دی ذہنیت دا نتارا وی کر گئے ایس نوں اوہناں باندر ونڈ دا ناں دتا

ایتھے مناسب جاپدا اے کہ مولانا محمد بخش مسلم ہوراں دی گل وی کر لیئے کہ اوہ اک عالم دین ہون دے نال نال تحریک پاکستان دے سرگرم کارکن وی رہے نیں مولانا ہوری پاکستان دے قیام توں ڈھیر چر بعد تیکر حیات رہے تے دین اسلام دی تبلیغ تے استحکام پاکستان لئی وڈیری عمر دے ہوندیاں ہویاں کم کر دے رہے۔

مولانا محمد بخش دا جنم ۱۸ فروری ۱۸۸۶ء دا اے مولانا دا تعلق برصغیر دیاں پرانیاں مسلم تحریکاں نال وی رہیا اے ایہناں تحریکاں وچ اوہناں اپنی خطابت نال جوش تے جذبہ پیدا کیتا مولانا نے منشی فاضل نال بی اے کیتا سی جنہاں لوکاں نے مولانا نوں سنیا اے اوہ جان دے نیں کہ اوہ اپنی تقریر وچ انگریز مفکراں دے اسلام بارے بیان کس طرح انگریزی وچ بیان کر دے سن۔ قیام پاکستان توں بعد ایہناں نے کئی کتاباں شائع کیتیاں جیویں اسلام اور پاکستان' قائداعظم اور پاکستان' اقبال اور پاکستان' دینی تے سیاسی موضوع تے اوہ ۵۵ کتاباں دے مصنف نیں۔

مولانا' مسلم مسجد لوہاری لاہور دے کئی ورھے خطیب رہے۔ اوہناں دیاں قومی تے دینی خدمتاں تے حکومت پاکستان نے اوہناں نوں ستارہ پاکستان عطا کیتا وفات مگروں تحریک پاکستان دے اک مجاہد ہون پاروں حکومت ولوں اوہناں نوں تحریک پاکستان گولڈ میڈل دتا گیا ۔ اوہناں دی وفات ۱۷ فروری ۱۹۸۷ء نوں ہوئی۔۲۸

مولانا محمد بخش مسلم ہوراں دا تعلق تحریک پاکستان توں پہلاں دیاں جنہاں مسلم تحریکاں نال رہیا اے اوہناں وچ خلافت دی تحریک' علم دین شہید دی تحریک' شہید گنج دی تحریک' کشمیری مسلماناں دی تحریک' (۱۹۳۰ء) تے ۵۶ فیصدی دی تحریک شامل نیں۔ اوہ مسلم لیگ وچ ۱۹۲۴ء وچ شامل ہوئے۔

علم دین شہید دا جسد خاکی جدوں سر شفیع دی ضمانت تے مسلماناں نوں حاصل ہویا تے لوکاں دا جوش انتاں دا سی ہجوم سی کہ قابو توں باہر ہو رہیا سی ایس موقع تے سر شفیع ہوراں مولانا مسلم نوں آکھیا کہ قرآن پاک دی تلاوت کرو تے لوکاں نوں چپ کراؤ تے تسلی دیو مولانا مسلم تلاوت کیتی نال اپنی لکھی اک نظم پڑھی جس وچ علم دین شہید نوں تحسین تے آفرین آکھیا گیا سی آخر شعر انج اے :

دنیا موت کولوں ایویں بھجدی اے موت عاشقاں دے پڑدے کجدی اے
اوسے موت نال زندگی سجدی اے جیہڑی موت ہور دے کسی نچ دی اے

ظفر وال وچ غیر مسلم نماز دی اذان نہیں سن دین دیندے ایس سلسلے وچ جلوس نکلے مولانا نے اک جلوس دی اگوائی کیتی تے نعرہ ماریا :

ظفر وال چل بانگ پکاریئے' تیغاں ہیٹھ نماز گزاریئے
پہلاں لاش لیاندی علم دین ہن ایہہ بھی مورچا ماریئے

۵۶ فیصدی تحریک وچ ایہناں ودھ چڑھ کے حصہ لیا پنجابی کلام وی آکھیا جیہڑا بعد وچ اوہناں نوں یاد نہیں رہیا اک اردو نعرہ اوہناں نے سنایا جیہڑا انج اے :

ہمارا مدعا حفظ خودی ہے ہمیں مطلوب چھپن فیصدی ہے

اپریل ۱۹۴۰ء وچ بنارس وچ جدوں سنی کانفرنس ہوئی اوہدے وچ مولانا نے شرکت کیتی ایہہ جس جماعت نال گئے اوہدے لیڈر پیر جماعت علی شاہ سن اتھے پاکستان دی قرار داد دے حوالے نال تقریراں کیتیاں گیاں انتخابات دے زمانے وچ وی ایہہ شہراں تے پنڈاں دے دورے کردے رہے تے پاکستان دے مطالبے لئی راہ پدھر کردے رہے ایس سلسلے وچ جیہڑیاں جماعتاں تیار کیتیاں جاندیاں سن بعض ویلے قائداعظم خود اوہناں نوں پرکھدے سن اک واری جدوں اک جماعت جیہدے وچ مولانا مسلم شامل سن جارہی سی تے قائداعظم ہوری تشریف لیائے مولانا توں پچھیا اوتھے تسی مسلم لیگ بارے کیہ آکھو گے مولانا دا کہنا اے کہ میں آکھیا اسی کیوں جے پنجاب دے پنڈاں وچ جا رہے آں ایس لئی

ماحول دے مطابق گل کراں گے مولانا نے آکھیا۔

"Sir I will not, use the word Muslim League

I will turn it as Muslim Leek"

Leek دی وضاحت وچ اوہناں آکھیا کہ ساڈی اک جداگانہ حیثیت اے اک لائن اے حد اے ساڈے وچ تے غیر مسلماں وچ پنڈاں وچ جیویں کہندے نیں لیکوں پار ہو جانا، یاں آڈوں پار چلا گیا مطلب اے ساڈے وچوں نہیں رہیا انج لوکاں نوں سمجھ آجائے گی کہ League ساڈے تے غیر مسلماں وچ اک Leek یاندی اے ایس سلسلے وچ اوہناں اک شعر وی سنایا

جیہڑا چھڈ جماعت جاوے اوہنوں کریئے آڈوں پار
من لے پیارے پاکستان من لے پیارے پاکستان
پاکستان نال کر لے پیار

قائداعظم اوہناں دیاں گلاں سن کے بڑے خوش ہوئے۔

پنجابی ادب دے حوالے نال ویکھیا جاوے تے مولانا محمد بخش مسلم حالی تیکر اوہ کلے لکھاری نیں جنہاں دی کوئی نثر دی لکھت تحریک پاکستان دے حوالے نال ملی اے ایہہ لکھت عشق لہر دی کتاب "نغمۂ پاکستان" اتے لکھیا پنجابی وچ دیباچہ اے ایہدے وچ اوہ کہندے نیں:

"لیگ دے بابے جناح نے پاکستان دی لہر چلائی پنجابی شاعراں دے بابے عشق لہر نے ایس دریا وچ ہر طوفاں توں بے ڈر ہوئے چھال ماری"۲۹

تحریک پاکستان دے دوران جنہاں شاعراں دا چھپیا کلام دستیاب ہویا اے ایہناں وچ سید فضل حسین مدنی المتخلص شہباز سکنہ باہروال (گجرات) وی نیں ایہناں دی چھپی کتاب دا ناں وی "نغمۂ پاکستان" اے پر نال ای "المعروف لیگ کی شان" وی لکھیا اے اٹھ صفحے دی ایس کتاب وچ کل چھ نظماں نیں جنہاں وچ پنج اردو تے اک پنجابی اے اردو دیاں نظماں وی بڑیاں زور دار نیں ایہناں وچ براہ راست پاکستان بنان لئی نعریاں

مصرے نیں۔ پنجابی دی نظم وی بڑی بھرویں اے ایس وچ اوہناں نے ڈھنگ ایہہ اختیار کیتا اے کہ پہلاں مسلمان نوں مخاطب کر کے ایہہ پچھیا گیا اے کہ تیری اوہ آن تے شان کتھے گئی اے جیہڑی تیری روایت دا اک حصہ سی لکھدے نیں:

کدی سوچیا ای غافل مسلمانا تیری شان تے تیری اوہ آن کتھے
تیری جرات تے غیرت نوں کیہ ہویا اج گیا ہے تیرا ایمان کتھے
کتھے گیا جذبہ تیریاں بزرگاں دا تیری عقل نوں آن کے کیہ ہویا
پھریں عشرتاں عیشاں توں کر دا، تیریاں حکمتاں دا قلمدان کتھے۳۰

ایہہ اوہو ڈھنگ اے جیہڑا مولانا حالی نے اپنی مشہور لکھت مسدس وچ اپنایا سی ایہدا ترجمہ سر شہاب الدین تے مولوی عبداللطیف عارف نے پنجابی وچ کیتا ایس ڈھنگ دیاں نظماں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے عبدالکریم ثمر نے انجمن حمایت اسلام دے جلسیاں وچ پڑھیاں سن۔ علامہ اقبال دی لکھت شکوہ جواب شکوہ وی ایسے سلسلے دی اک کڑی سی جیہدا پنجابی وچ ترجمہ علامہ اقبال دی حیاتی وچ ای فضل احمد فاروقی ہوراں ۱۹۱۸ء وچ کر دتا سی اوس ویلے ایس گل دی ضرورت وی سی کہ مسلمان نوں غفلت دی خواب وچوں جگان لئی اوہدیاں موجود کمزوریاں دی دس پائی جائے تے اوہدے شاندار ماضی نوں بیان کر کے اوہنوں جھونا دتا جاوے سید فضل حسین مدنی شہباز ہوراں نے ایہو ڈھنگ اپنایا اے مسلمان دی شان بیان کرن مگروں اوہ اوہدیاں موجود کمزوریاں دا ذکر کر دے نیں تے درمیان وچ اوہ اپنے اصل موضوع اتے آجاندے نیں:

آجا پھڑ رسی مسلم لیگ والی قائداعظم جناح دے نال رل کے
ڈبی بیڑی ترا لے فیر اپنی نگھر گیوں توں وچ غلطان کتھے
عاشق وانگ بلالؓ دے بن پکا حیدرؓ جیہا جذبہ فیر کر پیدا
حر جیہا توں صدق صفا دل بن خالد جیہا کوئی لیا جوان کتھے
رل قوم دے نال تے قوم نہ چھڈ قوم قوم دا بھلا اج چاہوندی اے
ہوجا مثل پتنگ نثار اس تے آیا سر تے جھل طوفان کتھے

پاکستان لینا اسیں ہر قیمت بھاویں دنیا دے وچ فناہ ہوئیے
شہباز تیرے ایہو رہے لچھن فیر توں کتھے پاکستان کتھے۳۱

پاکستان دے قیام توں پہلاں پاکستان دی تحریک دے حوالے نال مسلماناں دی ہر من پیاری سیاسی جماعت مسلم لیگ دے جھنڈے تھلے کم کرن ولے آزادی دے مجاہداں وچوں جنھاں دیاں کتاباں چھپیاں اوہناں وچوں تیجے خوش نصیب مولوی خادم حسین قریشی سن جنھاں دی کتاب "مسلم لیگ دا ڈھنڈورا" ۱۹۴۶ء دے نیڑے تیڑے چھپی مولوی خادم حسین قریشی راجہ تمولی ڈاک خانہ کامونکے ضلع گوجرانوالہ دے وسنیک سن اوہناں دیاں لکھیاں ہور کئی کتاباں وی چھپیاں ملدیاں نیں جیویں میلاد النبی وغیرہ اوہ اک قادرالکلام شاعر سن کتاب "مسلم لیگ دا ڈھنڈورا" وچ دی شاعری بھانویں مقصدی شاعری اے پر ایہدے وچ زبان تے بیان دیاں ودھیریاں خوبیاں موجود نیں تحریک پاکستان دے سلسلے وچ جیہڑا پنجابی ادب چھپیا یاں ان چھپیا سامنے آیا اے اوس وچ عشق لہرتے آغا امداد علی خان غالب توں بعد مولوی خادم حسین قریشی دا کلام ودھیری اچ پدھر دا اے۔ "مسلم لیگ دا ڈھنڈورا" وچ کل تن نظماں نیں جنھاں وچ مسلم لیگ دے پیغام نوں بڑے نتارویں ڈھنگ وچ پیش کیتا گیا اے پہلیاں دو نظماں دے شروع بطرز لکھ کے انج جاپدا اے کہ کسے فلمی یاں غیر فلمی گیت تے بحر دا حوالہ دتا گیا اے جیویں پہلی نظم نال بطرز "ہماری گلی آنا" لکھیا اے، اوس زمانے وچ اک فلمی گیت ہماری گلی آنا، اچھا سی، بڑا مشہور سی شاید ایس دی طرز اتے گان لئی ایہہ اشارہ اے:

ے دکھ نوں چھڈا وے، مسلم لیگ
عزتاں بچاوے، مسلم لیگ
دنیا ہے واقف ایہدی شان دی + دسی رمز ہے پاکستان دی
عزت رکھی ہے مسلمان دی + نعرہ آزادی دا لگا وے
جگاوے تینوں موموناں مسلم لیگ + عزتاں بچاوے مسلم لیگ
دکھ توں بچاوے مسلم لیگ۳۲

دوجی نظم نوں دیدار بناں دی طرز اتے پڑھن گان دا اشارہ اے

اٹھ جاگ مسلماناں تے دنیا نوں جگا دے
ہن لیگ دے پیغام نوں گھر گھر توں پہنچا دے
مدت دا تیرا حق ہے غیراں نے دبایا
افسوس مسلماناں تینوں خیال نہ آیا
رل لیگ دے سنگ قوم دی وگڑی نوں بنا دے
اٹھ جاگ مسلماناں تے دنیاں نوں جگا دے
ہن لیگ دے پیغام نوں گھر توں پہنچا دے۳۳

تیجی نظم پاکستان "دے چھ چھ مصرعیاں دے پنج بند نیں جس وچ ٹیپ دا مصرعہ ہر بند نال آوندا اے :

۔ پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

ایس نظم وچ ہندوستان دے مسلماناں تے مسلم لیگ دا پاکستان دے مطالبے واسطے نقطہ نظر بڑے ای من کھچویں تے دلیل وندے ڈھنگ وچ بیان ہویا اے نفس مضمون زبان تے بیان پاروں ایہہ نظم اڈی چنگی اے کہ ایس نوں سموچی درج کرن بناں چارا نہیں۔ ملاحظہ فرماؤ۔

پاکستان

نہ کوئی دشمنی نال فرنگیاں دے وَیر ہندواں نال نہ مول کوئی
گنگا جل وانگوں دل صاف ساڈا کاہنوں جھگڑا کرے فضول کوئی
پاکستان دا صرف مطالبہ اے گل نہیں اڈی بڑی طول کوئی
خادم کسے دے حق نوں غصب کرنا انصاف دا نہیں اصول کوئی
پر امن آزادی دی جنگ لڑسن جنہاں وچ کوئی رتی ایمان دی اے

پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

اج جاگیا بنی دا شیر ستا کلمہ ہیٹھ تلوار سنان والا
جیہڑا سینے دریاواں دے چیر کے تے بناں بیڑیوں پار لنگھ جان والا
بچے گودیاں وچ کوہان والا اسلام دی آن بچان والا
بن کے خادم محمد تے علی سندا درجے وچ جہان دے پان والا
من یقتلو فی سبیل اللہ نہ پرواہ کرنی جس نے جان دی اے
پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

مسلم لیگ دی ویکھ کے کامیابی ہوئیاں کانگریس نوں پریشانیاں نیں
مسلمان ہوئے دو ٹک ساتھوں ایہو گاندھی دے دل حیرانیاں نیں
ساڈا دعوئ نمائندگی غلط ہویا بنیاں کئی جماعتاں بیگانیاں نیں
پاکستان نہ بنیا تے جان خادم ایہناں دینیاں بہت قربانیاں نیں
ویول سامنے گلاں جو کیتیاں سن ہتک ہوئی اس غلط بیان دی اے
پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

ہر اک نوں سمجھ ایہہ آ گئی اے مسلمان غلام نہیں رہن لگا
جدوں تیک نہ ایہہ پاکستان بنسی اودوں تیک ناہیں ہرگز بہن لگا
مسلم لیگ نمائندہ جماعت ساڈی ہر اک مومن مونہوں کہن لگا
نشہ شہنشاہی اس نوں اجے تائیں خادم کسے دی گل نہیں سہن لگا
محمد علی جناح ہے قائد اعظم شان رکھدا وڈے سلطان دی اے
پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہر اک مسلمان دی اے

اکثریت اسلام دے صوبیاں وچ پاکستان اندر ایہو لوڑ سانوں

نصب العین ایہو مسلم لیگ دا اے نہیں کسے دے نال اجوڑ سانوں
جاناں وار کے کراں گے حق حاصل سانوں مول نہ سکدا موڑ کوئی
خادم مشکلاں حل خدا کرسی پھیر رہوے گی مول نہ تھوڑ کوئی
اساں آن بچانی اسلام دی اے اتے عزت ایس پاک قرآن دی اے
پاکستان بن جائے ہندوستان اندر ایہو خواہش ہراک مسلمان دی اے۳۴
ایس دور وچ جیہڑا ہورناں ابھر دا اے اوہ محمد دین میر ہوراں دا اے جیہڑے

جلال پور جٹاں دے رہن والے سن۔ ۱۱ فروری ۱۹۰۰ء نوں پیدا ہوئے۳۵۔ ۲۰ ستمبر ۱۹۷۷ء نوں لاہور وچ فوت ہوئے63۔ ۱۹۱۴ء توں لے کے ۱۹۱۹ء تیکر ایہہ ریاست اندور ہوشنگ آباد دے جنگلاں وچ ٹھیکداری کردے رہے۔ ۱۹۲۰ء توں بعد کپڑے دا کم شروع کیتا۔ ۱۹۲۴ء وچ انگریزی حکومت دے خلاف سیاست وچ حصہ لین پاروں سال بھر لئی نظر بند ہو گئے۔ جیل وچ ای شاعری شروع کیتی استاد گام دے شاگرد سن ۱۹۲۵ء توں ۱۹۳۷ء تیکر ایہناں دیاں تن کتاباں چھپ چکیاں سن جنہاں وچوں اک "ختم نبوت" اے ایس حوالے نال ایہہ مسلم تشخص لئی کم کرن والے لکھاریاں وچوں گنے جان لگ پئے ایہناں دیاں ایہہ تنے کتاباں حکومت نے ضبط کر لئیاں ایہناں نے ۱۹۳۷ء توں بعد اپنیاں سیاسی سرگرمیاں جاری رکھیاں تحریک پاکستان وچ میر صاحب نے عملی طور تے بڑا حصہ پایا۔

ایہناں دے اک شاگرد محمد صدیق صبر نے دسیا اے کہ ۱۹۴۵ء دی گل اے محمد دین میر ہوری سردار شوکت حیات تے ممتاز دولتانہ مسلم لیگ دی مہم تے انبالے وچ سن کہ اخبار وچ سرکار ولوں چھپیا کہ محمد دین میر نوں گرفتار کر لیا جاوے میر ہوری اوتھوں کانگڑے چلے گئے جتھے اک میت وچ تن دن رہے تناں دناں مگروں اک ہندو منڈے نے اخبار وچوں فوٹو نال رلا کے ایہناں نوں پچھان لیا تے گرفتار کروا دتا قائد اعظم ہوراں نوں خبر ہوئی تے اوہناں نواب ممدوٹ نوں آکھ کے ایہناں دی ضمانت کروائی۔ میر صاحب دے پتر نے دسیا اے کہ اک وار جدوں میر ہوراں نوں نظر بند کیتا گیا اوس ویلے اوہناں دی دھی نکی جنی سی کڑی دی ماں کیوں جے فوت ہو گئی سی ایس کر کے بچی نوں سانبھن والا کوئی نہ ہون پاروں جیل حاکماں دی اجازت نال ایہہ کڑی وی میر ہوراں دے نال جیل

وچ بند رہی۔

میر ہوری پاکستان بنن توں بعد وچ وی ڈھیر چر زندہ رہے ۱۹۵۴ء وچ ایہناں "پاک پنجابی" دے ناں تے پنجابی دا ہفتہ وار اخبار کڈھیا ایس اخبار راہیں اوہ پاکستان دے استحکام لئی کم کردے رہے کجھ چر بعد ایہہ اخبار بند ہو گیا ایہدے وچ میر ہوری بڑے سوہنے اصلاحی قسم دے مضمون لکھدے ہوندے سن میر صاحب دا تحریک دے حوالے نال لکھیا گیا کلام چھپی صورت وچ نہیں ملدا۔ ایہناں دے شاگرد محمد صدیق صبر ہوراں کول ایہناں دا جیہڑا کلام محفوظ اے اوہدے وچوں تحریک پاکستان نال تعلق رکھن والا کجھ نمونہ کلام ملیا اے جیہدی نوعیت ایس قسم دی اے کہ کجھ کلام اجیہا اے جیہدے وچ خضر دے خلاف عام مسلماناں دے احساس دی دس پائی گئی اے ایہہ گل سانوں عشق لہرتے ظہیر نیاز بیگی دے کلام وچ وی لبھدی اے ایس توں اڈ قائد اعظم محمد علی جناح دی قیادت اتے اعتماد تے اوہناں نال عقیدت دا اظہار وی ملے کلام وچ موجود اے، محمد صدیق صبر دے آکھن موجب میر ہوراں نے ہیٹھ لکھیا چو مصرعہ ۱۹۴۶ء وچ اوس ویلے آکھیا سی جدوں سردار شوکت حیات نے خضر وزارت توں استعفٰے دتا سی ایہہ مصرعہ سیالکوٹ وچ ہون والی کانفرنس دے اوس جلسے وچ پڑھیا گیا سی جیہدی صدارت سردار عبدالرب نشتر نے کیتی سی چو مصرعہ ملاحظہ کرو:

۔ چھڈی قومی غداراں نے قوم اینویں جیویں پنوں نے کدی سن کیچ چھڈے
قوم عقل ہن کرے تے ایہہ کرے لگے مل توں ایہناں نوں وچ چھڈے
ساڈے لیڈر سیاسی میدان اندر دشمن ملت دے کر سب بیچ چھڈے
جیہڑے کھلے سیاسی نہ میراج تک قائد اعظم نے کھول اوہ پیچ چھڈے

خضر بارے فرماندے نیں:

لج مطلب پرستان نے مطلب دیاں سولاں ملت دے سینے وچ چوبھیاں نے
تعلق قوم نال توڑ کے نال غیراں جوڑ لیاں بے غیرتاں لوبھیاں نے
ایہہ ممتاز، شوکت تے ممدوٹ تناں مینوں کہیا اے قوم دے دھوبیاں نے

میر مولا ترائیاں تے تر ہیسن حالاں خضر نے بیڑیاں ڈوبیاں ۱۸۱
ایہناں پاکستان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہویا سی ایس دا نشارا اوہناں دے ایس چو مصرعے توں ہوندا اے ملاحظہ فرماؤ :

سرکٹانا اے نبی دی آن اتے ایہہ فرض ہویا مسلمان دے لئی
کائنات جیہڑی تسی ویکھدے او پیدا کیتی رب نبی دی شان دے لئی
مسلمان جہان دے لئی ہویا ایہہ جہان سارا مسلمان دے لئی
اج زندگی موت وی میر سمجھیں مسلمان وی ہے پاکستان دے لئی

پنجاب وچ محمد حسین آزاد دی تحریک تے جدوں مشاعریاں دا رواج ہویا تے پنجابی مشاعریاں دی پرت پئی ایس دور وچ حکیم آغا علی خان نے بڑا ناں کمایا ایس گھرانے وچوں ودھیرے شاعر مشہور ہوئے ایہناں وچوں استاد صادق دے شاگرد میراں بخش واقف دا وی ودھیرا چرچا ہویا' میراں بخش واقف ۱۹۷۸ء وچ کوئی سو سال دی عمر پا کے فوت ہوئے اندرون موچی دروازہ لاہور دے جم پل سن کلام وچ زیادہ کر کے اسلامی قدراں دے حوالے نال گل نوں اگے ٹور دے سن زیادہ پڑھے لکھے نہیں سن پر چلنت معاملیاں تے کلام ضرور لکھدے سن ۱۹۲۱ء وچ ایہناں دی کتاب "مروڑے والی بین" سسی دیاں تاہنگاں چھپی ایہدے وچ ایہناں دی اک پنجابی غزل وی شامل اے پاکستان دی تحریک ویلے ودھیرا لکھیا تے مشاعریاں وچ پڑھیا ایہناں دے بیٹے شوکت علی شوکت ایہناں دے شاگرد طارق علی طارق تے ہور جانن والیاں کولوں مشترکہ طور تے اک نظم اجیہی مل گئی اے جس وچ پاکستان بنان لئی ایہناں دے عزم دا اظہار ملدا اے اک حصہ ملاحظہ فرماؤ :

اسیں پاکستان بناواں گے
نہیں کسے گلوں گھبراواں گے

ایہہ لائی اگ فرنگی نے
ایس ہندو سکھ دے سنگی نے

اتے مونہوں موت چا منگی نے

ساڈے اگے ای مسلم جنگی نے

اسیں وچ میدانے آواں گے
اسیں پاکستان بناواں گے

استاد شاعراں وچوں فیروز دین فیروز (جنم ۱۸۸۸ء) داناں سرکڈھواں اے حکیم ناصر تے خان مستانہ ورگے اگھے شاعراں دے استاد سن پاکستان دی تحریک وچ قلم راہیں حصہ لیا وڈیری عمر پاروں کلام یاد نہیں ایہناں نے بڑی مشکل نال دوبیت یاد کر کے درج کروائے سن جنہاں وچوں اک پاکستان دے مطالبے والا ایتھے ملاحظہ فرماؤ پاکستان دے قیام تے آکھیا ہویا مصرعہ اوس حصے وچ درج کر دتا گیا اے:

ے وحدانیت دی ہے بنیاد رکھی میں قربان تعمیر دے بانیاں توں
پکے پیر کھلوتے آں کندھ بن کے اساں نہیں مڑنا جانفشانیاں توں
کسے نال نہیں رکھنا سانجھ گیڑا لینا اے کلیاں حق برطانیاں توں
سوہنا دیس وسا کے دسنا اے کرنا نہیں دریغ قربانیاں توں
لک بنھ مجاہدا الف وانگوں کھلا جا بجا پیہاں دے بھار رہنائیں
لاؤنی اکھ فیروز نہیں چین کرنا پاکستان لئی برسرپیکار رہنائیں

طالب جالندھری اجو کے دور وچ وی اک سرکڈھویں شاعر نیں پر ایہہ پتہ گھٹ لوکاں نوں اے کہ آزادی دی تحریک وچ ایہناں بڑا ودھ چڑھ کے حصہ پایا۔ عملی طور تے حصہ لین پاروں نظر بند وی ہوئے تے دوجیاں سختیاں وی برداشت کیتیاں۔

طالب اسلام جالندھری عرف طالب جالندھری ۱۹۲۲ء وچ جالندھر وچ پیدا ہوئے ۳۷ تے رب دے فضل نال بقید حیات نیں مڈھلی تعلیم پنڈ تکون دے مدرسے وچ ہوئی دینی تعلیم وی تکون وچ حاصل کیتی شاعری دا مڈھ ۱۹۳۵ء وچ بجھا ایہہ کوئٹے دے بھچال بارے اک نظم سی۔ ۱۹۳۹ء وچ کسان کانفرنس وچ شرکت کیتی تے کساناں بارے نظماں لکھیاں ایہناں نظماں پاروں حکومت دیاں نظراں وچ آ گئے۔ ۱۹۴۰ توں بعد جدوں تحریک پاکستان مسلم لیگ دے حوالے نال زوراں تے چل پئی ایہہ ایس تحریک وچ شامل ہو گئے۔۳۸

۱۹۴۴ء وچ ایہناں اک نظم لکھی جیہڑی بڑی مقبول ہوئی :

پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان
پاکستان لینوں کیہڑا سانوں روک سکدا
ہر کوئی اپنے گھراں دے اتے حق رکھدا
اسیں کریئے اعلان ساڈی جند ساڈی جان
پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان

۱۹۴۵ء توں لے کے ۱۹۴۷ء تیکر ایہناں پنجاب مسلم لیگ دے ورکر دے طور تے کم کیتا تے اپنے علاقے دی مسلم لیگ نوں آرگنائز کر دے رہے۔ ایہہ ورکر دے طور تے نکودر تحصیل تے جالندھر وچ کم کر دے رہے ایتھے کئی قسم دے جلسے تے جلوساں دا انتظام کیتا چھیکڑلے دور وچ ایہہ نظر بند وی ہوئے ۱۹۴۶ء وچ ایہناں اک نظم لکھی جیہڑی لکھاں دے اجتماع وچ موچی دروازہ لاہور دے اک جلسے وچ پڑھی جیہڑا بیرسٹر فرخ ہوراں دی صدارت وچ منعقد ہویا سی ایس گل دی تصدیق مشہور مسلم لیگی رہنما حکیم آفتاب احمد قرشی ہوراں وی کیتی اے ایس نظم دا کجھ حصہ ملاحظہ فرماؤ جیہدے وچ اوہناں ہندو اخباراں دے تعصب والے کردار دی دس پائی اے :

حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا
غریباں دی قسمت جگاؤندا چلا جا
ایہہ ہندو سبھائی نیں اخبار جیہڑے
مروت ایہناں دے کدوں نیڑے نیڑے
ایہہ پاؤندے نیں تھاں تھاں تے بے شک بکھیڑے
محبت دے آہن گیت گاؤندا چلا جا
حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا

ایسے نظم وچ اوہناں نے، یونینسٹ لیڈراں دا کوی ٹھپیا اے جنھاں وچ خضر دا ناں سرکڈھواں اے لکھدے نیں :

ـ وزارت دے بھکھے نیں عاشق، لغاری
ایہہ ملت دی کردے پئے دل آزاری
کدوں سانوں بھلنی ایہہ تیری غداری
خضر نوں وی پچھیاں سناؤندا چلا جا
حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا
آزادی دے نغمے لٹاؤندا چلا جا

طالب جالندھری موجب ایہہ اوہ وقت سی جدوں انتخاب وچ مسلم لیگ دے امیدوار دے کاغذات نامزدگی مسترد کر دتے گئے سن تے مخالف پارٹی دے حامی وزیر محمد دے کاغذات درست قرار دتے سن ایس تے خضر وزارت نے وزیر محمد نوں دس ہزار روپے تے دو مربے زمین دی پیش کش کیتی وزیر محمد نے ایس جلسے وچ ایہہ اعلان کیتا کہ اوہ نہیں وکن گے وزیر محمد نے مجلس احرار توں علیحدگی اختیار کر لئی۔ سگوں احرار دے خلاف اک جماعت وی بنائی۔ طالب جالندھری ہوراں نوں ایہناں دیاں پاکستان دے قیام ویلے دیاں خدمتاں پاروں حکومت پاکستان ولوں گولڈ میڈل (۱۹۸۷ء) دتا گیا۔۳۹

پنجاب دے مشرقی حصے جیہڑے اج بھارت وچ شامل نیں ایہناں علاقیاں دے اک ہور قابل ذکر لکھاری جیہڑے مسلم لیگ دے کارکن وی رہے ایہہ صحرائی گورداسپوری نیں ایہناں دا اصل ناں عبدالرحیم سی ۲۰ اپریل ۱۹۱۹ء نوں تحصیل تے ضلع گورداسپور دے قصبے دھاریوال وچ جمے والد دا ناں ناظم الدین سی۔۴۰

ایہناں دی مڈھلی تعلیم کوٹ سنتوکھ رائے وچ ہوئی مشن ہائی سکول دھاریوال توں دسویں پاس کیتی ۱۹۳۴ء وچ شاعری شروع کیتی ۱۹۴۲ء وچ فوج دی رائل انجینئرنگ سروس وچ بھرتی ہوئے ۱۹۴۴ء وچ واپس آ کے مسلم لیگ دی تحریک وچ شامل ہو گئے پنڈ پنڈ جا کے پاکستان تے مسلم لیگ دا پرچار کیتا ایس زمانے وچ تحریک دے حوالے نال نظماں تے گیت لکھے جلسیاں وچ ایہہ کلام پڑھیا جدوں خضر وزارت دے خلاف تحریک چلی ایہدے وچ عملی حصہ لین پاروں گرفتار ہو کے ۲۷ دن فیروز پور جیل وچ رہے پاکستان دے قیام ویلے ہجرت کر کے لاہور آ گئے۔ ۱۴ اگست ۱۹۴۷ء نوں جدوں لاہور ریڈیو آل انڈیا ریڈیو

توں پاکستان براڈ کاسٹنگ سروس وچ بدلیا سب توں پہلاں رات نوں ۱۲ وجے ایہناں دا لکھیا ہویا ترانہ عبدالعزیز سیالکوٹی دی آواز وچ نشر ہویا۔ پاکستان آون مگروں روزی روٹی لئی جدوجہد دے نال نال استحکام پاکستان لئی وی شاعری کر دے رہے زیادہ قیام لاہور وچ رہیا ایتھے ای ۲۰ نومبر ۱۹۸۷ء نوں وفات پائی۔۴۱

ایہناں دا بہت سارا کلام چھاپے نہ چڑھ سکیا وجہ اوہو سی کہ تحریک دے حوالے نال لکھیا گیا کلام عام کر کے جلسیاں وچ پڑھ دتا جاندا سی نالے ہر شاعر دی ایہہ خواہش ہوندی سی کہ اوہ اپنا کلام آپ پڑھ کے اک تے ایس تحریک وچ آپوں حصہ پائے دوجے آپ داد وصول کرے۔ صحرائی گورداسپوری ہوراں دا وی ایس دور دا کلام عاماں وچ بڑا مقبول ہویا ۷ جون ۱۹۴۶ء وچ دھاریوال دے جلسے وچ جیہدی صدارت، صدر مسلم لیگ گورداسپور پیر بہاؤ الحق نے کیتی صحرائی گورداسپور ہوراں جیہڑی نظم پڑھی اوہدا کجھ حصہ ملاحظہ فرماؤ:

ے
بن کے رہوے گا پاکستان
پاکستان عالی شان
مسلم لیگ دا جھنڈا کہندا توں مسلم کیوں نہیں اٹھ بہندا
وطن اپنا ہوندا ایمان بن کے رہو گے پاکستان

جدوں ایہہ فیروز پور جیل وچ نظر بند سن ایس زمانے وچ ایہناں مجاہداں دا اک "ماہیا" لکھیا جیہڑا بڑا مقبول ہویا ایس دا کجھ حصہ انج اے:

ے
اللہ کرم کماوے گا
ویری بھاویں کجھ وی کرن پاکستان مل جاوے گا
پاکستان لئی ساہ ساڈے
جیلاں انگریز دیاں ڈک سکن نہ راہ ساڈے
اساں مقصد پا لینا
کانگرس پٹدی رہوے پاکستان بنا لینا

ملک عبدالقادر خوشتر کنجاہی (۱۹۰۷ء - ۱۹۷۲ء) گجرات دے علاقے دے رہن والے سن ایہناں وی تحریک پاکستان دے ایس دور وچ قلمی جہاد وچ حصہ لیا ایہناں دا جیہڑا کلام ایہناں دے خاندان توں شریف کنجاہی ہوراں دی معرفت حاصل ہویا اے اوہدے توں گویڑ لایا جا سکدا اے کہ ایہہ سیاسی لحاظ نال کیڈے بالغ نظر سن تے اسلامی تشخص دے حوالے نال آزادی دی تحریک نوں ویکھدے سن مسلم لیگ نوں مقبول بنان دی تحریک وچ وی ایہناں ودھ چڑھ کے حصہ لیا تے دو قومی نظریئے دے پرچار دا کم دی ودھیرا کیتا ایہناں دا حاصل ہویا کلام بڑا سادا تے عوامی ڈھنگ دا اے دو قومی نظریئے دے حوالے نال جداگانہ انتخاب بارے اوہناں مسلماناں نوں سمجھاوندیاں لکھیا:

- مسلم اپنے دل ول خیال کر کے سمجھ لویں نہ دل دے صفا ہندو
کہنا صاف کہ سپاں دے ہی پتر گویا مسکن جورو جفا ہندو
ایہناں کدے نہ کسے دے نال رکھی کسے نال نہ کرن وفا ہندو
کسے گل ہیٹھاں متاں لیا کے تے لین ایں اپنے نال رلا ہندو
دھوکھا باز آخر دھوکھا دے جاوے تینوں سو دا اکو جواب چاہیدے
اساں تساں وچ فرق ہے بہت سارا جدا جدا ساڈا انتخاب چاہیدے

آزادی دی تحریک وچ خاکساراں' احراں تے یونینسٹاں دا رول مسلماناں دے نیڑے توڑیاں والا سی پاکستان دی تحریک وچ ایہناں نے روڑے اٹکائے ایس کر کے پاکستان دے مطالبے دے دوران تحریک دے کارکن تے پاکستان چاہن والے مسلمان ایہناں نوں کھریاں سنان وچ بڑے بے باک سن' پاکستان دی تحریک دے حوالے نال لکھن والے ہر لکھاری نے جتھے مسلم لیگ تے قائداعظم دا امیج بنان دا پرچار کیتا اوتھے نال ای ایہناں پاکستان دشمناں نوں ودھیر نندیا اے ملک عبدالقادر خوشتر نے وی ایس بارے لکھیا اے:

سن اوساد مرادیا مسلمانا اج کل جنگ آزادی دی ہو رہی اے
جیہڑی قوم نوں بن دی جاچ نئیں سی او بھی اپنے پیریں کھلو رہی اے
کنکوں پھٹ کے جیہڑی گنڈیل ہوئی کنڈے اپنے لئی اوہ بو رہی اے

سمجھیں ایہہ تے غیر دیاں جتیاں ڈھو رہی اے
خاکسار، احرار نہ قوم
مسلم لیگ ول تیرا ایمان چاہیدائے
جیکر کامل آزادی نوں چاہوندا ایں
نوں ساڈا وکھ بنا پاکستان چاہیدائے
اکو بول حکومت تے کانگرس

جدا گانہ انتخاب تے وکھ پاکستان بنان دا مطالبہ خالص مسلم تشخص دے حوالے نال سی کیوں جے آزادی دی تحریک وچ مسلماناں سانجھیاں ٹر کے ویکھ لیا سی قائد اعظم ہوراں وی "ہندو مسلم اتحاد دے سفیر" تیکر کہا کے ویکھ لیا سی کہ اندر خانے ہندو انگریز دے جان مگروں رام راج دے خواب ویکھ رہیا سی ایس دا توڑ صرف تے صرف وکھ قومی تشخص سی جس نوں دو قومی نظریہ کہندے نیں تے جس دے حوالے نال علیحدہ آزاد تے خود مختار خطہ منگیا گیا ایہو وجہ اے کہ مسلم لیگ نے جدوں ایہہ نعرے مارے تے سارے ای ہندوستان دے مسلمان اوہدے جھنڈے تھلے کٹھے ہو گئے "مسلم ہے تو مسلم لیگ میں آ" اک نعرہ بن گیا تحریک وچ کم کرن والے ہر کارکن دا ایہہ نعرہ سی تے ہر قلمی مجاہد دے کلام دا ضروری انگ ملک عبدالقادر خوشتر نے کئی نظماں تے گیت ایہدے تے لکھے اسمبلی دے انتخاب سمے اوہناں دی ایہہ نظم بڑی مقبول ہوئی۔ مسلم لیگ ول آوے پاپی جیوڑیا

خاکساراں، احراراں کولوں
یونینیٹ غداراں کولوں

اپنا آپ بچاوے پاپی جیوڑیا
مسلم لیگ ول آوے پاپی جیوڑیا

جنہاں لکھاریاں قلم دے نال نال عمل نال وی تحریک پاکستان وچ حصہ لیا ایہناں وچ اطہر نظامی وی شامل نیں ایہہ مسلم لیگ دے آفس وچ سن ایس حوالے نال ایہناں مسلم لیگی لیڈراں سردار شوکت حیات تے میاں دولتانہ وغیرہ دے نیڑے رہ کے کم کیتا جلسیاں جلوساں وچ عملی طور تے حصہ لیا ایہناں دے انتظام وچ ہتھ پوایا ایہناں دا کہنا اے کہ ۱۹۴۷ء وچ ہنگامیاں دے دوران مسلم لیگ دے دفتر تے چھاپا پیا ایہناں نوں تے

چپڑاسی عبدالرحمان نوں پھڑ لیا گیا ایہہ گجرات جیل وچ رہے تے مسلم لیگی لیڈراں دی بھج دوڑ پاروں رہائی ملی ایہناں دا آکھنا اے کہ اوس زمانے وچ تحریک دے حوالے نال ودھیرا کلام لکھیا جیہڑا سانبھیا نہ جان کر کے اج دستیاب نہیں ایہناں اک نظم شملہ کانفرنس دے زمانے وچ لکھی سی جیہڑی بڑی مقبول ہوئی۔ اطہر نظامی ہوراں دی نظم دا اک بند ملاحظہ فرماؤ:

کبڈی دا میداں سی ویول دی کوٹھی
مربے توں چوڑی سی آکھن نوں چھوٹی
ایہدر سن لنگوٹے تے اودہر لنگوٹی
بنا کے دومنے تے اک لیک کڈھی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی

"کبڈی" دے ناں دی ہور نظم بارے حافظ عبدالرحمٰن (لاہور) دا آکھنا اے کہ اوہناں بابا کمالا دے قلمی ناں نال لکھی جیہڑی "زمیندار" لاہور وچ شائع ہوئی حافظ ہوراں دے بیان موجب اوہ کیوں جے اوس ویلے "سول سنگر" وچ ملازم سن ایس لئی اصل نال تے نہ لکھیا اوس نظم دا اک بند ملاحظہ ہووے:

۔ کدی اگے پچھے کدی سجے کھبے   پٹیل اتے نہرو بڑے نسے بھجے
پھڑائی نہ دتی جناح تیرے بلے   کتے ٹھمی ماری کتے چاٹ چھڈی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی

مسلم لیگی کارکناں وچوں امرتسر مسلم لیگ دے سرگرم رکن ملک عطاء اللہ عزت دی سن جنہاں نوں آل انڈیا مسلم لیگ ولوں پنجاب دا دورہ کرن لئی آکھیا گیا سی ایہہ ایس مقصد لئی پنڈو پنڈ پھرے مسلم لیگ دے پیغام نوں سارے پنجاب دے دور دریڈے پنڈاں وچ اپڑایا تحریک دے سلسلے وچ ایہناں بہت سارا کلام لکھیا جیہڑا اوہناں دے شاعر بیٹے ملک ضیاء اللہ ضیاء راہیں دستیاب ہو گیا اے ایس ہتھ لگے کلام وچ ۱۹۴۵ء دے انتخاب لئی لکھیا کلام زیادہ اے ایس وچ مسلم لیگ دا امیج بنایا گیا اے اک نظم وچ لکھدے نیں:

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

دلدار آ جا، ووٹ پا جا کم بنا جا

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

مسلم لیگ مسلماناں دی اک جماعت ہے بھاری

خدمت پاک رسول اللہ دی کردی تابعداری

نہ جانے ایہہ دل چھل کرنا نہ جانے مکاری

سدھے سادے لوک بہشتی نیک ایہناں دی نیت

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

ایہناں دے شاعر پتر ملک ضیاء اللہ ضیاء مرحوم دا آکھنا سی کہ اوہ وی اپنے والد نال تحریک پاکستان وچ حصہ لیندے رہے نیں ایس زمانے وچ نوجواناں وچ اک جوش سی اک جذبہ سی کجھ گھر دا ماحول ایس سلسلے وچ اوہناں نوں تحریک دیندا سی کہ والد ہوری ہر ویلے مسلم لیگ، قائد اعظم تے پاکستان دیاں گلاں کردے سن ایس کر کے شروع وچ شاعری دا شوق ہویا تے ایس قسم دیاں قومی نظماں لکھیاں جیویں اوس ماحول دی عکاسی کر دیاں ماں پتر دا اک مکالمہ ملاحظہ کرو:

ماں:

ویکھن سینما چلیا ایں غازیا وے یاں مسلم لیگ وچ نام لکھوان چلیایں

بنی دھاراں میں بخشاں گی فیر تینوں جے رسول دی شان ودھان چلیا ایں

مددگار ضیاء سچا رب تیرا پاکستان جے توں بنان چلیایں

پتر:

تاش شطرنج تے کھیڈ چوپٹ میں تے مدتاں دا دلوں لاہیا ہویائے

ہن تے نال ہتھیاراں دے کھیڈنا واں کیونکہ وقت نازک سرتے آیا ہویائے

نوک دار برچھی لمی ست انچی ست فٹ پچھے وانس لایا ہویائے

ضیاء بزدلاں دے وانگ نہیں رہنا مسلم لیگ وچ نام لکھوایا ہویائے

عبدالغفور اظہر پنجابی زبان تے ادب نال انساں دا پیار کرن والے طاہر نظریہ رکھن

والے لکھاری سن اوہناں نے علامہ اقبال نوں بڑے گوہ نال پڑھیا تے پھیر پنجابی وچ بڑے
ای من کھچویں ڈھنگ وچ منتقل کیتا ایہناں دیاں کتاباں ارمغان حجاز' پس چہ باید کرد اے
اقوام شرق (مع مثنوی مسافر) دا پنجابی ترجمہ چھپ چکیاں نیں کجھ کلام ان چھپی صورت
وچ اوہناں دے بیٹے جاوید اظہر کول موجود اے اظہر ہوری ۱۹۲۱ء وچ ضلع لدھیانے وچ پیدا
ہوئے ۴۲۔ ۱۹۴۷ء تیکر اپڑ دیاں ایہناں پرائیویٹ طور تے بی۔ اے کر لیا سی قیام پاکستان
توں بعد جھنگ آ وسے جوانی ویلے مسلم لیگ دیاں سٹیجاں تے شوقیہ نظماں پڑھدے رہے
اک نظم دا بند ویکھو جیہڑی ایہناں دے بیٹے جاوید اظہر موجب یکم جنوری ۱۹۴۷ء نوں
لکھی گئی:

میں تلوار لے کے جدوں پیر پٹاں
میں جتھے دھراں پیر پچھے نہ ہٹاں
طوفاناں نوں ڈکاں پہاڑاں نوں کٹاں
اجے تائیں خیبر نوں نیں یاد سٹاں
نشہ کانگرس دا میں سارا اتاراں
وطن اپنا لے کے تے پاواں پکاراں

امام دین مجاہد پنجابی شاعراں دے اوس حلقے نال تعلق رکھدے نیں جنہاں اک بھرویں حیاتی گزاری اے ایہناں آزادی دی تحریک وچ واقعی اک مجاہد وانگ حصہ لیا اے ایہہ اوہ بھلے لوک نیں جنہاں آزادی دی تحریک دے اوہناں سبھاں دوران وچ حصہ لیا جنہاں بارے اسی پچھے گل کر آئے آں مطلب اے مسلم مہاندرے نوں ابھارن والا دور برصغیر وچ غیر مسلماں نال وقتی طور تے سانجھی آزادی دی تحریک چلان دا دور تے آخر تے دو قومی نظریے دے تحت مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں وکھ مسلم ریاست حاصل کرن دا دور جس وچ سدھی تحریک پاکستان چلی۔

امام دین مجاہد ۲۵ دسمبر ۱۸۹۹ء نوں پیدا ہوئے ایہناں دے وڈھکے امرتسر دے سن والدہ لاہور دی ایس لحاظ نال امرتسر تے لاہور ای ایہناں دے گھر رہے ہوش سنبھالی تے ۱۳۔ ۱۹۱۲ء دے نیڑے تیڑے شاعری دا شوق ہویا خلافت دے زمانے وچ جیہڑی تحریک چلی

ایہناں اوہدے وچ حصہ لیا علم دین شہید دی تحریک، شہید گنج دی تحریک، وچ عملی تے قلمی طور تے حصہ لیا اک ویلے تیکر ایہہ احرار وچ سن پر شہید گنج دی تحریک وچ احرار دے کردار پاروں احرار، نوں چھڈ دتا تے مولانا ظفر علی خان دی جماعت نیلی پوش وچ شامل ہو گئے۔ مساوات پارٹی جیہدے ایہہ صدر سن ایہہ اڈ واڈ برا دریاں دی جماعت سی جدوں ۳۷-۱۹۳۶ء آیا تے کانگرس دے فرعوناں والے کردار پاروں سارے مسلماناں اتے کانگریس دی برہمن ذہنیت واضح ہو گئی انج مسلم لیگ نوں زیادہ توں زیادہ تقویت اپڑان دی اک تحریک جیہی شروع ہوئی جس دے تحت اتحاد ملت پارٹی وغیرہ مسلم لیگ ول آئیاں۔ ۱۹۴۰ء وچ جدوں قرار داد لاہور پاس ہوئی ایہہ مسلم لیگ دے باقاعدہ رکن سن ایہناں نوں مولانا ظفر علی خان وغیرہ نے آپ دعوت نامہ گھلیا تحریک لئی ایہناں دن رات کم کیتا تن من دے نال نال دھن نال وی خدمت کیتی کہ اللہ تعالیٰ دے فضل نال خوش حال سن قائد اعظم نال ایہناں دا ذاتی رابطہ ہوندا سی ۱۹۴۶ء وچ جدوں "یوم راست اقدام" دے تحت مسلم لیگ نے حکومت دے دتے ہوئے خطاب وغیرہ واپس کرن دی ہدایت کیتی تے ایہناں نے وی حکومت ولوں دتا ہویا "خان صاحب" دا خطاب واپس کر دتا، مجاہد ہوری بڑے سر گرم کم کرن والے بندے سن قومی اصلاح دیاں ساریاں ای تحریکاں وچ اوہناں حصہ لیا مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں جدوں پاکستان بنان دی تحریک چل رہی سی تے ایہناں نے وی دوجے کارکناں وانگوں پنجاب، یوپی، سی پی، وغیرہ دے طوفانی دورے کیتے تے پنجابی اردو نظماں پڑھ کے پاکستان دے قیام لئی فضا توں پدھریاں کیتا پاکستان بنن اتے اوہ لاہور آوسے اتھے برانڈرتھ روڈ اتے دکان تے منٹگمری روڈ تے کارخانہ بنایا اوہناں بڑی خوشحال زندگی گزاری ۲۸ ستمبر ۱۹۸۲ء نوں وفات پائی ۴۳۔ ایہناں دی اک کتاب "نورنگ" دے ناں تے چھپ چکی اے جیہدے وچ کجھ قومی نظماں وی نیں ایہہ قومی نظماں عام کر کے اوہناں پاکستان دے قیام توں بعد لکھیاں پر ایہناں وچ وی اوہناں منزل پاکستان ول ٹرن والے آزادی دے قافلے دے کئی پڑاواں دا ذکر کیتا اے جیہدے وچ "ادھوری کہانی" نظم ذکر دے قابل اے، مجاہد ہوراں قیام پاکستان توں پہلاں جو کجھ لکھیا ایہہ چھاپے نہیں چڑھیا اک نظم جیہڑی اوہناں مسلم لیگ دا امیج بنان واسطے مسلم لیگ وچ شامل ہون توں

بعد لکھی سی ایس دا اک بند ملاحظہ فرماؤ :

مسلم لیگ جماعت پیاری کتنے قول نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی
ایہہ گل میری سنو بھراؤ
مسلم لیگ دا ساتھ نبھاؤ
سارے مل کے زور لگاؤ
ہمت رنگ لیا وے گی
مسلم لیگ جماعت پیاری ----

دائم اقبال دائم مرحوم پنجابی دے اجو کے ادب دا اوہ ہیرا نیں جیہڑا سدا ای چمکدا رہے گا دائم نے اینا کجھ لکھیا اے کہ اوس دا ذکر کرن لئی ورقیاں دے ورقے چاہیدے نیں، دائم دیاں لکھتاں اتے پنجابی دی مسلم (اصلی) روایت دا گوہڑا چھاپا اے دائم مشرقی علماں دے عالم سن پاکستان دی تحریک جیہڑی ظاہر اے مسلم تشخص دے حوالے نال چلی اوہدے توں اوہ کیویں وکھریاں رہ سکدے سن ایس لئی اوہناں دے اپنے بیان موجب اوہناں ۲۱ جنوری ۱۹۴۵ء نوں حضرت قائد اعظم ہوراں دی دعوت تے مسلم لیگ نال اپنا ناطہ جوڑیا تے پاکستان دی منگ لئی قلم چک لیا ایہناں بوہتا پنجابی تے کجھ اردو وچ مطالبہ پاکستان دے حوالے نال ادب تخلیق کیتا اوہناں دے آکھن موجب اوس ویلے اوہناں جنہاں مشہور ہستیاں نال رل تے مطالبہ پاکستان لئی پنڈ پنڈ تے شہر شہر گیڑے لائے ایہناں وچ سابق صدر پاکستان فضل الٰہی چوہدری جیہڑے اوس ویلے گجرات ضلعی مسلم لیگ دے صدر سن، مولانا مولوی الحاج غلام قادر اشرفی فرید کوٹی (جیہڑے اگوائی کردے سن) ظہیر نیاز بیگی، فضل کریم مجاہد جہلمی (مرحوم) سردار شوکت حیات، فیروز خان نون، نواب مالیر کوٹلہ، راجہ غضنفر علی خان، حکیم سردار خان چکوڑی شریف شامل سن ایہناں توں اڈ کدی کدی علی گڑھ کالج دے طالب علم وی آوندے سن موٹراں تے جیپاں تے لاوڈ سپیکر لا کے گجرات تے ایہدے آلے دوالے دے دورے کیتے جاندے سن اوس ویلے دائم ہوراں دی عمر ۳۴، ۳۵ ورھیاں دی سی مطلب اے بھر جوانی سی ولولے تے جذبے جوان

ن شاعری تے مقبولیت وی زوراں تے سی۔ دائم دی وفات ۱۳ اکتوبر ۱۹۸۴ء نوں ہوئی۔
دائم اقبال دائم ہوراں دے دستیاب کلام تے گوہ کیتیاں نتارا ہوندا اے کہ اوہناں
مسلم لیگ دی حمایت تے تعریف، حضرت قائد اعظم محمد علی جناح دی آگوائی تے اعتماد،
انگریز، کانگریس، یونینسٹ تے احرار دے خلاف اپنے جذبیاں دا اظہار کر کے مطالبہ پاکستان
لئی قلمی جہاد کیتا اوہناں دی اک نظم وچ آکھیا گیا اے:

کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں
حق دا چانن لا کے چھڈنا
کفر اندھیر مٹا کے چھڈنا
پاکستان بنا کے چھڈنا
ویکھو پاک قطاراں مسلم لیگ دیاں

ایسے نظم دا آخری حصہ ملاحظہ فرماؤ:

یونینسٹ احراری ٹولا
دائم افرنگیاں دا گولا
پا پھردے بہروپی چولا
حق برحق اخباراں مسلم لیگ دیاں

گجرات دے علاقے ساہن پال جیہڑا حضرت نوشہ گنج بخشؒ دے اسم گرامی دے حوالے نال ودھیرا مشہور اے ایتھوں دے اک خوشنویس غلام احمد کاتب نوشاہی وی پاکستان دی تحریک وچ قلمی حوالے نال حصہ پان لئی مشہور نیں، ایہناں دا اصل ناں غلام احمد تے کنیت ابوالمظفر سی کیوں جے ساری عمر کتابت دا کم کردے رہے ایس لئی اپنا تخلص بوہتا کر کے کاتب ای ورتیا، انج اوہناں نے اپنے تخلص غمزدہ، بے وطن، بندیوان، سادھو، منشی، دیوانہ شوخ، جالب، غلام، پیر تے غلام احمد وی ورتے تے اپنے اک دوست ابراہیم کشمیری پاروں کشمیری وی ورتیا، اوہناں دا شجرہ نسب اٹھویں پیڑھی راہیں حضرت حاجی محمد نوشہ گنج بخش قادری ہوراں نال جا رلدا اے، غلام احمد کاتب نوشاہی ۱۳۱۰ھ مطابق ۱۸۹۲ء وچ پیدا

ہوئے ۴۴ مڈھلی دینی تعلیم اپنے بزرگاں کولوں حاصل کیتی جدوں کہ فارسی علم تے ادب دی تعلیم وزیر آباد وچ مولوی قمر الدین حنفی ہوراں کولوں حاصل کیتی۔ کتابت دا فن ایہناں کولوں ای سکھیا جدوں کہ نقاشی دا کم مولوی محمد حسین مبارک رقم عادل گڑھی کولوں حاصل کیتا۔ وزیر آباد، جھنگ، قادیان تے جلال پور جٹاں وچ کم کرن توں مگروں لاہور آ گئے تے ایتھے گھٹ و گھٹ ۲۹ ورھے کتابت دا کم اڈ واڈ اخباراں وچ کردے رہے ایہناں اخباراں وچ روزنامہ زمیندار، سیاست، تے روزنامہ انقلاب ذکر دے قابل نیں اوہ کجھ چر احمد آباد (دکن) وچ وی رہے اوہناں دی وفات ۱۳۷۳ھ مطابق ۱۹۵۴ء نوں ہوئی۴۵

غلام احمد کاتب کیوں جے ۲۶ ورھے لاہور رہ کے اڈ واڈ اخباراں وچ کم کردے رہے ایہہ دور تحریکاں دا دور سی اخبار ایہناں تحریکاں دے گڑھ ہوندے سن ایہہ روزنامہ زمیندار، لاہور وچ بوہتا عرصہ رہے ایس اخبار دے مالک مدیر مولانا ظفر علی خان پاکستان دی تحریک دے روح رواں سن ایس ماحول نے شاعر غلام احمد نوں شاعر تحریک پاکستان بنا دتا ایہناں نے ایس دور وچ پاکستان بنان لئی ودھیریاں نظماں لکھیاں جنہاں وچوں تن نظماں اوہناں دے کلیات وچ شامل نیں، نظم ترانہ عزم و عمل وچوں ونگی

اٹھ باندھ کم ہن جاگ ذرا اسلام تے جان فدا کر دے
بن حامی پاکستان دا توں اسلام توں کفر جدا کر دے
تیری مدد آپ رحمان کرے اسلام دا اچا نشان کر دے
نعرہ مار توں اللہ اکبر دا تیری مشکل رب کشا کرو ے۴۶

نظم، اٹھ پاکستان بنا مسلم، وچوں ونگی

اٹھ پاکستان بنا مسلم۔ توں اپنا حکم چلا مسلم
پاکستان جدوں بن جاوے گا۔ پھر آپ خضر شرماوے گا
رو رو خضر کرلاوے گا۔ کہے مینوں نال رلا مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم
اسیں پاکستان بناواں گے۔ اسیں گولیاں سینے لاواں گے

ایس پیر نہ پچھاں ہٹاواں گے۔ رہساں محکم قدم جما مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم ۴۷

محمد حنیف قدر پاکستان دے قیام ویلے نوجوان سن ایہناں دی پیدائش ۱۹۲۰ء دی اے ۴۸ ایہناں ۱۹۳۸ء وچ شاعری شروع کیتی ایس حساب نال ایہہ اوس ویلے ۲۷ سالاں دے گھبرو سن بڑے تیز' جذباتی جلسے جلوساں وچ جاناں نعرے بازی للکرے مارنے کئی واری لڑائیاں وی ہو جانیاں نوجوان اوس ویلے رتا وی نہیں سن ڈردے پچھے تسی ملک ضیاء اللہ ضیاء دی نظم وی پڑھ آئے او جیہدے وچ اوہناں تمثیلی رنگ وچ ماں دے جواب وچ منظوم مکالمے وچ دسیا اے کہ اوس شطرنج تے دوجیاں کھیڈاں چھڈ کے ہن مسلم لیگ وچ ناں لکھوا لیا اے ست انچ دی بلم ست فٹ دی ٹانگ اگے لا کے اوہ تیار اے پاکستان بنان لئی محمد حنیف قدر ہوری نوجوان شاعر سن جلسیاں وچ بڑے جوش نال پڑھدے سن اللہ دے فضل نال اج وی حیات نیں اوس زمانے دیاں گلاں کردے نیں تے اوہناں دیاں اکھاں وچ اک عجیب جیہی چمک آ جاندی اے ایہناں نے ایس دور وچ بڑا کجھ لکھیا پر سانبھیا نہ جا سکیا ایہناں دیاں دو نظماں حاصل ہویاں نیں اک نظم "قائد اعظم" وچ ایہناں قائد اعظم ہوراں بارے عقیدت بھری سلاھتا کیتی اے ایہہ نظم بڑی عوامی انداز وچ اے اوس ویلے عام کر کے قائد اعظم ہوراں نوں کانگریسی لیڈراں دے مقابلے وچ اعلیٰ پائے دا مسلم لیڈر قرار دتا جاندا سی ایس نظم وچ وی انج ای اے لکھدے نیں:

بیا ای رہ گیا ہندو دی آھنسا دا ترکنڈا
جناح نے ماریا گاندھی نوں پاکستان دا ڈنڈا

اک نظم ۱۹۴۷ء دے اوس سمے وچ لکھی گئی جدوں پاکستان دا قیام بڑا نیڑے سی مسلم ہیلتھ کلب منٹو پارک (ہن اقبال پارک) وچ ہون والے اک جلسے وچ پڑھی گئی ایس جلسے دی صدارت نواب ممدوٹ نے کیتی ایس وچ قدر ہوراں دے آکھن موجب دوجے لوکاں دے نال نال آغا امداد علی خان غالب وی موجود سن نظم وچ پاکستان بنا لین دے عزم دا اظہار کیتا گیا اے لکھدے نیں:

ہندوستان غلاماں دا ملک مڈھوں اپنی گل گاندھی جی دی جان دے نیں
مسلمان آزاد نہ ہو جاوے ویری ایس کر کے پاکستان دے نیں
وچوں سمجھدے نیں مسلمان تائیں مہنگے جان توں بول زبان دے نیں
کیونکہ وچ تاریخ دے ذکر ساڈے ہر میدان اندر فتح پان دے نیں
گاندھی نہرو پٹیل نوں کہو جا کے گھٹا اپنا آپ کیوں چھان دے نیں
پاکستان ہے قدر بناں لینا ٹوٹے کر دینے ہندوستان دے نیں

دائم اقبال دائم وانگوں ای پنجابی دے اک ہور ہیرے حاجی چراغ دین جونے کے والے نیں جنہاں پنجابی ادب نوں ہن توڑی کوئی ۱۸۱ نکیاں وڈیاں کتاباں دتیاں نیں ایہناں دا قصہ "گھگی کاں" پنجاب وچ اتناں دا مشہور ہویا ایہناں دا جنم ۱۸۹۸ء دا اے تے رب دے فضل نال حیات نیں ایہناں نے اپنی شاعری دا مڈھ ۱۹۱۴ء وچ ہوائی جہاز بارے لکھے قصے توں بدھاسی چلنت معاملیاں بارے جنے قصے ایہناں نے لکھے نیں شاید ای کسے لکھے ہون ایہناں دے قصے روزانہ اخبار وانگ چھپدے تے وکدے ہوندے سن قیام پاکستان ویلے وی تے ایدوں پہلاں دیاں مسلم تحریکاں ویلے وی ایہناں بہت کجھ لکھیا پاکستان دی تحریک ویلے لکھی اک نظم دا ایہہ بند ملاحظہ فرماؤ:

جدوجہد جے ہوندی رہے گی
اپنے گلوں غلامی لہے گی
قوم جے نہ تکلیفاں سہے گی
حصہ کون ونڈاوے گا
کوئی دن پا کے قائد اعظم
پاکستان بناوے گا

پرانے لکھن والیاں وچوں اللہ دتہ ناظر ہوراں وی پاکستان دی تحریک وچ قلمی محاذ تے حصہ لیا ناظر ہوری غلام محی الدین مونس دے شاگرد سن شعراں دی پڑھنت بڑی دل کھچویں سی جوانی ویلے ہور وی چنگی سی تحریک پاکستان دے حوالے نال آکھے کلام وچ قائد اعظم نال ایہناں دی وابستگی اتناں دی محسوس ہوندی اے :

محمد علی جناح ہے قائد ساڈا جان واراں میں ایہدے فرمان اتے
مسلم لیگ جماعت تخلیق ایہدی حاسد حسد کردے جیہدی شان اتے
ایہدی لیگ نے پاؤنی ایں لیگ ایسی پاکستان بن جانا جہان اتے
سکھی وساں گے کفر چوں نکل ناظر میرا پختہ یقین قرآن اتے۴۹

حافظ امرتسری مرحوم زیادہ اردو لکھدے سن پر جانن والے جان دے نیں کہ ایہہ قیام پاکستان ویلے تحریک پاکستان وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیندے سن خاص کر کے مسلم لیگ دے جلسیاں وچ ایہہ بڑیاں جان دار نظماں پڑھدے سن ایہہ وی اوس ویلے جواناں وچ قدم رکھدے سن بڑے جوش تے جذبے نال تحریک دے کارکن سن حکومت پاکستان نے بعد وفات ایہناں نوں تحریک پاکستان دے مجاہد کارکن یاروں گولڈ میڈل دتا اے ایہناں نے وی اوس دور دی شاعری شائع نہیں کیتی آکھن و یکھن تے اک نظم لبھی اے جیہدے وچ اوس ویلے دے مشہور نعرے "لے کے رہواں گے پاکستان" نوں نظم وچ بنھیا اے نظم دا اک حصہ ملاحظہ فرماؤ:

منگے نہیں جے منگیے دان
لے کے رہواں گے پاکستان
ساڈا رہنا سہنا وکھرا
ساڈا اٹھنا بہنا وکھرا
وکھری آن تے انکھ اے وکھری
وکھرا دین ایمان .. لے کے رہواں گے پاکستان
خضر ہووے یاں گاندھی بوناں
نیویاں کر دیو سب دیاں دھوناں
پاکستان دا نعرہ لا کے
کردیو سب دا گھان ... لے کے رہواں گے پاکستان

خان احمد رانجھا عرف خانو رانجھا سرگودھے دے علاقے دا اک عوامی شاعر سی تے ڈھولے جوڑ دا سی پاکستان دی تحریک جدوں زوراں تے سی تے ایہدی شاعری وی زوراں

تے سی تے ایہدی شاعری وی زوراں تے سی ایس نے عوامی پدھر اتے لوکائی دے جذبیاں نوں زبان دیندیاں مسلم لیگی ڈھولے' جوڑے جیہڑے اجے وی اوس علاقے دے وڈیری عمر دے بندیاں نوں یاد نیں ایہناں ڈھولیاں وچ پاکستان دے مطالبے نوں مقبول کرن مسلم لیگ دا پرچار کرن دا چارا کیتا اے خاص طور تے ۱۹۴۵ء والیاں چوناں ویلے دا حال محفوظ کیتا اے اوس علاقے دے وڈے وڈے لوکاں برادریاں تے گروہاں دے ناں لے لے کے ویروا کیتا اے کہ کیہڑے مسلم لیگ ول سن تے کیہڑے یونینسٹ پارٹی ول سن اوہ یونینسٹاں دا خوب گڈا بنھدا تے مکو ٹھپدا اے ایہہ ڈھولے جاوید ننجیرا نے اوس علاقے وچ پھر کے کٹھے کیے نیں تے رسالہ کھوج (۳۲) وچ محفوظ کر دتے نیں ونگی پاروں مسلم لیگی ڈھولے' دی اک کلی ویکھو:

نارد اٹھیا ڈنڈ ابھار کے

کال آکھیا میں آدم نال پیدے ہوئی ہاں ایہناں ملکاں دے اتے عمر چھڈی گذار کے
نویں کہانی تے شاعر نوں آ. کی وچ شمار دے
گل سچی کرنی ہک دیہاڑے اساں وی جاہونا پیش سرکار دے
چل کھاں نار دا مُڈھ چلیے متھ جا لگیے سلطان محمود ذیلدار دے
اوہ حب رسول اللہ دی رکھدا اے دین نبی دے اتے ضرور کرسی جنگ و نگار کے
ترائے مہینے تلاوت دین دی کیتی پورا لتھا کیتے' ہوے قول قرار تے
اوہنوں درجے حردے ملسن اگانہہ بانہہ پھدھ لیتی اے دوہترے نبی پاک سردار دے
مسلم لیگ نال رل کے جنہاں دین اتے امداداں دتیاں اوہناں نوں ایتھے وی خوشیاں اگانہہ
لازم ہوسن حشر وچ میدان دے

فقیر محمد فقیر دے شاگرداں وچوں محمد رفیع اختر لاہوری بڑے سرکڈھویں نیں ایہناں دے اپنے بیان موجب اوہ فقیر ہوراں دے جیٹھے شاگرد نیں ۱۹۲۵ء وچ ایہناں ویہہ سال دی عمر وچ شاگردی کیتی ایس حساب نال ایہناں دا جنم ۱۹۰۵ء بن دا اے ۵۰ ایہناں دے باپ دا ناں اللہ بخش اے تے ایہہ لاہور دے جم پل نیں' تعلیم مڈل تیکر' کاروبار درزیاں دا' قیام پاکستان توں پہلاں ایہناں دی ہٹی اسلامیہ کالج ریلوے روڈ لاہور دے سامنے عرب

ہوٹل دے نال ہوندی سی ایہناں تحریک پاکستان وچ قلمی حوالے نال حصہ لیا۔ ایدوں پہلاں مسلم تشخص دے حوالے نال چلیاں تحریکاں وچوں تحریک کشمیر' تحریک شہید گنج' تحریک علم دین شہید وچ وی ایہناں قلمی حصہ لیا ایہناں دا سارا کلام تے سانبھیا نہیں جا سکیا پر جیہڑا ایہناں توں دستیاب ہویا اے ایہدے وچوں علم دین شہید بارے اک اٹھ مصرعے دا بیت تسی پچھے تیجے باب وچ ویکھ چکے او' تحریک پاکستان دے حوالے نال ایہناں دے کجھ چو مصرعے' شعر تے اک نظم "قائد اعظم دا فرمان" حاصل ہوئی اے۔

ایس سارے کلام دی نوعیت انج دی اے کہ ایہدے وچ مسلماناں نوں اسلام دے حوالے نال ہلونا دتا گیا اے ہندو دی ذہنیت دا نتارا اے' رسول پاکؐ دی ہدایت تے چلن دا پیغام اے' قائد اعظم ولوں مسلماناں دے اک ہوجان دے پیغام دا اعلان اے تے خضر حیات ٹوانہ دا مکو ٹھپیا گیا اے' مسلم لیگ دے الیکشن وچ مسلم لیگ دے امیدواراں نوں ووٹ دین دی پکی اے تے ایہہ ساریاں گھٹ وگھٹ اوہو گلاں نیں جیہڑیاں تحریک پاکستان دا ہر قلمی مجاہد اپنے اپنے ڈھنگ نال کر رہیا سی' الیکشن دے ویلے دا اک شعر ملاحظہ فرماؤ ایہدے وچ ہندو دی ذہنیت نوں اجاگر کر کے مسلمان نوں حرص تے لالچ چھڈن دی پریرنا اے:

لمعہ تے دولت توں بندے خرید دے نیں سکھیا ووٹ تھلے ایہناں نوٹ دھرنا
توڑ تاڑ کے حرص دے جال سارے' ممبر اپنا تسی ممروٹ کرنا

قائد اعظم دی آواز اتے مسلماناں دا ایکا تے پاکستان بنان لئی عزم تے اعتماد دا اظہار ویکھو:

قائد اعظم دی سچی آواز سن کے مسلمان میدان وچ آ گیا اے
پہلا جوش ایمان لے دلاں اندر ہر بے جان اج جان وچ آ گیا اے
پاکستان بننا اے تے ضرور بننا اے آن والا اج آن وچ آ گیا اے
مسلمان غلام نہیں رہ سکدا اختر صاف قرآن وچ آ گیا اے

حکیم شیر محمد ناصر (۱۹۰۸ء - ۱۹۷۲ء) پنجابی ادب دے اوہ بزرگ سن جنہاں

گھٹوگھٹ پنجاہ ورھے شاعری کیتی ایہہ اوہ ادبی لکھاری سن جنہاں پنجابی ادب دی پرانی روایت توں نویں روایت تیکر سفر کیتا تے اوہدے پیر نال پیر رلا کی ٹردے رہے حکیم ناصر نے لوہڑی دے کٹھاں وچ شاعری کیتی بیت بازی دے کٹھاں وچ حصہ لیا باغاں دے مشاعریاں وچ شامل ہوئے ہالاں دے مشاعرے پڑھے ریڈیو تے ٹی وی دیاں ادبی بیٹھکاں وچ شعراں نوں لوکاں تیکر اپڑایا اوہناں نے مثنوی وی لکھی نظم وی لکھی سی حرفی بیت دی لکھیا غزل وی آکھی ایتھوں تیکر کہ آزاد نظم وی اوہناں دی قلم وچوں نکلی پنجابی زبان تے ادب لئی چلن والی ہر لہر دے موہرلے حصے وچ ہوندے سن کئی سال ماہنامہ "پنجابی ادب" لاہور دے مدیر رہے ادارہ پنجابی زبان لاہور دے بانی سن حافظ قرآن سن دینی گھرانے نال تعلق رکھدے سن ایس کر کے اوہناں دی شاعری وچ مسلم تشخص نوں ابھارن واسطے بہت کجھ موجود اے پاکستان دے قیام توں پہلاں پاکستان واسطے لکھدے سن قیام توں بعد استحکام واسطے لکھدے رہے قیام پاکستان توں بعد لکھی شاعری سجرا سورج' اپنی بولی اپنا املا تے حکیم ناصر دیاں غزلاں وچ محفوظ ہویا قیام پاکستان توں پہلاں دی بوہتی شاعری چھاپے نہ چڑھی ایہدے وچ ای مطالبہ پاکستان بارے آکھی شاعری شامل اے خوش قسمتی نال اوہناں فوت ہون توں پہلاں اپنے ابیات دا اک اپنے ہتھ دا نسخہ مینوں عنایت فرمایا سی اوہناں دے اپنے ہتھ دے ایس قلمی نسخے نوں پھرولیاں تن لکھتاں مسلم تشخص تے پاکستان بارے نکل آئیاں نیں ایہناں وچوں اک دی نوعیت انگریزی تعلیم دے خلاف احساس دی اے اک وچ پاکستان دے قیام تے خوشی دا اظہار کیتا اے تے اک وچ پاکستان بنان لئی رب تعالیٰ تے حضرت محمد صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم دا راہ پھڑن دی پکی اے ملاحظہ فرماؤ ایہہ بیت:

ب
فجرے بعد نماز دعا منگی مولا حالتاں ویکھ اسلام دیاں
تینوں پاک محمدؐ دا واسطہ ای کٹ مشکلاں ہندی غلام دیاں
غیبوں آئی آواز کہ جو قوماں تابع حق دے ہین احکام دیاں
مالک ملک دا اوہناں نوں کردیاں نیں دونویں میماں محمدؐ دے نام دیاں
ہو کے اک سارے ہندوستان والے حکم حق تے عمل کما لے

اوس حافظ ناصر دی مدد کرنی پگڑی اپنی آپ بنالیے۔

غلام محمد نقش ہاشمی ہوری پاکستان دی تحریک ویلے قلمی جہاد وچ بھرپور حصہ پایا آپ امرتسر نیڑے وسدے قصبے بھکنا وچ ۶ مئی ۱۹۱۹ء نوں پیدا ہوئے ابتدائی تعلیم ایسے قصبے وچ مکمل کیتی مارچ ۱۹۳۸ء نوں مڈل پاس کیتی۔ والد فوج وچ رسالدار سن جیہڑے ریٹائر ہو کے قصبے وچ ای آگئے نقش ہاشمی ہوریں ایس ویلے ویہہ بائی ورہے دے سن جدوں اوہناں نے اپنے آلے دوالے ہون والیاں سیاسی سرگرمیاں وچ دلچسپی لینی شروع کر دتی ایس علاقے دیاں سیاسی سرگرمیاں دوجے علاقیاں نالوں ودھ ایس کر کے سن کہ ایس قصبے وچ بابا سوہن سنگھ بھکنا رہندا سی ایس دی وجہ نال کانگرسی آگو مولانا ابوالکلام آزاد تے پنڈت جواہر لال نہرو ایس علاقے وچ کانگرسی پراپیگنڈے واسطے اکثر آوندے رہندے سن ایہناں دی وجہ نال ایتھوں دے مسلمان نوجواناں وچ وی اک جذبہ اک ولولہ جاگ پیا سی نقش ہاشمی ہوری وی ایہناں نوجواناں وچ شامل سن ایہہ نوجوان مسلم لیگ دے جھنڈے تھلے اکٹھے ہو کے اپنے ڈھنگ نال کانگرسی پراپیگنڈے دا توڑ کر دے سن تے پاکستان دے مطالبے نوں مقبول بناندے سن نقش ہاشمی ہوراں ایہناں دناں وچ ای پنجابی تے اردو نظماں لکھنیاں شروع کیتیاں ایسے زمانے (۱۹۳۹ء) وچ اوہ فوج وچ بھرتی ہوئے ایس سرکاری نوکری وچ وی سیاسی بیداری واسطے نظماں لکھدے رہے جنہاں وچ مرد مومن' ہندی مسلمان سے خطاب' مجاہد سے خطاب' تے مسلم سے خطاب اردو وچ تے غازی مرد تے آزادی پنجابی وچ لکھیاں ایہناں دی شاعری دا رنگ ہندوستان دے مسلماناں نوں بیدار کرن والا تے ایہناں نوں جہاد دے ذریعے آزادی حاصل کرن دی پکی کرن والا اے نظم غازی مرد وچوں ونگی :

۔ توں ایں غازی شیر جوان   سب توں اچی تیری شان

غازی جد میدان وچ گجے
کافر چھڈ میدانوں بھجے
کوئی نہ دے کھبے سجے
ہر پاسے ایہہ نعرہ وجے

لے کے رہنا پاکستان　　　توں ایں غازی شیر جوان

نظم 'آزادی' وچوں ونگی:

تیریاں ظلمتاں دے قصے لوک جانن تینوں یاد کراواں جے بھل دا ای
توں سردار سیں مشرقاں مغربیاں دا توں امام ہے سیں دنیا کل دا ای
کدوں تیک غلامی دا طوق پا کے ستا رہیں گا ایس جہان اندر
آ جا وچ میدان دے غازیا اوئے جھنڈے گڈ دے زمین آسمان اندر
ہند بانئے اتے انگریز دونوں سدا رہے کر دے پریشان تینوں
آجا جناح دی لیگ دے ہیٹھ جھنڈے جے کر چاہی دا ای پاکستان تینوں

پاکستان دے قیام توں مگروں اوہ ہجرت کر کے پاکستان آ گئے شاعری دا سلسلہ جاری رکھیا بوہتا اردو وچ لکھیا پر پنجابی نوں وی نہ بھلے ۱۹۵۰ء وچ فوج چھڈن مگروں محکمہ تعلیم وچ آ گئے ۱۹۵۴ء وچ مڑ پنجابی شاعری ول دھیان دتا۵۲ ایہناں دے پتر اختر ہاشمی پنجابی دے چنگے شاعر نیں۔

شیر افضل جعفری مرحوم دا ناں اردو تے پنجابی دے اچے سچے شاعراں وچ گنیا جاندا اے خاص کر کے اردو غزل نوں اوہناں نے لسانی حوالے نال مقامی رنگ (جھنگ رنگ) دے کے اک وکھرا مقام دتا اے بھانویں اردو دے مقابلے وچ اوہناں پنجابی شاعری بہت گھٹ کیتی اے پر جو پنجابی شاعری کیتی اے سوہنی ستھری کیتی اے اوہناں دی پنجابی شاعری وچ پینڈو وسیب دا رنگ ودھیرا ہوندا اے ایہہ پنجابی شاعری ای اے جس اوہناں نوں پاکستان دی تحریک دے حوالے نال آزادی دے مجاہد لکھاریاں وچ شامل کروایا اے۔

شیر افضل جعفری ہوری پہلی ستمبر ۱۹۰۹ء نوں میاں احمد بخش ہوراں دے گھر جھنگ شہر وچ جمے اوہناں دے وڈ وڈیریاں نوں حضرت سلطان باہو نال بڑی عقیدت سی ۱۹۲۶ء وچ میٹرک پاس کر کے مدرس لگ گئے تے پھیر ساری عمر ایسے پیشے نال منسلک رہے ۱۹۶۸ء وچ ۶۰ ورھیاں دی عمر وچ ریٹائر ہوئے ۲ جنوری ۱۹۸۹ء نوں وفات پائی ۵۳۔ جعفری ہوری مجلسی آدمی سن جھنگ شہر وچ کوئی علمی ادبی بیٹھک نہیں سی ہوندی جس وچ بابا جعفری نہ ہوندے

جعفری ہوراں ہوش سنبھالی تے ایس خطے وچ تحریکاں دا دور سی خلافت دی تحریک (۱۹۲۱) جدوں حضرت علامہ نے (الہ آباد وچ مسلم لیگ دے پلیٹ فارم) اتے ۱۹۳۰ء وچ اپنا مشہور خطبہ دتا ایہناں دی عمر ۲۱ ورھے دی سی جدوں ۱۹۴۰ء وچ قرار داد پاکستان لاہور وچ منظور ہوئی ایہہ ۳۱ ورھے دے سن ایس حوالے نال اوہ آزادی دی تحریک تے پھیر پاکستان دی تحریک دے وچ رہ کے عملی حصہ پا رہے سن سمیع اللہ قریشی ہوری لکھدے نیں:

"میں کئیاں کولوں سنیا جعفری ہوری سرکاری ملازم ہوون دے باوجود پاکستان دی تحریک وچ مسلم لیگ نال رل کے گجھ وچ کے کم کیتا لک چھپ کے نہیں۔ جیہڑیاں نظماں قائداعظم مسلم لیگ تے پاکستان واسطے لکھیاں اوہ جھنگ دیاں گلیاں تے علاقے دیاں پنڈاں وچ انج پھیل گئیاں جے اوہناں دی گونج پے گئی"۵۴

آزادی دے جہاد وچ شیر افضل جعفری ہوراں دیاں خدمتاں بارے فیض احمد خان ارسلان لکھدے نیں:

"ایہناں (شیر افضل جعفری) جہاد آزادی لئی جو خدمتاں دتیاں تاریخ آزادی دے سنہرے باب نیں ایہہ بات تاریخ کدی وی فراموش نیں کر سکدی جھنگ توں مرحوم کرنل عابد حسین تے مرحوم شیر افضل جعفری قائداعظم لئی ٹھنڈیاں ہواواں دا مقام رکھدے نیں آزادی دی قدر لئی ایہناں پرستاراں دیاں قربانیاں دا دیلا کیویں بھل سکدا اے"۵۵

۱۹۴۵ء دیاں چوناں وچ مسلم لیگ دی چون مہم دوران لکھی گئی شیر افضل جعفری ہوراں دی نظم وچوں کجھ ونگی:

تیرا اوہو مخدوم ہے
جو لیگ دا خادم بنے

میں منیا توں احرار ہیں سرحد دا خدمتگار ہیں
توں کانگرس وچ ہے اجن گاندی نہیوں تیرا بجن
گاندی دے ہتھ وچ دے نہ ہتھ رکھ لے توں اج کلمے دی پت
ہن پریاں دی کھیل وچ دوٹاں دی ریل تے پیل وچ
دھمکیسنی شر کیسنی تینوں میلے مجھے کریسنی
توں گج کے آکھ دے بھائیا ہے ووت مسلم لیگ دا
ایہہ گل تینوں معلوم ہے تیرا اوہو مخدوم ہے
جو لیگ دا خادم بنے۵۶

عبدالمجید کریام والا دا ناں تصوف دے رنگ دے کلام خاص کر کے قوالیاں رومانی داستان تے لوک راس تے ناٹک پاروں پنجابی ادب وچ جانیا جاندا اے حشمت شاہ توں بعد مجید دا ڈنکا اک زمانے وچ وجدا رہیا اے ایس دی پیدائش ہوش سنبھالن تے شاعری وچ ناں بنان دا زمانہ ایس خطے وچ انگریز ظلمی راج تے آزادی دیاں تحریکاں دا زمانہ اے جس وچ مسلماناں دے حوالے نال چلن والی پاکستان دی تحریک خاص طور تے ذکر دے قابل اے مجید دا سبھا کیوں جے شروع توں تصوف دے حوالے نال اسلامی فکر و الا سی ایس کے اوہدا جوڑ میل آپ مہارے ایس تحریک نال ہو گیا۔

عبدالمجید کریام پنڈ کریام تحصیل نواں شہر ضلع جالندھر وسدے ارائیں سلیمی خاندان دے اللہ بخش دے گھر ۱۹۱۷ء نوں جمے۔ مڈھلی تعلیم پرائمری تک تے پھیر مسجد دی تعلیم' پنڈ دی درگاہ بابا حاکم شاہ پھیرے ٹورے پاروں دربار وچ ہون والیاں اسلامی تصوف دے رنگ دیاں قوالیاں توں اثر لیا تے شاعری شروع کیتی ضلع جالندھر دے مشہور شاعر مشتاق احمد مشتاق نوں استاد پھڑیا تے اک دو ورھے اصلاح لئی پاکستان بنن توں پہلاں مجید کریام اک مشہور عوامی شاعر بن گئے سن خاص طور تے راس ڈرامے وچ ایہناں دا لکھیا ڈرامہ کیما ملکی بڑا مشہور ہویا قیام پاکستان ویلے اوہ پہلاں قلعہ جو بند سنگھ تحصیل دیپالپور ضلع منٹگمری (ساہیوال) آباد ہوئے بعد وچ مستقل الاٹمنٹ پاروں بستی پٹواری والا ڈاکخانہ تاج گڑھ ضلع رحیم خان آباد ہو گئے ۱۹۸۲ء تیکر ایہناں دیاں گھٹ و گھٹ ۳۹ کتاباں

چھاپے چڑھ چکیاں سن جنھاں وچوں اکثر کتاباں پاکستان دے قیام توں پہلاں لکھیاں تے چھاپیاں۔۵۷

عبدالمجید کریام والا دا تعلق پاکستان دی تحریک نال قلم دے حوالے نال انج جڑدا اے کہ دوجی وڈی عالمی جنگ توں مگروں جدوں ہندوستان وچ آزادی دی تحریک نے زور پھڑیا تے ایہناں دے علاقے وچ وی جلسے جلوساں دا زور ہویا ۱۹۴۶ء دیاں چوناں ویلے لدھیانہ شہر وچ مسلم لیگ ولوں ہون والے جلسے وچ ایہہ آغا ضیغم حسین دی دعوت اتے مسلم لیگ دی پراپیگنڈہ مہم وچ حصہ پان لئی اک نظم لے کے گئے تے نظم پڑھی ایس نظم دا کجھ حصہ ملاحظہ فرماؤ:

ہٹلر ہر گیا جت برطانیہ دی کیتے قول دا پکا بیان رکھو
نہرو گاندھی سردار پٹیل رل کے آکھن مسلمانو اطمینان رکھو
ویلا آ گیا اج آزادیاں دا تحریک جاری ہندو مسلمان رکھو
قائداعظم نے سوچ وچار کیتی مسلم قوم دا صرف دھیان رکھو
اساں سانجھ مخلوط وچ نہیں رہنا بھارت ماتا نوں ہندوستان رکھو
اساں حق اسلام دا ونڈنا اے ساڈے ملک دا ناں پاکستان رکھو
اٹھو مسلمانو پڑھ کے اسم اعظم سینہ سپر ہو کے سینہ تان رکھو
سکھو سبق آزادی دا قائد وچوں لاہ کے گلوں غلامی تابان رکھو
مسلم لیگ دی قائم جماعت ہو گئی نال ایس دے اپنا رجحان رکھو
قائداعظم نے بیڑا چکیا اے فرض اپنا تساں پچھان رکھو
مددگار خدا دی ذات ہو سی حق سچ دے ول دھیان رکھو
ساری قوم اس راہ تے تل جاوے اک مٹھ ہو کے اک جان رکھو
کانگرس احرار دے بنے ٹولے روڑے راہ دے چھانی چھان رکھو
ووٹ مسلم لیگ نوں تساں دینے اپنی آپ تحریک روان رکھو

ایس سلسلے وچ اوہناں دی اک ہور نظم وی مقبول ہوئی:

ے اٹھ مومناں ہوش وچ آ آزادی دی تحریک چل پئی
ہو جاویں آزاد تینوں ساہ آوے سکھ دا
مسلم لیگ بناں دارو کیہڑا دکھ دا
قائداعظم نال کر لے وفا
آزادی دی تحریک چل پئی

خان مستانہ مرحوم (۱۹۲۵ء - ۱۹۹۳ء) حکیم ناصر ہوراں دے استاد بھرا سن ایہناں دونواں دے استاد، محترم فیروز دین فیروز سن استاد فیروز ہوراں آپوں پاکستان دی تحریک وچ اک قلمی مجاہد دی حیثیت نال حصہ لیا اوہناں دا اوس ویلے دا لکھیا کلام پچھے درج کر چکے آں۔ ایتھے خاص مستانہ دی اوس لمی نظم دا ذکر کرنا اے جیہڑی اوہناں دے بیان موجب ۱۹۴۰ء توں ۱۹۴۵ء دے درمیان لکھی گئی سی ایس نظم وچ اوہو ڈھنگ اختیار کیتا اے جیہڑا اوس ویلے دی پنجابی شاعری خاص طور تے نظماں وچ اختیار کیتا جاندا سی کہ اصل گل آکھن لئی نظم نوں اوہ تمثیلی رنگ دے دیندے سن جویں کل میں باغ وچوں لنگھ رہیا ساں اوتھے رنگ رنگ دے جانور سن ایتھوں پھلاں دا ذکر تے منظر نگاری تے پھیر آخر تے اپنی اصل گل دا اظہار، خان مستانہ اپنی نظم وچ دسدے نیں کہ میں تاریاں دی چھاں وچ بیٹھا ساں خیالاں خیالاں وچ میں باہر آیا باد نسیم چل رہی سی میں اک مزدور نوں ویکھیا جیہڑا سفر دے ہتھوں تھک کے چور ہو چکا سی اوہدے پنڈے تے لیراں سن کھلے اسمان تھلے گھا اتے پیا سی اوس نے مینوں ویکھ کے آکھیا توں حال ایں تے میں تیرا ماضی آں (ماضی قریب) ایتھے میں آکھیا کہ توں ایس ویلے اپنے ماضی قریب تے ماضی بعید نوں بھل گیا ایں اوہ دور دے ماضی وچ اسلام تے مسلمان دی شان تے ارتقاء دی دس پاندا اے اوہدا روشن ماضی اوہنوں یاد کرواندا اے تے کہندا اے کہ میرا تے تیرا ایہہ بھیڑا حال تاں ہویا اے کہ اساں اسلام دی سچی راہ نوں چھڈ دتا اے اوہ کہندا اے اٹھ تے اٹھ کے مسجداں نوں آباد کر دے مڑ کے رب نوں یاد کر آخر تے ایس نظم دا اوہ حصہ آوندا جس لئی شاعر نے ایہہ نظم لکھی ملاحظہ کرو:

جنڈڑی جناح توں وار دے
سر توں ایہہ بھار اتار دے
ایہہ پندھ ہے نزدیک دا
کر سنگ مسلم لیگ دا
اسلام دا سکہ چلا
سکے تے لکھدے لا الہ
فیر میریاں لیراں دی لاہ
توفیق جے دیوی خدا
تیری نظر ہے جان دی
رکھ آس پاکستان دی
تد تک میں انج رہو ساں
سبھناں نوں انج کہو ساں
اسلام زندہ کر لوو
ڈبو نہ بجنو تر لوو
مستان دل دی اک گل
سب نوں سناون اٹھ چل

سب جے سوارے ہون گے
وارے نیارے ہون گے

ایہہ زمانہ اوہ اے جدوں مسلماناں وچ پاکستان لین دے سلسلے وچ اک اعتماد پیدا ہو چکیا سی، پاکستان دے مطالبے نے اک اٹل حقیقت دا روپ وٹا لیا سی مسلمان دا ہن پاکستان تے قیام پاکستان اتے یقین پکا ہو گیا سی ایس لئی ایس گل دا اظہار بڑے کھلے ڈلھے طریقے نال ہوندا سی پاکستان دا مطالبہ اک حق دا مطالبہ سی انگریز یاں کانگریس کولوں "دان" دا مطالبہ نہیں سی ایس گل دا اظہار حافظ امرتسری تے طالب جالندھری توں بعد اسیر سوہلوی دی اک نظم وچ وی ہویا ملدا اے اوہ لکھدے نیں:

ے پاکستان لینا ایں کسے نے دان نہیں دینا
ایہہ بن دا حق میرا اے کدی میں جان نہیں دینا

اسیر سوہلوی رب تعالٰی دے فضل تے کرم نال حیات نیں تے وطن تے ملت دی خدمت وچ رجھے نیں ایہناں دا تعلق تحریک پاکستان نال اک مجاہد یاروں ایس گلوں وی گوہڑا جاپدا اے کہ ایہناں نے اپنا تخلص ای "اسیر" ایس لئی رکھیا کہ ایہہ اوس ویلے غلامی نوں بھیڑا خیال کر دے تے آزادی لئی تڑفدے سن ایس سلسلے وچ اوہ آپ لکھدے نیں:

ے

ماتم نہ کرے دل کیویں برباد وطن دا
روح دکھدا اے جد حال کراں یاد وطن دا
رکھدا نہ اسیر اپنا تخلص میں کدی وی
وسنیک جے ہوندا کدی آزاد وطن دا

اسیر سوہلوی ہوراں تحریک پاکستان وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا' پاکستان دے مطالبے تے منگ دے پرچار توں اڈ اوہناں اپنی شاعری راہیں مسلماناں وچ جہاد دا جذبہ پھنگران لئی اوہناں نوں اوہناں دے روشن ماضی نوں یاد کروایا تے دسیا کہ :

ے

تیری خاطر مسلمانا ! خدا ہر شے بنائی اے
توں مالک ہیں خدائی دا تیری ساری خدائی اے

ایس لئی توں ہمت کر اپنا وکھ وطن حاصل کر کیوں جے :

ے

میستاں سنجیاں ہوئیاں اساں آباد کرنا ایں
وجا توحید دا ڈنکا کفر برباد کرنا ایں

اسیر سوہلوی ہوراں دی دستیاب شاعری وچ اوہ سبھے گلاں موجود نیں جنہاں دی اوس ویلے پاکستان دی تحریک نوں لوڑ سی۔ ایہہ تحریک کیوں جے دو قومی نظریئے دے حوالے نال چل رہی سی تے ایس دی بنیاد "اسلام" سی ایس لئی وکھ مسلم تشخص دی پچھان ہندوستان دی دھرتی اتے مسلماناں دا حق تے ایس حق نوں حاصل کر کے اوہدے اتے رب دا قانون لاگو کرن دا عزم سبھے گلاں سانوں ایہناں دی شاعری وچ لبھ جاندیاں نیں تے ایہو گلاں نیں جنہاں پاروں تحریک وچ زور وی پیدا ہویا تے تیزی وی آئی۔

پاکستان دے مطالبے نے پنجاب وچ اینی مقبولیت پھڑ لئی سی کہ ایہدے وچ ہر مسلمان مرد عورت تے بچہ حصہ لے رہیا سی جس کولوں جس ڈھنگ نال وی حصہ پایا جاندا

سی اوہ پاندی سی اوس ویلے ہر قسم دے جلوس نکلدے سن مرداں دے جلوس' عورتاں دے جلوس ایتھوں تیکر کہ بچیاں دے جلوس پھیر ایہہ کہ مسلم لیگ نیشنل گارڈ اک اجیہی تنظیم سی جس وچ مسلمان نوجوان حصہ لیندے سن مسلم لیگ دے جلسیاں تے جلوساں وچ عام کر کے نویں نویں نعرے گھڑے جاندے سن کئی واری انج ہوندا سی جلوس وچ شامل لوک اک نعرہ ماردے سن تے ویکھن والے دوجا نعرہ انج ہر کوئی کسے نہ کسے بہانے پاکستان دے قیام لئی اپنا اپنا حصہ پا رہیا سی۔ کتاباں پھرولیاں کتاب' اکابر تحریک پاکستان' مرتبہ محمد صادق قصوری وچ ایس بارے وڈھیرا کجھ مل جاندا اے پنجابی زبان دے حوالے نال گل کیتی جاوے تے ایس کتاب وچ اک تھاں لنگھ رہے جلوس بارے ویکھن والیاں دے اکھراں نوں محفوظ کیتا گیا اے ایہہ اکھر مولانا غلام قادر اشرفی ہوراں دے حالات وچ آؤندے نیں جنھاں لالہ موسیٰ توں مسلم لیگ دی پاکستان دی تحریک وچ حصہ پایا کتاب دا ایہہ حصہ ملاحظہ فرماؤ۔

"جنوری ۱۹۴۷ء وچ خضر وزارت وچ مسلم لیگ دی سول نافرمانی دی تحریک وچ حصہ لیا تے قرار داد پاکستان دے بعد مسلم لیگ دی پبلسٹی واسطے حیاتی وقف کر دتی۔ حکیم سردار خان حال ممبر قومی اسمبلی (پیپلز پارٹی) ایس ویلے ضلع مسلم لیگ دے جنرل سیکرٹری سن ایہناں دے نال مولانا (غلام قادر اشرفی) ضلع دا دورہ کر دے رہے تے انتخابات دے دوران سر فیروز خان نون تے سردار شوکت حیات دے نال ضلع بھر دیاں اہم تھاواں دا دورہ کیتا۔ مسلم لیگ دے سبز جھنڈے لہراندے ہوئے گلی کوچیاں وچ گاؤندے پھر دے سن "سبز پرچم دی کون سنے گا؟" پھیر جواب دیندے "اللہ سنے گا!" وڈیاں بڈھیاں مکاناں اتے کھلو کے انج دعاواں دیندیاں ۔ (ترجمہ)

"ماں قربان جاوے پترو! سدا جیو! اللہ ساڈے جھنڈے دی لاج رکھے کملی والی سرکار دا ناں اچا ہو وے وغیرہ وغیرہ"۵۸

خضر دے خلاف تحریک بارے تے مینوں آپ پتہ اے اوس ویلے بھاویں میری عمر بہتی زیادہ نہیں سی (دس سال) پھیر وی اوہ نقشہ اجے وی اکھاں اگے پھردا پیا اے جلوساں

وچ خضر نوں نعریاں دے ذریعے ودھیریاں سنایاں جاندیاں سن غداری تے مسلم آزاری دے طعنے مارے جاندے سن ایتھوں تیکر کہ جوش تے جذبے وچ گاہلاں تیکر کڈھیاں جاندیاں سن دو نعرے یاد آ رہے نیں اک نعرہ جدوں خضر دے خلاف تحریک چل رہی سی:

تازی خبر مرگیا خضر

پھیر جدوں خضر نے استعفیٰ دے دتا تے ایہہ نعرہ وی لاہور دیاں گلیاں کوچیاں وچ گونجیا:

تازی خبر آئی اے خضر ساڈا بھائی اے

ایہناں گلیاں محلیاں دے جلوساں وچ کئی واری چھوٹی عمر دے بال وی مسلم لیگ دا جھنڈا لے کے ٹر پیندے سن صرف اوہناں محلیاں وچ جتھے مسلماناں دیاں آبادیاں ہوندیاں سن ایہناں چھوٹی عمر دے بچیاں وچ نوجوان وی شامل ہوجاندے سن۔ سکولاں دے کڑیاں منڈے وی بعض ویلے جلوس کڈھدے سن ایہہ نعرہ میری وڈی بھین ممتاز بیگم اپنے سکول (برانڈرتھ روڈ) ولوں جلوس کڈھن دے بعد آ کے گھر سناندی سی:

Up UP the Muslim Flag, Down Down the Union Jack

نوجواناں وچوں ساحل فارانی (جنم ۱۹۳۱ء) مسلم نیشنل گارڈ وچ شامل سن وردی پا کے ایہہ لاہور تے سیالکوٹ دے مسلم لیگی جلسیاں وچ ڈیوٹی دیندے سن انج ایہناں نوں مسلم لیگی لیڈراں نوں نیڑے ہو کے ویکھن دا موقع وی ملیا سکول وچ پڑھدیاں شعر آکھن دا شوق سی جلسیاں وچ شاعراں نوں پاکستان بارے نظماں پڑھدیاں ویکھدے سن تے آپ وی شعر جوڑ لیندے سن تے اپنی عمر دے منڈیاں وچ سناندے پھردے سن دسمبر ۱۹۴۶ء وچ ایہناں نے جیہڑی نظم لکھی سی اوہدا اک حصہ ملاحظہ فرماؤ ایہدے وچ سادہ ہون دے باوجود پاکستان حاصل کرن دے عزم دا اظہار بڑے بھرویں ڈھنگ وچ اے:

پاکستان بنانا ایں، اساں پاکستان بنا ایں
پاکستان دا جھنڈا سب توں اچی تھاں تے لانا ایں
ساڈی مسلم لیگ اے پیاری
کانگرس دی مت جنھے ماری
جت لینا ایں قائداعظم
نہرو نے ہر جاناں ایں
اساں پاکستان بنانا ایں

ایس دور دے کئی شاعراں دے شعراج وی اکا دکا لوکاں نوں یاد نیں جیوں عبدالعزیز قاصر دے ایہہ دو مصرعے:

ـ بلے بلے بئی خضر حیات گپاں ماردا یاں خضرا اعلیٰ ویکھ لیا تیرا شجرا

انج ای منظور جھلا دے شعر محترم دوست جلیل عالی (راولپنڈی) نے سنائے

ایہناں گگے بورے باندراں نوں + کنوں پکڑ انگلینڈ پنچا دیاں گے

یاں

ـ چل چلئے، چل چلئے، چل مسلم لیگ وچ رل چلئے

پروفیسر مذکور دا کہنا اے کہ اوہناں دے والد چودھری فتح محمد (مرحوم) اوس ویلے امرتسر ضلع مسلم لیگ دے صدر سن اوہ دسدے سن کہ جھلا ایہہ شعر گا کے سناندا سی۔ منظور جھلا دا ایہدے توں علاوہ آزادی دے حوالے دا کوئی کلام حاصل نہیں ہو سکیا۔

ایس دور وچ مسلماناں دے دلاں دے اندر پاکستان بنان دی سک دھر اندر جا چکی سی ایس دا اندازہ تحریک دے زور توں اڈ شاعراں دیاں قلماں توں ہوندا جیہڑیاں نظماں تساں ویکھیاں نیں ایہناں توں وی اک روپ ایس دور وچ نظر آوندا اے تے اوہ ۱۹۴۲ء وچ تحریر ہون والی پنجابی داستان "سیف الملوک" وچ پاکستان دا ذکر اے ایہہ قصہ مولا بخش

عرف مولے شاہ (۱۸۹۰ء -- ۱۹۴۵ء) نے لکھیا اے ' جدوں سیف الملوک بدیع الجمال دی بھال وچ بدر خاتون دے نال خاقان پہاڑی تے اپڑدا اے ایتھے بادشاہ جعفر امیر دی حکومت سی مولے شاہ ایس مقام دا تعارف بدر خاتون انج کراندی اے۔

جعفر امیر شہنشاہ ایتھے مسلم لیگ کہاوے
دیو پریاں تے قبضہ اوہدا بدر خاتون بتاوے
پاکستان ملک دا ناماں شاہ امیر رکھایا
اصلی ملک خاقان پرانا سننے اندر آیا
(رسالہ کھوج ۳۲' ص ۹۵)

اگے چل کے شاعر پاکستان نوں ویکھن دی خواہش سیف الملوک شہزادے دے حوالے نال انج کردا اے۔

دیواں چک لیاندا پتھر وچ خاقاں پہاڑی
پاکستان مقدس خانہ دھریا نام اگاڑی
چل زیارت جلد کرائیں بدر خاتون پیاری
پاکستان مقدس خانہ ویکھ لواں اک واری
(رسالہ کھوج ۳۲' ص ۹۵)

مطلب ایہہ اے کہ پاکستان اک وکھ وطن دی خواہش شاعر دے دل وچ موجود اے اوس نے ایس نوں اپنی داستان وچ بڑے سوہنے ڈھنگ وچ لیاندا اے۔

آغا امداد علی خان غالب (۱۹۰۳ء - ۱۹۴۸ء) بارے سنن وچ ایہہ آیا اے کہ لاہور وچ ایہناں دا بڑا چرچا سی پاکستان دی تحریک دا کوئی جلسہ تے جلوس ایہناں توں بغیر مکمل نہیں سی ہوندا ایہناں نے مسجد شہید گنج دی تحریک وچ وی حصہ لیا سی ۵۹ تے مسلم لیگی کارکن ہون پاروں پاکستان دے قیام لئی قلمی تے عملی جہاد کیتا پچھے محمد حنیف قدر ہوراں دے ذکر وچ اوہناں دے حوالے نال ای ایہہ گل ہو چکی اے کہ مسلم ہیلتھ کلب منٹو پارک (ہن اقبال پارک) لاہور دے جس جلسے وچ قدر نے نظم پڑھی آغا وی اوتھے موجود سن تے اوہناں وی بڑا زور دار کلام پڑھیا۔ آغا جی دا زیادہ کلام تے مل نہیں سکیا قیام

پاکستان دے نیڑے تیڑے کہیا اک مشہور چو مصرعہ جیہڑا اوہناں دے داماد پنجابی دے مشہور شاعر سلیم کاشر راہیں ملیا اے حاضر اے:

گاندھی نہر پٹیل دی کم نظری مسلمان تائیں مسلمان کر گئی
میں تے بڑا مشکور ہاں کانگرس دا جیہدی تنگ نظری ایہہ سامان کر گئی
آپے پایا پکھنڈ اکھنڈ والا جیہدے نال پیدا پاکستان کر گئی
قہر آلود سی اوہدی نگاہ غالب پر تمنا تے میری جوان کر گئی

ایہہ بڑا ای زور دار کلام اے ایہدے وچ شاعر دی بالغ نظری وی جھلکدی اے تے شعر دا فن وی تے پھیر اوہناں بڑے حقیقت پسندی دے ڈھنگ نال کانگریس دی اصلیت نوں نتارن دا چارا کیتا اے جیہڑے لوک پاکستان دی تحریک دے وچوں لنگھے نیں یاں جنہاں ایس تحریک دا مطالعہ غیر جانب داری نال کیتا اے اوہ آغا جی دے ایس ویروے تے نتارے تے سو فیصدی متفق ہون گے تحریک دے حوالے نال ملن والے کلام وچوں عشق لہرتوں بعد آغا جی دے کلام وچ بڑا زور تے فن دی پکیائی وسدی اے۔

ایس دور دے سارے شاعراں دا کلام دستیاب نہیں ایہہ جیہڑا کلام ملیا اے اتناں دی دوڑ بھج نال ملیا اے جیہڑے شاعر اج ساڈے وچ نہیں ایہناں دے اوس دور دے کلام تیکر اپڑنا تے ہور دی آوکھی گل اے ایہناں شاعراں وچوں غلام مصطفےٰ حیرت بارے عام مشہور اے کہ اوہ مسلم لیگ دے بڑے کارکن سن چنگے شاعر وی سن تے اوہناں ودھیریاں نظماں وی لکھیاں انجے ای ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں بارے اسی پہلاں ۱۹۳۰ء دے دور وچ کشمیر دی تحریک دے حوالے نال گل کر آئے آں ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوری شروع توں ای مسلم تشخص دے پرچارک رہے نیں اوہناں دیاں کتاباں وچ بہت ساریاں نظماں اجیہیاں نیں جیہڑیاں اوہناں انجمن حمایت اسلام دے جلسیاں وچ پڑھیاں، ہو نہیں سکدا کہ ۱۹۴۰ توں ۱۹۴۷ء دے دوران مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں چلن والی پاکستان دی تحریک وچ اوہناں حصہ نہ لیا ہووے سگوں بشیر حسین ناظم اپنے اک مضمون وچ ایس گل دی دس پاندے نیں کہ "جنہاں لوکاں نے پاکستان لئی دکھ تکلیفاں تے پیڑاں سہیاں ڈاکٹر

فقیر محمد فقیر ہوراں دا ناں اوہناں وچ ٹیسی تے اے۔ ڈاکٹر صاحب کول اک بڑی فرسٹ کلاس کالے رنگ دی کار سی جدوں خان بہادر برکت علی صاحب' آکھیا پئی مسلم لیگ دے پرچار لئی گڈی چاہیدی اے تے ڈاکٹر صاحب نے بغیر کسے حیل و حجت دے اوہ کار بلا معاوضہ ملک تے ملت اتے قربان کر دتی ایس کار دیاں برکتاں نال لاہور تے اوہدے آس پاس دے علاقیاں وچ مسلم لیگ تے پاکستان دا پرچار ہویا۔ لوکاں نوں نظریہ پاکستان توں جانوں کرایا گیا ڈاکٹر صاحب نے پاکستان دے دشمناں تے مخالفاں دے بارے نظماں لکھیاں تے اوہناں نوں رجھ کے ڈھیٹھ کیتا"۶۰۔

ایس ریکارڈ ہوئی شہادت نوں مکھ رکھ کے ایہہ آکھیا جا سکدا اے کہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں براہ راست تحریک پاکستان وچ کم کیتا تے ادب رچیا۔

ایہناں توں اڈ ہور کئی شاعراں بارے دس پیندی اے کہ اوہناں مسلم لیگ دے پلیٹ فارم توں پاکستان لئی بہت کجھ لکھیا لاہور دے تاج الدین عرفانی ہوشیار پور دی خانقاہ شاہ نور جمال دے اک سجادہ نشین سن، فضل کریم مجاہد جہلمی، حافظ گوہر دین، نوری کبو تے فیصل آباد (لائل پور) دے اخبار "سعادت" وچ تحریک بارے چھپن والے شاعر سب آؤندے نیں ایس دور تے حالے ہور کم کرن دی وڈھیری گنجائش موجود اے۔

غلامی تے آزادی دا تعلق سیاست نال اے ایس لئی سانوں آزادی دی تحریک دے حوالے نال آون والے پنجابی ادب دے نال ایس دور وچ ہون ولے سیاسی ارتقاء دا وی جائزہ لینا پیا پر اسی عام کر کے سیاست دیاں باریکیاں تے جزوئیات وچ نہیں پئے آزادی لین لئی یاں منزل پاکستان تیکر اپڑن لئی جیہڑا قافلہ ۱۸۴۹ء توں ۱۸۵۷ء ول' ۱۸۵۷ء توں ۱۹۳۰ء تیکر ۔ ۱۹۳۰ء توں ۱۹۳۹ء تیکر تے چھیکڑ تے ۱۹۴۰ء توں ۱۴ اگست ۱۹۴۷ء تیکر جیویں جیویں ٹریا اساں ایہدا گوہڑ لانیاں ایہدے سالاراں ایہدے عملی تے قلمی سپاہیاں دا ذکر کیتا اے تساں ویکھیا اے کہ ۱۹۳۰ء تیکر ایس قافلے دی ٹور دو قسم دی اے اک مسلم تشخص نوں ابھارن والی تے دوجی ہندوستان دے وسنیکاں نال سانجھے پکھوں آزادی لین والی پر ۱۹۳۰ء وچ جدوں حضرت علامہ اقبال نے مسلماناں لئی وکھ ریاست دا تصور پیش کیتا تے ۱۹۳۲ء دے نیڑے تیڑے چودھری رحمت علی نے ایس ریاست دا ناں "پاکستان"

رکھیا اوہدے مگروں ایہہ ٹور وکھ قومی تشخص' آزادی دا وکھ تصور تے ملک والے مہاندرے والی ہوجاندی اے جیویں جیویں وقت گذر دا اے ایہہ مہاندرا ہور گوہڑا ہور واضح تے ہو نتارواں ہوندا جاندا اے۔ ۱۹۴۰ء تیکر دا زمانہ قومی "وحدت" دا زمانہ اے مسلماناں دے خیال تے عمل وچ وحدت' توحید نوں منن والی قوم ایس دور وچ واقعی اک اکائی دا روپ دھار چکی سی پنجابی ادب دے حوالے نال ویکھیا جاوے تے ساڈے پنجابی شاعراں ایہدے وچ ودھ چڑھ کے حصہ لیا اک لحاظ نال ایس ویلے ایہہ تحریک پنجاب نے اپنے ہتھ وچ لے لئی سی ایس تحریک دے ایس دوران دے سارے ای اہم معرکے پنجاب وچ ای ہوئے۔

۱۹۴۰ء وچ قرار داد لاہور پاس ہوئی ایہہ ای کیہڑی گھٹ گل سی پھیر مسلم اکثریت والا صوبہ تے سب توں زیادہ آبادی والا ایہو سی ایس کر کے مسلم لیگ دی تحریک جدوں ایتھے کامیاب ہوئی تے ایس دا اثر دوجے علاقیاں اتے پیا پنجابی شاعراں نے ایس دور وچ نری شاعری نہیں کیتی سگوں بقول ملک ضیاء اللہ ضیاء "ست انچ دی برچھی ست فٹ بانس تے لا کے" ڈنڈاں دے زور تے پاکستان بنایا ساڈے ایہناں شاعراں دیاں قلماں نے ایس دور وچ دشمن دے خلاف اگاں تخلیل کیتیاں اپنے لیڈراں لئی مہکدے پھل ونڈے تے جدوں قربانیاں دا ویلا آیا تے ایہدے توں وی گریز نہیں کیتا تاں ای تاریخ وچ پہلی واری اک ایجیہا ملک دنیا دے نقشے تے ابھریا جیہڑا خالص دو قومی نظریئے پاروں وجود وچ آیا سی تے دو قومی نظریئے دی بنیاد اسلام اے جیہڑا رب دی آخری ہدایت اے تے قیامت تیکر آخر رہنی اے۔

○

حاشیے تے حوالے

پنجواں باب

۱۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید' ص ۲۲۸

۲۔ نغمہ پاکستان یعنی عشق لہردیاں لیگی نظماں (عشق لہر) نغمہ پاکستان المعروف لیگ دی شان (سید فضل حسین مدنی شہباز' مسلم لیگ دا ڈھنڈورا (مولوی خادم حسین قریشی)

۳۔ پاکستان اور مسلم لیگ' چند ایمان افروز نظمیں : حکیم عبدالکریم ثمر' (ثمر ہوراں راقم (شہباز ملک) دے ناں اک خط وچ لکھیا اے کہ تحریک پاکستان وچ اوہناں اردو کلام ای لکھیا پنجابی کلام صرف مسلم تشخص دے حوالے نال ایدوں پہلاں لکھیا)

۴۔ حصول پاکستان : پروفیسر احمد سعید' ص ۲۳۳

۵۔ اوہی : ص ۲۴۶

۶۔ پاکستان ناگزیر تھا : سید حسن ریاض' ص ۳۸۰

۷۔ اوہی : ص ۴۳۱

8- *Pakistan Christians... Back page.*

۹۔ (خود سردار بلدیو سنگھ نے اقتداروں ہٹ کے سانوں آکھیا سی کہ میں ایہناں باہمتاں ڈھائے چڑھ کے ونڈ ویلے جو حماقت کیتی ہے اس دا خمیازہ بھگت رہیا ہاں) مضمون سکھ سیاست دا پچھوکڑ تے بھوکھ از را جندر سنگھ قومی دلیر ماہنامہ قومی ایکتا (دلی) اپریل ۱۹۷۸ء

۱۰۔ بشکریہ جناب رفیق ڈوگر۔ لاہور (صحافی)

۱۱۔ قومی شناختی کارڈ نمبر 012066 - 10 - 2950 جاری شدہ ۲۷ جون ۱۹۷۴ء

۱۲۔ محب وطن ادیبوں شاعروں کی خدمات اور صلہ' مضمون ابن ادب (دوبئ) روزنامہ نوائے وقت ۱۳۔ اپریل ۱۹۷۹ء۔

۱۳۔ تحریک پاکستان گولڈ میڈل : مطبوعہ شعبہ تحریک پاکستان محکمہ اطلاعات۔ و ثقافت حکومت پنجاب لاہور۔ اگست ۱۹۹۰ء' ص ۹۲

۱۴۔ چھیماہی (کھوج) لاہور (۲۲)' (مقالہ عامر مقصود)' ص ۸۸

۱۵۔ اوہی : ص ۹۸

۱۶۔ عشق دی لہر: مرتبہ خالد بٹ' ص ۴

۱۷۔ چھیماہی کھوج (۳) : پاکستان دی تحریک تے پنجابی ادب' ص ۳۵

۱۸۔ تحریک پاکستان گولڈ میڈل : مطبوعہ شعبہ تحریک پاکستان محکمہ اطلاعات و ثقافت حکومت پنجاب (لاہور) اگست ۱۹۹۰ء' ص ۳۰

۱۹۔ نغمہ پاکستان : عشق لہر' ص ۸

۲۰۔ اوہی : ص ۱۷

۲۱۔ اوہی : ص ۲۶

۲۲۔ اوہی : ص ۲۱

۲۳۔ اوہی : ص ۱۴

۲۴۔ اوہی : ص ۱۳

۲۵۔ آزادی دے مجاہد لکھاری : شہباز ملک' ص ۲۵

۲۶۔ تحریک پاکستان اور پنجابی ادب : ڈاکٹر شہباز ملک' ص ۹۸

۲۷۔ نغمہ پاکستان : عشق لہر' ص ۳۰

۲۸۔ تحریک پاکستان گولڈ میڈل : مطبوعہ شعبہ تحریک پاکستان محکمہ اطلاعات و ثقافت حکومت پنجاب۔ (لاہور)' اگست ۱۹۹۰ء ص ۱۱۰

۲۹۔ نغمہ پاکستان : عشق لہر' ص ۵

۳۰۔ نغمہ پاکستان المعروف لیگ کی شان : سید فضل حسین مدنی المتخلص بہ شہباز سکنہ باہروال (گجرات)' ص ۵

۳۱۔ اوہی : ص ۶

۳۲۔ پنجابی کتابیات (جلد : ۱) ڈاکٹر شہباز ملک' ص ۱۲۸

۳۳۔ چھیماہی (کھوج) لاہور (۱۳)' ص ۹۰

۳۴۔ اوہی : ص ۹۳

۳۵۔ محمد دین میر۔ حیاتی فکر تے فن : گلناز شاہین ملک' مقالہ ایم۔ اے پنجابی'
پنجاب یونیورسٹی' لاہور۔ ۱۹۹۰ء' ص ۳۲

۳۶۔ اوہی : ص ۶۲

۳۷۔ پنجابی ادب دی کہانی : عبدالغفور قریشی' ص ۵۲۳

۳۸۔ طالب جالندھری سے ایک ملاقات : بیدار سرمدی' روزنامہ "نوائے وقت" لاہور۔ ۸ دسمبر ۱۹۷۸ء

۳۹۔ تحریک پاکستان گولڈ میڈل : مطبوعہ شعبہ تحریک پاکستان محکمہ اطلاعات و ثقافت
حکومت پنجاب (لاہور) اگست ۱۹۹۰ء' ص ۱۱۵

۴۰۔ صحرائی گورداسپوری۔ حیاتی تے کلام : انوار احمد قاضی' مقالہ ایم اے پنجابی۔
پنجاب یونیورسٹی' لاہور۔ ۱۹۸۸ء ص ۳۵

۴۱۔ اوہی

۴۲۔ خود نوشت سوانح دے دو ورقے (قلمی) ص ۲ (عبدالغفور قریشی ہوراں پنجابی ادب دی
کہانی وچ تاریخ پیدائش ۱۹۱۸ء دسی اے)

۴۳۔ امام دین مجاہد۔ حیاتی تے لکھتاں : منصور احمد' مقالہ ایم۔ اے پنجابی۔ پنجاب
یونیورسٹی' لاہور۔ ۱۹۸۹ء ص ۶۰

۴۴۔ ہفت روزہ 'الہام' بہاولپور ـ ۷ ستمبر ۱۹۷۰ء' ص ۴

۴۵۔ وچار : ڈاکٹر شہباز ملک' ص ۲۳۷

۴۶۔ اوہی : ص ۲۳۷

۴۷۔ اوہی : ص ۲۳۹

۴۸۔ پنجابی ادب دی کہانی : عبدالغفور قریشی' ص ۵۱

۴۹۔ کلام طالب چشتی ہوراں راہیں حاصل ہویا

۵۰۔ ایہناں دے پاسپورٹ نمبر AC 207626 مورخہ ۱۴ مئی ۱۹۷۲ء تے وی ۱۹۰۵ء ای درج اے

۵۱۔ ابیات : حکیم ناصر (قلمی) نمبر ۱۹۹

۵۲۔ غماں دا چمن : نقش ہاشمی' ص ۱۷

۵۳۔ جھوک جھنگ : ممتاز بلوچ (مرتب)، ص ۱۰۴

۵۴۔ اوہی : ص ۱۳، ۱۴

۵۵۔ اوہی : ص ۱۰

۵۶۔ وچار : ڈاکٹر شہباز ملک، ص ۲۴۶

۵۷۔ نویں ورقے : ڈاکٹر شہباز ملک، ص ۱۲۲۔ ۱۲۵

۵۸۔ اکابر تحریک پاکستان : محمد صادق قصوری، ص ۱۷۸ ۔ ۱۷۹

۵۹۔ سوینئر : سانجھی پرہیا رام گلی لاہور بسلسلہ برسی آغا امدار علی خان غالب، ۱۹۷۳ء

۶۰۔ ماہنامہ مہرو ماہ (یادگار فقیر) نومبر دسمبر ۱۹۷۵ء کجھ یاداں کجھ ویروے، ص ۱۱۷

چھیواں باب

آزادی دا قافلہ منزل پج گیا

۱۴ اگست ۱۹۴۷ء وچ جدوں ہندوستان وچوں مسلماناں دا اک نواں وطن پاکستان وجود وچ آیا تے ایہہ دنیا دی تاریخ وچ اک بالکل ای نویں گل سی ایہہ ملک خالص اسلامی نظریئے نال بنیا سی اوہ نظریہ جس دی حفاظت مسلماناں نے ہر حال وچ کیتی حاکم بن کے وی تے محکوم رہ کے وی، محکومی یاں غلامی کیہو جیہی ہوندی اے پھیر انگریز دی غلامی جس دے نال ہندو وی رلیا ہووے اک انتہائی درجے دی دکھ دائیک غلامی سی مغل سلطنت دے زوال مگروں برصغیر وچ مسلماناں دی حالت مجموعی طور تے چنگی نہیں سی رہی پر پنجاب وچ سکھاں دی سکھا شاہی تے برچھا گردی وچ دکھ کٹن مگروں جدوں ایس نوں دوجے حاکم انگریز ملے تے ایہہ وی غیر مسلماں نال رل گئے ایس لئی مسلماناں دا ایہہ دور دوہری تیہری غلامی دا دور سی جدوں ایس نوں آزادی ملی تے اوس اک لحاظ نال دو سو ورھے توں بعد کھلی تے آزاد فضا وچ ساہ لیا تے اوہ وی اوس فضا وچ جس لئی اوہ ورھیاں توں ترس رہیا سی ایس لئی ایس آزادی تے سارے ای مسلمان انتاں دے خوش سن ایس دا گویڑ تے اوہو ای لا سکدے نیں جنہاں ایس فضا وچ آپوں ساہ لیا تے اپنیاں اکھاں نال لوکاں دی خوشی دا نظارہ کیتا لکھاریاں نے اپنی خوشی دے جذبے نوں اکھراں دا بانا پوایا جیہڑے پنجابی لکھاری تحریک پاکستان دی منزل ول ودھن والے قافلے وچ آپ شامل سن اوہناں دا شعراں راہیں خوشی دا اظہار اک قدرتی گل سی ایہناں وچوں، صحرائی گورداسپوری، عشق لہر، حکیم ناصر، استاد فیروز وغیرہ دا کلام دستیاب اے باقی لکھاریاں نے وی اپنے من دی خوشی دا اظہار

شعراں راہیں ضرور کیتا ہوئے گا۔

ایس سلسلے وچ ویکھیا جاوے تے جس شاعر نے قیام پاکستان تے سب توں پہلاں لکھیا اوہ صحرائی گورداسپوری نیں کیوں جے ایہناں دا لکھیا ہویا نغمہ ۱۳/۱۴ اگست ۱۹۴۷ دی درمیانی رات نوں ۱۲ وجے توں بعد پاکستان براڈ کاسٹنگ سروس لاہور توں عبدالعزیز سیالکوٹی نے گایا ایس نظم دے شروع' دا حصہ ملاحظہ فرماؤ:

ے
بسم اللہ بسم اللہ کہہ کے رب دا نام دھیاواں
فیر درود محمدؐ اتے خوشیاں نال پوچاواں
چارے یار نبیؐ سرور دے چونہواں توں جان نثاراں
پیراں ولیاں قطباں اتے تن من اپنا واراں
قائداعظم توں میں اپنی جندڑی گھول گھماواں
جمعے دیہاڑے ملی آزادی دل وچ خوشی مناواں[۱]

ایہناں توں بعد عشق لہر ہوراں دا ذکر چھڑدا اے کہ ایہہ تحریک پاکستان دے سرگرم کارکن سن ایہناں دا اک چومصرعہ مولا بخش کشتہ نے محفوظ کیتا اے جیہدے وچ اوہ لکھدے نیں:

ے
باندر ونڈ ونڈی جدوں حاکماں نے بدل گیا اوہ خوشی دا ویس ساڈا
محمد علی جناح نوں بھیج دتا آ کے کم سواریا ایس ساڈا
جیہڑا ہو گیا ہویا سی لیڈراں توں اوہو جتیا آ کے کیس ساڈا
عشق لہر مبارکاں لوک دیندے پاکستان بن گیا اے دیس ساڈا[۲]

حکیم ناصر ہوراں دا جیہڑا چومصرعہ اوہناں دے ان چھپے کلام وچوں ملیا اے ایہدے وچ اوہناں اپنا مخصوص طنز کرن دا ڈھنگ اپنایا اے اوہناں نے اک پاسے قائداعظم محمد علی جناح نوں سلاہیا اے تے دوجے پاسے قیام پاکستان دے مخالفاں دا کو وی ٹھپیا اے لکھدے نیں:

پاکستان جد وکھرا کہیا اساں سارے جگ والے ساڈے ویر ہو گئے
بھلا غیر تے فیر وی غیر ہوئے ساڈے اپنے وی کئی غیر ہو گئے
عقل نال بابے پاکستان لیا تے مخالفاں دے ٹٹو ٹیر ہو گئے
دنیا وچ ناصر ساڈے دشمناں دا منہ کالا اتے نیلے پیر ہو گئے۳

استاد عابد علی عابد بارے مشتاق بٹ ایڈووکیٹ مرحوم نے دس پائی سی کہ عابد مرحوم مسلم لیگی سن تے اوہناں پاکستان دی تحریک دے سلسلے وچ ودھیرا کجھ لکھیا سی پر اوہ محفوظ نہ ہو سکیا پاکستان دے قیام تے اوہناں دا ایہہ شعر بڑا مشہور ہویا سی :

کیتی ملک وچ ہے ترمیم جیہڑی ملک اوس ترمیم توں وار سٹاں
گاف گاندھی دا نہرو دا نون لے کے میں جناح دی جیم توں وار سٹاں

مولا بخش کشتہ ہوری تحریکاں دے حوالے نال گھٹ لکھدے سن انج وی اوہ یاں غزل لکھدے سن یاں اصلاحی نظماں تے یاں روائتی شاعری (داستان) پھیر وی اوہناں دے دیوان دے نویں ایڈیشن (۱۹۵۸ء) وچ اک حصہ نظماں دا وی اے ایہناں نظماں وچ پاکستان دے قیام تے دو چومصرعے موجود نیں ایہناں وچوں پہلا چومصرعہ قیام پاکستان بارے اے دوجا حضرت قائداعظم محمد علی جناح دی سلاہتا وچ اے ملاحظہ فرماؤ :

اسلامی سکہ

ستائیسویں ماہ رمضان دی سی، آزادی دا جدوں اعلان ہویا
ہمت قائداعظم دی در آئی پاکستان دا قائم نشان ہویا
جھنڈا جھولیا وچ ولائتاں دے سر بلند اسلام دا شان ہویا
کجھ لتھا انگریزی جنجال مگروں کشتہ اپنا سکہ روان ہویا۴

اللہ قائداعظم تے کرے رحمت جنہاں قطریوں موتی بنا دتا

پھسے ہوئے غلامی وچ موموناں نوں ہمت نال آزاد کرا دتا
اساں مورکھاں عقل دے بنھیاں نوں راج کرن دا ول سکھا دتا
کشتہ جوڑ کے اوہناں نے ذریاں نوں اک سورج بنا چمکا دتا۵

استاد فیروز دین فیروز مرحوم نے پاکستان دی تحریک وچ قلمی حوالے نال حصہ پایا استاد دی حیاتی وچ وڈیری عمر دے ہوندیاں ہوئیاں شاگرداں دی مدد نال اساں پاکستان دے قیام اتے آکھیا اک چومصرعہ محفوظ کر لیا سی جیہڑا ایہناں پاکستان دے قیام ویلے آکھیا سی:

ے لا الہ دی عین بنیاد اتے واحدانیت دا اک جہان بنیا
وار وار تحریک دے دور چلے بندوبست نہ کوئی سامان بنیا
پایہ پایا جناح نے خوب پایا مسلم قوم دا آ پردھان بنیا
لکھاں دے قربانیاں مسلمانو ! قسمت نال کدرے پاکستان بنیا۶

ملک عبدالقادر خوشتر مرحوم نے خوشی دا اظہار کردیاں اپنے جذبیاں نوں انج بیان کیتا اے:

ے خوشیاں تے ہوندیاں نیں خوشی اج خاص اے
مدتاں دی رب ساڈی پوری کیتی آس اے
خواب جیہڑے وہندے ساں اسیں پاکستان دے
ہوئی اے تعبیر پوری وچ ہندوستان دے ۷

--○○○--

حاشیے تے حوالے

چھیواں باب

۱۔ آزادی دے مجاہد لکھاری : شہباز ملک، ص ۵۳

۲۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ : مولا بخش کشتہ، ص ۳۱۸

۳۔ آزادی دے مجاہد لکھاری : شہباز ملک، ص ۷۲

۴۔ دیوان کشتہ : مولا بخش کشتہ، ص ۲۵۳

۵۔ اوہی : ص ۲۵۴

۶۔ گل بات : فیروز دین فیروز (لاہور)

۷۔ ملک عبدالقادر خوشتر۔ حیاتی تے کلام : محمد اقبال، مقالہ ایم۔اے پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، لاہور۔۱۹۸۹ء ص ۴۰

ستواں باب

زندہ جگ تے نیں جد تک مرد مومن رہ گا وچ جہان جہاد زندہ

آزادی دے قلمی مجاہداں دا مکمل کلام

ویروا

۱۔ نا معلوم (ڈھولے برگلی)
۲۔ سوہنا ولد وساوا (ڈھولا برگلی)
۳۔ عبداللطیف عارف
۴۔ ملک لال دین قیصر
۵۔ حافظ عالم خان خاکی
۶۔ حافظ عبدالحق سیالکوٹی
۷۔ خواجہ عبدالرحیم عاجز
۸۔ استاد کرم امرتسری
۹۔ مولوی عبداللطیف افضل
۱۰۔ ظہیر نیاز بیگی

۱۱۔ عشق لہر، چراغ دین

۱۲۔ مولانا محمد بخش مسلم

۱۳۔ سید فضل حسین مدنی شہباز

۱۴۔ محمد دین میر

۱۵۔ میراں بخش واقف

۱۶۔ طالب جالندھری

۱۷۔ صحرائی گورداسپوری

۱۸۔ عبدالقادر خوشتر کنجاہی

۱۹۔ اطہر نظامی

۲۰۔ بابا کملا (حافظ عبدالرحمان)

۲۱۔ سید موسیٰ امرتسری

۲۲۔ ملک عطاء اللہ عزت

۲۳۔ ملک ضیاء اللہ ضیاء

۲۴۔ عبد الغفور اظہر

۲۵۔ امام دین مجاہد

۲۶۔ فیروز دین فیروز

۲۷۔ دائم اقبال دائم

۲۸۔ عبدالمجید کریام والا

۲۹۔ غلام احمد کاتب نوشاہی

۳۰۔ محمد حنیف قدر کاشمیری

۳۱۔ حاجی چراغ دین جونے کے والا

۳۲۔ اللہ دتہ ناظر

۳۳۔ حافظ امرتسری

۳۴۔ محمد رفیع اختر لاہوری

شیر افضل جعفری

۳۵- حکیم شیر محمد ناصر

۳۶- اسمعیل متوالا

۳۷- غلام محمد نقش ہاشمی

۳۸- خان مستانہ

۳۹- اسیر سوہلوی

۴۰- ساحل فارانی

۴۱- آغا امداد علی خان غالب

۴۲- مولا بخش کشتہ

۴۳-

آزادی دے مجاہد پنجابی لکھاری

ڈھولا برکلی (۱)

لکھاری سوہنا ولد وسوا

کال پئی پولینڈی اے تے ہارو جھنڈ کھلاری
لندنوں چڑھیا انگریز ہر کلے فوج لے بے شماری
سیدھا سوا ہاتے لما جا نمبرے چوں نکلیا مار جھنوالی
سن راوی دی رانجھ نہ کوئی، بھوں گئی اے وڈھ جنگلی
سدھی سڑک بلھی کنڈ جیندا کراڑ لینڈا اپ وکاری
چارے پہر کار کریندا، نماشیں ویندا ترے آئے گن دھاڑی
اوس راٹھاں دے وٹے حد کرائے
تے کیتوس چڑھ اسواری
ہتھاں نوں مار گھتیا تے ہتھاں دے نک اج لئی گھت مہاری
آکے مراد فتیانہ ساڈی تیتوں بھیڑا ہو، نت کھر کھرے
تے دیواں کھنڈ نماری
ہک واری لے چال انگریز ہوکا، تے
میں ویکھاں اوس دی تکھی کال

ساوی آکھیا توں کر بسم اللہ' دھر پیر رکابے' میں جاساں مار اڈاری
مڑ دیہنہ سوانیزے تے آیا
تے ساوی جا لتھی وچ جانیمرے' مار بھنوالی
انگریز برکلی تے مراد فتیانہ
وچ میدان دے گئے رل کھڈ کاری
انگریز دی سانگ کجھ جھلانگ ہے
تے مراد دی سانگ کجھ بھاری
مراد دلیل دا اڑیا انگریز تے' اوس سانگ جگر وچ ماری
تے ہینہ کڈھ سٹیوس انگریز دا
جیویں مڑ وچوں لچھا لیندا جھول للاری
تے شاباش گھتو سوجھے بھدرو
جیس ڈھیندے نوں ڈانگ ماری
تے کھدو کر سٹیوس انگریز
پیو دادے دی جیہڑی سوتاری
دیگریں گھوڑی خبراں دتیاں
برکلی مڑ کے جاہنکی تھاں تے کالمی
بنگلے رد کے نکل پیاں میماں تے آکھن دیں پر بہری
اسانوں تاں ہن لکھیا ڈھیسی
بنگلے گو گیرے توں نہ لیسیں کچہری
من راوی دی راٹھ دس جنھاں چٹے دےلنہہ لٹیا گھر سرکاری
انگریز دیاں فوجاں دھاوے کیتے تے پھد لیونے ہر آہری
تے پٹھیاں ہتھکڑیاں انگریز ماریاں' وچ حوالات سرکاری
لوہے دیاں بیڑیاں گھت کے جاں بیڑیاں وچ چڑھائے
مراد دلیل دا آکھے

اساں راضی دگے جانے آں کافر ماری
دوپہری خوش وسیں او دیس اساڈا

ڈھولا برکلی (۲)

لکھاری: سوہنا ولد وسادا

(۱)

کال بلیندی نارنگ چا پڑھی اے بانی
کھرل تے کاٹھیے ڈھلاں دونوں برو بر جھکے اک دوجے دے ثانی
لندے لاکھیریاں نال انگریز دے گلاں کرن زبانی
انگریز آہندا اے گھوڑیاں مدد دیو تہاڈے ناں وی لکھاں نیک نامی

(۲)

احمد کھرل تے مہمند جھلے دا کاٹھیا
زمین گھوڑیاں رناں اساں کدے نہ لکھ دتیاں ہوندے روحاں دے بت سیلانی
انگریز آہندا اے تہانوں پشور توں بنھ ٹور ساں تہاڈے منہ دی بھوں جاسی نور دی نشانی
احمد آہندا اے تیرے گھوڑیاں دے منہ تے تلواریں رج مریساں چتو واں مرداندے
ہو نتارے جاسن وچ میدانی
اتیناں گلاں کر کے بنگلے گو گیرے آلیاں احمد کھرل مہمند جھلے دا کاٹھیا نادر قریشی بھر
کے کلمہ دین دا چٹا جواب دے کے دیگر ویلے ترے ی جھامرے نوں دوڑ گیانی

(۳)

نادر آن ہویا جھیرلیں احمد اگلیاں راتھاں نوں پیا سدنیدا پرھمہ چا کرو
ہن گل سنو میری اج میں دوپہر کیتا اے فتح پور گوگیریں انگریزاں کیتیاں
کونسلاں

اوہناں دی میں ویکھی ملبع مریڑی
اپنے توتھواں تھوڑا گھت کے پیراں نوں مارسن بیڑی
بنھ ٹور سن اللہ نوں معلم دیکھاں اگانہہ ولایت وکھاس کیہڑی
آکھے لگو میرے ایتھے لڑکے مرجاواں چریڑے پردے (کھرل) وٹوواں نوں دی
سدو

اوہ بھرا اپنے پکی نیں ڈھیری
سعی سرور ورگیاں ساتھ نہ دتا کیتی نے گل مندیری

پردکیاں نوں خبر نہ لگی منصوبے چوں بھیڑی پئی اے پرہمہ چور لٹیری
احمد رنگا راٹھ کسے نہیں جمناں وٹو کھرل انج پچھے دیہلی بہہ ودھیندے نیں ڈھیری

(۴)

کال بلیندی ناردا ٹھیا اے اڑ بنا لے کے ڈھانڈھ دا
عمر دا قیدی شاموں دھیرو کا جیہڑا شیر ہے سارے ہندوستان دا
احمد لکھے چٹھیاں اگوں واج سارنگ پتر رحمان دا
جہانا بیگھے دا آہندا
سن چاچا احمد بات ہاں نال کیہ کھینا ایں ایتھے ظاہری بدل ہے طوفان دا
دنداں نال ٹوکیندا دتیا احمد کھرل نے رب رحمان دا
(پیروی توں تھڑکے ویندے نیں پیغمبر عیسیٰ نوں منیدے نیں پھدیا نیں راہ شیطان
دا)
اوہ کیہہ لگدے ساڈے جھلا صلا ہن دا بلند بیگھے دا مراد ویل دا مہندیاں لا
کے چڑھ جنگ تے آئے صرفہ نہیں کیتا اپنی جان دا
اساں لڑنا اے نال انگریز دے لڑ پھدیا اے پاک حسینؓ امام دا

(لڑائی دا نقشہ)

بھیڑ نورے کیاں والی ڈھل تے ہوئی چھٹن توپاں گھڑیل شیہناں رنگ اسمان دا
جھلی پنڈ دے وچ للکر دیندے جنجوعے کلوکر للی جیہڑا ساہواں تردا اے لکھنا پوتر برہان دا
نماز پڑھدے احمد نوں لگی اے گولی جھگڑا بجھ گیا اے راٹھاں دی شان دا
انگریز برکلی آہندا اے مینوں جھلی چل دکھاؤ آکی قلعہ مینوں سنیدا او دہلی لانبھ دا
راول دیاں راٹھاں کیتے بہ منصوبے مراد نوں آکھن بھاول مہرور وڑ گیا جیہڑا اوچھا ہا اچ ساہن دا
کوڑے شاہ توں اتلے لاہے انگریز برکلی تے مراد دلیل دا گیا ہو مقابلہ جیینویں متھرا انگری
وچ اللہ میل کیتا سی گجرل تے کاہن دا
فتیانے ہنے وچوں باہر کڈھ سٹیا ہاسو پھل چگایا ہاسو سانگ دا
سانگ آہندی اے جے نوں رحمتاں نیں مراد فتیانیاں اوئے گھتیا دیہاں دی
بھکھی دروازے توں چھڑایا میں تاں اج گنا چوپیا کمان دا
جن والیاں کرے اشار تاں دل نہ آیوس حال بوبو تے ٹاہنگ دا
چنگا اڑیا اتوں ساجھا بدھرو جیس اتوں دجکارا دتا اے ڈانگ دا
لگے ہتھیار دی منصف کیہ نشانی دسے جیویں تیر تھ دی باہمنی گنگا تے نہاتی گوتا مار نکلی اشنان دا
کھرل الائی دا پورا اے زمانے دی سچی واہڑی کوئی نہیں شک جوان دا
پڑھ کے کلمہ دین دا ڈیگر ویلے شہید ہو گیا سردار کھرلاں دا راٹھ اگے دی سوبھاسی دین اسلام دا

(۵)

کال بلیندی نارد سوجھ پیا پھندا دار دا
بھلا ماہر مراد دا گھڑیا کسے کاریگر لوہار دا
اوہنوں سوہندے پترے کالا ہمن پٹ دا فتیانہ بھارے بھار دا
اولاد تن تے تیراں دی اے پوترا ببی پوار دا
مہر مراد تے مشری تے بلند بیگ آہندے نیں احمد خاں مرتج گیا اے تے ددھ جاسی تپ سرکار دا
مشری آہندا اے چیچہ وطنی، ہڑپہ لیئے لٹ کما لیہ جتھے مقابلہ اگھریا پیا اے لکھ ہزار دا

مہر مراد آہندا ای لوٹیاں لوٹیاں دت کریا اے راوی تے اتے کھل رجاوے دا مرتج گیا اے آپاں
تروپا بھر لیئے لنگار دا

اٹھے تر ہیائے تے قینیانے ماہر مراد موہری والے دھاڑ دا
سانگ ماہر مراد دی ماری تن انگریز برکلی دے کلھیا بکیا ونہ کے نکلی سوجھا کر بھنڈار دا
اوددوں پچھوں تن سو سٹھ بندوقاں انگریزاں دیاں چھٹیاں التھا لے کے ساڑدا
پہلی گلی اے سعی محرم دے دھرانے نوں ڈھایا اے پکہ قلعہ کوٹ قندھار دا
دوئی گلی اے مثری سپرانوں اوہ دی برج پہاڑ دا
تریجی وار پڑھ کے کلمہ دین دا بھوئیں تے ڈھٹھا اے پوتر سگھرے بار دا
ایہناں انگریزاں بلند بیگ دا دھرا نہ فتح پور گوگیریں پھاہے چاچا ہڑیا جیہڑا لاڑا سی ساندل بار دا
ایہناں انگریزاں نبھ لیا لال گاجی دا کاٹھیا مہند جھلے دا ولی داد مراد نہ موکھا پوتر کوہڑی دینی دال دا
ایہناں انگریزاں نبھ لیا مراد بہاول دا قینانہ جیہڑا راوی دے اتے چکیندراں ہانیاں چودھار دا
پنڈی موئی وچوں نادرشاہ قریشی نبھ کے ٹوریانیں پنچھی نکھیڑیا نیں ہنساں دی ڈار دا
ماہر مراد آہنداا اے بابے احمد نوں کیوں روندے او اوہ تے تسبیح دا دانہ تے منکاہا لعلاں دے ہار دا
اٹھ اتے چڑھا کے ٹور لیا تے اتوں پھد لیانیں رسہ مہار دا
کوڑے شاہ دی کوٹھی چا بہائے نیں جنھوں پیاں روندیاں بھیناں تے ماتواں کر کے رکھ یاد بہاول یار دا
ماہر بہاول آہندا اے جے ہے سک ساڈی پنجاہ روپے لے آؤ ہوئے اگلی قلمی سدا ہر دا
ماہر مراد آہندا اے سانوں تاں لکھیاں ڈھیسن بابے احمد نوں مار کے انگریز برکلی دی بگھی
اتے چڑھ کے نہ سیر کریسی گوگیریاں دے بازار دا

ڈھولا برکلی (۳)

کل پئی بلیندی اے، نارنگ جھنڈ کھلاری
لندنوں چڑھیا انگریز برکلی جلی دی کر تیاری
آہدا، سر پر جلی جاونا' اوتھے گئی اے ودھ جتالی
سدھی سڑک پیا بنیندا اے جلی نوں' لے سو پھد ونگاری

آنے روٹی دیندا روز دیہاڑی
بڑے کھوہ ڈھایوس فقیر مستانے دا
ساہنواں نوں لائی سو بھڑکا کے قہاری
مہاجن اوتلے خبر پئی اے فتیانے تے، اوہناں ڈھول تے تھاپی ماری
مہر مراد حکم دتا اے نفر، نوں
اوس تھاں توں گھوڑی چھوڑ کے کلیے تے آن سنگاری
فتیانہ پیا آہدا ساری عمر گھر کھوایا اے گھوڑیاں نوں، کھیر کھنڈ تے روز نہاری
گھوڑی پئی آکھدی اے مہر مراد چڑھ آ میری کنڈ تے
اوتھے لے چلساں جتھے کھلی ہوسی فوج فرنگیاں دی بھاری
فتیانہ چڑھ گیا اے گھوڑی دی کنڈ اتے، اڈ کھلی اے نبھ کے تاری
مہر مراد پیا آہدا اے انگریز برکلی نوں
برکلی کھلو کے سمجھیں گل ہماری
اگے ماریا ای بابے احمد نوں رنڈن کیتوای نیائیں راوی
تیری میری سردی بازی اے ہتھوں ڈھلی کیندھے ساری
برکلی اوس ویلے موڈھے نال لائی اے بھر کے بندوق دو نالی
واہ وگائی سو فتیانے نوں اوس دی بانہہ پھٹی اے کھبی واگ آلی
فتیانے نے بھر کے کلمہ دین دا سانگ جھکائی اے
ہنے وچوں انج چھک لیا سو برکلی نوں
جیویں مٹ وچ بوڑا دے کے لچھا لیندا اے چھک للاری
ڈھاندے برکلی نوں چنگیاں ماریا ہن سوجھے بھدرد
جیویں بھکھا باز طامے تے لاہندا اے اڈ شکاری
پیٔے آہدے ہن
سانوں لکھیاں ملسن انگریز برکلی توں وی بنگلے نہ باہیں لاکچہری

ڈھوآا برکلی (۴)

کل پئی بلیندی اے نارنگ کردا اے شور اکاتا
لندنوں چڑھیا اے انگریز برکلی' آوندا راوی دے راٹھاں تے دھاتا
جتھوں تائیں نہ وجے مراد ڈیل دا' دھرتی تے ہڈوں نہیں لاہتا
مراد پیا آہدا اے جتھوں تائیں نہ وجے انگریز برکلی حرام کیتی دواہاں کھاتا
ہک دیہاڑے ریجھاں مک گیاں' جٹ شیراں وانگ بگھراتا
سہلا ماریوس تن برکلی دے جوان دھرتی تے جاڈولاتا
ڈھاندے برکلی نوں چنگیاں ماریاں ہن سوجھے بھدرو
پیو دادی دی ذات گھتیوں ای گاہتا
برکلی دا گھوڑا ہنکے وچ میدان دے' کنڈوں گیا ہوا لاتا
میماں اچے وین کر کے روندیاں ہن مارگھتیو نیں برکلی نوں
کوئی سنیندا اے مراد فتیانہ
مراد ورگا راٹھ نہ کوئی لکھاں کیتی دوی اے بگا باتا
راوی دیاں پر ہیں یاد کریندیاں ہن
ہک واری آویں آمراد دلیل دیا
خیریں وسدا اے بھاگ مرجاتا

حکیم عبداللطیف عارف

جلیانوالے دا باغ سی لال ہویا انھے واہ جد گولیاں آیاں نیں
ڈھڈاں بھار چلاندے خلق تائیں دیکھ ظالماں پٹھیاں چایاں نیں
ایہدھر دیکھیا رب دیاں بندیاں نے ایہناں حاکماں نے لتاں چایاں نیں
غیرت والیاں لیڈراں شور پایا کڑیاں عاشقاں واسطے آیاں نیں
خوشی عاشقاں نوں جھورا چتو واں نوں جنہاں کچیاں یاریاں لایاں نیں

بھرے جیل خانے کھچا کھچ پورے ظفر علی نوں لکھ ودھایاں نیں
جس پنجاب اندر زمیندار بن کے سبتھے سنگتاں جھون جگایاں نیں
(خیرا لبشیر کملی والا وچوں)

ملک لال دین قیصر

(۱)
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے تیریاں دور بلائیاں
تیرا خنجر ہے قومی ہلال وے جس نے دھمال پائیاں
بانکیا سوہنیا چھیل جواناں پہنچ مدد نوں اے پہلواناں
روندے سرنا دے بال وے بیوہ ہو گئیاں مائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....
دس خوشی پیا وچ انگورا نال ہووے تیرے انور گھوڑا
کر بکرے یونانی حلال وے سب وانگ قصائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....
ٹٹ پئے نیں ڈالیوں کچے گھھے وات یتیماں وی کوئی نہ پچھے
آن کے آپ سنبھال وے اجڑی نگری نوں سائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....
مدد تیری نوں آون فرشتے بجھن تیرے تے قدرتی رشتے
فتح دیوی او ذوالجلال وے قیصر دیوے دعائیاں
غازی مصطفیٰ پاشا کمال وے ....

(۲)
جھوک میرے انور والی
اول حمد لکھاں رب رحیم دی + شرم ہے جنہوں روضے در یتیم دی
جھوک میرے انور والی
غازی کمال وے، رب ودھاوے تیرا ودنا اقبال دے

جھوک میرے انور والی

بعد درود بھیجاں اوس سرکار نوں + ہونا ایں شافی جیں نے روز حساب نوں

جھوک میرے انور والی

راہیا وے جاندیا آکھیں غازی کمال نوں + اکھیاں ترسن جیویں تیرے جمال نوں

جھوک میرے انور والی

توشہ انگورہ دا سنیا اے موصل تے جارہیا + مدتاں دی اجڑی ہوئی بستی بسا رہیا

جھوک میرے انور والی

مصطفیٰ پاشا جی توں موصل تے جا رہیوں + بھیج دے انور سانوں بلخ بخاریو

جھوک میرے انور والی

غازی کمال تیں ہتھ پھل وے گلاب دا + وانگ سرنا موڑیں روضہ جناب دا

جھوک میرے انور والی

انور پاشا اللہ رکھیں آباد وے + مصطفیٰ بصرہ تے توں موڑ بغداد وے

جھوک میرے انور والی

وگدی اے راوی وچ رڑھدیاں جوکاں وے + مکہ گوایا ہتھیں ہند دیاں لوکاں وے

جھوک میرے انور والی

اڈ ونج کاواں جاویں شہر انگورہ دے + دیکھ کھاں کتھے میرے غازی دا گھوڑا دے

جھوک میرے انور والی

دیکھ ہن ترکی فوجاں موصل تے چڑھیاں نی + رحمتی لایاں میرے داتا نے جھڑیاں نی

جھوک میرے انور والی

بوہڑیں وے سائیاں تیری یاد نہ بھلدے نی ویر پئے ساڈے وچ جیلاندے رلدے نی

جھوک میرے انور والی

باگے چوں لیائیاں میں ڈھولا موتیا توڑ کے + خیریں لیاوے ساڈے ویر رب موڑ کے

جھوک میرے انور والی

وگ وگ وے کھوہا تیری اچی نسار وے + ہند دیاں فوجاں میرا شوکت سالار وے

جھوک میرے انور والی

ٹریا توں جاناں ایں تیرے موڈھے بندوق وے + جیلاں وچ رل سیں جے توں منگے حقوق وے

جھوک میرے انور والی

کتنی آں چرخہ وٹ پینڈے نی ماہل نوں + رب وکھا دے سانوں غازی کمال نوں

جھوک میرے انور والی

غازی کمال دے ، رب ودھاوے تیرا دونا اقبال دے

(۳)

الیکشن علامہ اقبال بمقابلہ ملک دین محمد (بیرسٹر)

سر اقبال پیارے تائیں من دی دنیا ساری اے
کیہ ہویا جے چنگڑ محلے بیٹھا اک انکاری اے
جیبی پور اک پنڈ سنی دا اوتھوں دا پٹواری اے
اساں کسے نوں کجھ نہیں کہنا ساڈے محلے داری اے

(سیارہ ڈائجسٹ' لاہور۔ اپریل ۶۵)

حافظ عالم خاں

چٹھی خلافت دی (حصہ اول)

آکھاں حمد اوسے سر جنہار نوں جنہاں بخشنا ہر بدکار نوں
فضلوں بھیجیا نبی غفار نوں صدقے جاوندی سب خدائی آ

پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

چارے یار رسولؐ دے لال نیں ملے جنہاں نوں قرب کمال نیں
اوہ تے لاڈلے جل جلال نیں تے دین دی کلا جگائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

دنیا خواب خیال ڈراونی ایتھے پائیں نہ غافلا چھاونی
تیرے نال ایہہ مول نہ جاونی کیہڑی عمر تے حرص ودھائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کر ترک وکالت جگ دی ایہہ تے نری مصیبت اگ دی
رہی عزت مول نہ پگ دی کیہڑی عمر تے خلق ستائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

جھولی چکاں نے بہت ستایا رل بھائیاں نوں قید کرایا
لکھ ڈائریاں خوف گوایا کیتی دین دی سخت تباہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

مولا پاک دی ذات فرماوندی نبی پاک نوں آکھ سناوندی
اوہناں واسطے جنت سجاوندی جنہاں کیتی اج نیک کمائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

تینوں اجے بھی ترس نہ آوندا ابلیس پیا مکر سکھاوندا
تیرا غافلا دین گواوندا کیوں شرع دی پگ لوہائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

پکی خلافت رڑھدی جاوندی   تینوں اجے بھی شرم نہ آوندی آ
کیوں مت نہ مول سکھاوندی   سنی ٹک حرام سپاہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

جنہاں کیتیاں الٹ کمیٹیاں   ملیاں اوہناں نوں جھوٹیاں پیٹیاں
گئی خاک دے وچ سمیٹیاں   جگہ اوہناں نے گور بنائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

بھال آسرے مول نہ غیر دے   سکھ حرف پیاریا خیر دے
چھڈ خیال کمینیا سیر دے   ایتھے کسے دی سدا نہ شاہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کھدر کت کے داج بناونا   بچے سوت دا نام سناونا
وچ ممبراں نام لکھاونا   ایہدے وچ تمام بھلائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

پا واسطے دیاں دہائیاں   دنیں فافلا چھڈ برائیاں
کریں یاد اوہ سخت سزائیاں   مولا قہر تھیں اگ تپائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کھدر پہن کے شکر گزار توں   اس گل توں مول نہ ہار توں
بیڑا ڈبا اے پار اتار توں   کر زاریاں جند کھپائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

سچے سوٹ تے دین گوایا بے دیناں نے ہار بنایا
دے دولتاں مال لٹایا اج اوہناں نوں سمجھ نہ آئی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

فرض رب دا امر بجاونا بہتر عمل ہمیش کماونا
جھولی چکاں دے مگر نہ جاونا سدا ایہناں تے قہر الٰہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

دھروں جنہاں نوں ملی غلامی کر دے اوہو پئے نمک حرامی
چھڈ قوم دا ساتھ حرامی اوہناں دوزخیں جگہ بنائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

سچ علی برادر فرماوندے سچے سوٹ نہ جیہڑے ہنڈاوندے
اوہو دین ایمان بچاوندے واہ واہ اوہناں تے فضل الٰہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

اوڑک چھڈ جہاں نوں جاونا کیہڑی عمر تے راج کماونا
جنہاں قوم دا ساتھ نبھاونا اوہناں واسطی سدا بقائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کر غافلا سمجھ اس گل دی ایتھے گھڑی نہ ساعت پل دی
خلق وانگ مسافراں چلدی کیہدے واسطے خلق ستائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

چھڈ غیر خیال جہان دے   چک موں نہ بوجھ طوفان دے
من حکم حدیث قرآن دے   ایہدے وچ تمام بھلیائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

چھڈ غیر خیال پیار دے   مولا باجھ کوئی ان نہ سار دے
کرنے اوس نے پار اوتار دے   اوہدے فضل دے نال رہائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کئی مولوی نام رکھاوندے   جھولی چک ایمان گواوندے
رب نبی دا خوف نہ کھاوندے   کیتی اوہناں نے سخت تباہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

چھڈ سجناں فکر جہان دے   ہن ڈب نہ وچ طوفان دے
جھولی چک مرید شیطان دے   لعنت اوہناں تے رب وسائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

رستم ہند دلیر سپاہی   سیف الدین مشہور جو بھائی
دتی اوہناں نے صاف گواہی   جھولی چکاں تے قہر الٰہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

نامی اجمل کیہ فرماوندا   جھولی چک ایمان گواوندا
رب نبی دا خوف نہ کھاوندا   سدا اوس تے قہر الٰہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کت کھڈیا کھدر ہنڈاؤ دیسوں رقم نہ باہر کڈھاؤ
بھائی بھائی تے ترس کماؤ دنیا خام خیال فنا ہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کہیا ابوالکلام آزاد نے عاشق زار شیریں فرہاد نے
جھولی چک تمام برباد نے دھروں اوہناں نوں ملی گمراہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

دنیا واسطے دین گواندے سولی بھایاں نوں پکڑ چڑھاندے
سکیاں بھائیاں تے ظلم کماوندے قہر اوہناں نوں ملی تباہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

ظفر علی نوں قید کرایا جھولی چکاں نوں خوف نہ آیا
عطاء اللہ تے ظلم کمایا ڈاڈھی سختی حبیب اٹھائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

اساں عاجزاں صبر کماونا جھولی چکاں ایمان گواونا
مولا فضل دے نال بچاونا آپے نے اوہ حال دہائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کر کجھ تے خوف قہار دا جیہڑا نال عذاب دے مار دا
تائب ہویاں نوں پار اتار دا اوہدی وچ کونین دہائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

جھولی چک ایمان گواؤندا کھاو ڈھیاں پیٹ ودھاوندا
اوپر عاجزاں ظلم کماؤندا اج صبر دے نال رہائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

کوڑا جگ تے کوڑی جوانی میری تیری بھی زندگی فانی
منگ فضل تے کرم ربانی تیغ ظلم دی ظالماں واہی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

بس خاک میاں منگ یاری اوہنوں عالم دی مختاری
کلمہ نکلے آخر واری جیہدے نال طفیل بچائی آ
پڑھ چٹھی خلافت دی آئی آ
گاندھی جی نے لکھ پوچائی آ

○○○

حافظ عبدالحق سیالکوٹی، محلّہ اٹاری

غزل نمبر۲

خلافت کھوہ لئی اج فرنگیاں نے دے تنگیاں کر چار مسلم
سیدالاحرار اج رہنما ساڈے کیے ہور باقی گرفتار مسلم
فتویٰ ضبط ہویا ہن باقی ضبطی ویکھ قران تیار مسلم
نظر بند اج نائب رسول دا اے زغے وچ افواج احرار مسلم
بیوہ عورتاں بچے یتیم کیے ہوئے سرنا وچ بیزار مسلم
علماء یونانیاں قید کیے کجھ چاہڑ دتے اپر دار مسلم

مدینے پاک کے فلسطین اتے قبضہ کرلیا ہویا کفا مسلم
لٹیا گیا اج گھر اسلام دا اے کیوں ہوندے نہیں بیدار مسلم
ہن حد ہو گئی بے غیرتی دی اکھیں کھول ہو ذرا ہوشیار مسلم
جھنڈا لے اسلام دا جلد اٹھیں گڈ میں جا لندن بازار مسلم
اللہ اکبر دے نعرے مار گھسیں جارج شاہ دے وچ دربار مسلم
امن امان دنیا اتے قائم کر دے صداقت حق دی پھڑ تلوار مسلم

خواجہ عبدالرحیم عاجز

(۱)

ہمت نہ ہار او آزادی دیا لاڑیا
ایہہ خوش ہوندی اے اوہناں بندیاں تے
آون دیاہن جیہڑے چونہہ کندھیاں تے
ہو کے اسوار او آزادی دیا لاڑیا
ہمت نہ ہار او آزادی دیا لاڑیا
خوش قسمت نیں اج امریکہ والے
نشے آزادی وچ ہو کے متوالے
جیویں میخوار او آزادی دیا لاڑیا
ہمت نہ ہار او آزادی دیا لاڑیا

(۲)

بھانویں بن وہابی بھانویں بن حنفی
تیرا جو جی چاہوے نام دھرا
تینوں تیرے ای رب دا واسطہ ای
نہ توں اپنے تائیں غلام سدا

(۳)

غلامی غلامی غلامی غلامی
جنگل دے وچ جو شیر کہاؤندا اے
بندر وانگوں اوہنوں کون نچاوندا اے

(۴)

کل وسدے خادم قوم دے ساں چ آکھیا تے اج غدار ہوئے
سانوں شوہ دریا وچ چھڈ کے تے چھبی مار اج کنڈھیوں پار ہوئے
لب سڑک مسجد گرائے کوئی نال خون دے ندیاں بہائے کوئی
ٹھیکیدار اج سیاست دے چ سمجھوتے ہندو اخبار ہوئے

(ایہہ چو مصرعہ احرار دے کانگرس توں الگ ہون تے ہندو اخباراں دے رولاپاں تے لکھیا)

(۵)

دنیا اتے آزادی جیہی چیز کیہڑی جس نوں قدر نہیں اوہ تاں انسان نہیں
اس دی خواہش توں جو محروم ہووے اوہدے جیہا کوئی پاگل نادان ای نہیں
ایہہ کیہ قدر آزادی دی جان دے نیں جنہاں سکھیا مڈھوں غلام رہنا
اوہ نادانو آزاد جوہین قوماں ہتک سمجھدے تساں دا نام لینا
اپنی ہوندی رسوائی نوں ویکھ کے تے تہانوں آوندی ذرا وی آن ای نہیں

کے بلبل نوں گلشن تھیں، پکڑ تسیں رکھو سونے دے پنجرے پا کے تے
جگہ چھولیاں دی بھانویں دیو موتی وچ بھتی دے تسیں ملا کے تے
ناممکن اے لالچ وچ آن کے تے آکھے قفس نوں نہ ایہہ زندان ای نہیں
پہلے اس طرح نال زمین اندر پتہ لگے نہ اوس دی جڑھدا اے

پودا کوئی زمین وچ لا رکھو کوین نال آزادی دے بڑھ دا اے
اوسے تائیں وچ گملے لا رکھو رہندا اوہدا پھر مان تان ای نہیں

استاد کرم امرتسری

(۱)

غازی علم الدین شہید

مسلم شان کتھے آن بان کتھے، کتھے تیریاں فرماں روانیاں نی
خالی ہتھ تیرے عالمگیر سیں توں، کتھے کھوہ لیاں شاہ جہانیاں نی
اوہ سب ہفت اقلیماں خواب ہویاں، تے خیال ہویاں جہاں بانیاں نی
ہیبت حشمتاں مل گیاں خاک اندر، مٹی وچ رل گیاں سلطانیاں نی
نہ چغتائیاں نی، نہ تورانیاں نی، نہ تاتاریاں نی نہ تورانیاں نی
قبراں ٹٹیاں، مسجداں ڈھٹھیاں، تے درس اجڑے ملن نشانیاں نی

○

ڈھلے ہوئے ہن ہیر کجھ بگڑیا نہیں، مسلم قوم مسلم ایمان ہو جا
ہے کیہ جان ناچیز، عزیز نہ کر، سینہ سپر ہوجا ارزان جان ہو جا
سائے تیغ دیٹھاں کجھ لبھ لیں گا، جان بجھ بھانویں ان جان ہو جا
اپنی جد امجد نوں دیکھ تے سہی ایسا نہ ہو کہ کسر شان ہو جا
چوکیدار بھی توں پہریدار بھی توں، جھے وچ تیرے دربانیاں نی
مسلم شان کتھے آن بان کتھے، کتھے تیریاں فرماں روانیاں نی

○

تیرے سامنے کھلیاں مار دے نیں، جیہڑے خواب وچ نہ ہس مکدے سن
نو سو برس تک حلقہ بگوش ہو کے، تیرے زیر سایہ پئے وسدے سن
ہن بھاجیاں وانگ ترکاریاں دے پے کے ٹوکرے دے وچ نسدے سن
جے توں چاہوندوں ہی نہ رہن دیندوں، سارے معاملے ایہہ تیرے وسدے سن
ہن اسلام ہو گیا مخول خانہ، پیاں سورتاں بنن قرآنیاں نی
خالی ہتھ تیرے عالمگیر سیں توں کنہے کھوہ لیاں شاہ جہانیاں نی

○

ایہدھر مسجداں وچ اذان دیئے، اوہدھر منداں وچ ہوم ہوم ہو وے
ٹیں ٹیں ہو وے جے جے ہو وے ناتھ ناتھ ہووے سوم سوم ہو وے
دجن ٹل نر سنگھے تے سنکھ پھوکن، مل کے ہون سب کار شیطانیاں نی
اوہ سب ہفت اقلیماں خواب ہویاں تے خیال ہویاں جہاں بانیاں نی

○

رحمت عالم دی آکھیا رب جس نوں اوہنوں میں "رنگیلا" کہایا اے
واہ واہ میریئے مسلمانئے نی، میں کلنک اسلام نوں لایا اے
گزھتی جگہ کیوں نہ مینوں زہر دتا، کیوں نہ گھٹ کے گلہ دبایا اے
میری ماں بدبخت نے کیوں بھلا، مجھ جیسے بے غیرت نوں جایا اے
ماراں کھان تے دند بھنان اوہدھر، ایہدھر ایہہ میریاں قدر دانیاں نی
ہیبت حشمتاں مل گیاں خاک اندر، مٹی وچ رل گیا سلطانیاں نی

○

یارب ارے ہو کے اک گل سن لے، پتر قاسم دا فیر اک وار آوے
اجڑ گئی گلزار محمدی اے، مڑ کے فیر اک وار بہار آوے
سبکتگین دا آجاوے لال کدھروں، اوہو قافلہ اوہو سالار آوے
آوے حمزہؓ عباسؓ یا عمرؓ خالدؓ یا رب کدھروں ذوالفقار آوے
ایہناں ساریاں چوں کوئی نہ لبھدا اے، سید عرب نہ مغل افغانیاں نی
نہ چغتائیاں نی، نہ طغرائیاں نی، نہ تاتاریاں نی، نہ تورنیاں نی

○

جیہڑا تیونس توں قافلہ چلیا سی، سنیا ایں اوہ گنگا اتے بہہ گیا اے
کوئی اکھ نہ پٹ کے ویکھ دا سی، ایسی شان شوکت نال رہ گیا اے
اونھاں سنے ہو گیا ہے غیب غلہ، کوئی فرد بھی نہ پچھے رہ گیا اے
خبر نہیں کدھر چلا گیا یارو، کوئی حال نہ اپنا کہہ گیا اے
ساری دنیا وچ ڈھونڈیا کرم اس نوں سارے جگ دیاں مٹیاں چھانیاں نی
قبراں ٹٹیاں، مسجداں ڈھٹیاں تے، درس اجڑے ملن نشانیاں نی

(۲)

کشمیری مسلماناندی جدوجہد

یارو کافراں نے بڑا تنگ کیتاۓ مسلماناندے گوش گذار دیو
ہویا کیہ جے خالد جرار ہے نہیں تسی کاس نوں حوصلے ہاردے او
فضل رب دا یارو آس رکھو خادم تسی اک بڑی سرکارؐ دے او
اوہدیاں بے نیازیاں جاندے او محرم تسی اک بڑے اسرار دے او

چلو خنجر ہلال نوں باہر کڈھو مڑ کے باڑ اوس نوں دوجی وار دے او
پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
تسی پہلے بھی قیصر نوں ماریا سی قسطنطین ولے ہر قل نسیا سی
تہانوں یاد نہیں ابر سیاہ تہاڈا انطاکیہ تے جدوں وسیا سی
جڑ کھود دتی تساں قبطیاں دی تخت بخت مقوقس دا کھسیا سی
ہسپانیہ بھی تساں صاف کیتا تے ازریق دا بھی تنگڑ کسیا سی
ایہہ کشمیری دی پنڈ بلا کیہ اے چلو سرتوں بھار اتار دے او
پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
ایہہ سودرھے دا تخت کیانیاں دا یارو تساں ہی جا کے پچھاڑیا سی
گل دیر دی اے تہانوں یاد ناہیں درخیبر بھی تساں اکھاڑیا سی
تسی بڑے نشان ہو جنگیاں دے تسی سارا جہان لتاڑیا سی
تہاڈے سامنے نہوں نہیں کے لیتا بھلے چنگیاں نوں تساں جھاڑیا سی
وعدہ کرو میرے نال آؤ یارو میرے ہتھ اتے ہتھ مار دے او
پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
ٹھوکو بانس وچ بیخ تے راس کرلئو تسی کیہ قواعد نوں جان دے او
صفاں توڑ کے صفاں وچھا دیو تسی عدو کم بخت دے ہان دے او
تہاڈا اکدا کدی نشان ناہیں تسی تیراک بڑی کمان دے او
تہانوں اپنے زور دی خبر ناہیں تسی بڑے جنگی خاندان دے او
چلو چلو کوئی قمقہ دیوار تے نہیں پچھے ہٹ کے جھاتیاں مار دے او
پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
تسی جبل طارق وچوں پار ہو گئے پچھے بیڑیاں نوں لا کے اگ یارو
تہاڈی کسے رفتار نوں روکیا سی لوہا من دا اے تہاڈا جگ یارو
تسی وانگ ہوا دے لنگ گئے پچھے بھو ںکدے رہے ہن سگ یارو

چھجے والیاں ٹوپیاں پھوک دے او تے سنبھال لئو اپنی پگ یارو
ہلہ بولو کشمیر تے چلو جا کے راج محل نوں کر مسمار دے او
پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او
تسی گن مشین کیہ جان دے او لالئو لوہے دا پتر ڈانگ اتے
لاشاں نال بھر دیو میدان سارا ماری جاونا سانگ تے سانگ اتے
اینڈے ڈھیر لگا دیو مردیاں دے چیلاں بھون کر لادن پنے گانگ اتے
لڑو لڑو پر ایہہ سوچ سمجھ لینا گن اپنا رکھنا بانگ اتے
صدقہ اپنے نام دا کرم کریں آؤ جھوٹھ تے سچ نتار دے او
پیارے نام محمد توں چلو یارو تسی اپنی جان نوں وار دے او

(۳)

مسجد شہید گنج

ویکھیا ای مسلم کم کفار دا، گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا
توں ایں محمود ایں، توں ایں ایاز ایں
بندہ نواز ایں، بڑا جاں باز ایں
محرم راز ایں، خنجر دراز ایں
تینوں کیہ خوب ہے کسے مردار دا
ویکھیا ای مسلم کم کفار دا، گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا
قصہ فلک تے ہے تیری ہی کوک دا
تیرے حقوق دا، پھٹ بندوق دا
حال یرموک دا، عہد فاروقؓ دا
تذکرہ ہے تیری آہ و پکار دا
ویکھیا ای مسلم کم کفار دا، گھر ڈھا چھڈیا اے رب جبار دا

مولوی عبداللطیف افضل

کشمیر دی تحریک

جم جم گولیاں دی بارش ہو وے چھم چھم
خون دے فوارے جان قدماں دے وچ جم
جم جاوے قدم ایسے جان وارے سارا جم
دماں دا وساہ کیہ اے زندگی دے چار دم
دم دین فائدہ جناں دماں دا پیار ہو وے
زندہ کرے قوم نوں جو قوم تے نثار ہو وے

○

مظہر علی راجے نال آپے کروا قیل قال
تینوں کہنے پچھیا سی آپے جماں جنج نال
دور توں سلام تینوں گوریا معاف کر
باندر والا ساڈے وچ توں نہ انصاف کر

ظہیر نیاز بیگی

جاگ مسلماں جاگ ذرا ہن تے اپنیاں اکھاں کھول
حالت تیری ہر تھاں ویکھی ڈاہڈی ڈانواں ڈول
اٹھ ہن اپنی سرت سنبھال مولا وقت لیایا اے
فیصلہ تیری قسمت والا تیرے ہتھیں آیا اے
اٹھ ہن پاکستان بنا لے جے توں زندہ رہنا اے
دشمن تیرا کل جہان جھوٹھ نہ میرا کہنا اے
اٹھ اپنے کردار دے نال راضی رب نوں کر لے توں

پھر اس دے انعاماں نال جھولی اپنی بھر لے توں
اس دھرتی دا وارث فیر تینوں رب بناتا اے
مڑ کے تیرے چمکن دا ہیریاں ویلا آوتا اے
رب دی طرفوں دنیا لئی رحمت بن کے آیوں توں
ویکھیا ساری دنیا نے لندے چڑھدے چھائیوں توں
اپنیاں خوبیاں نال ہمیش دلاں تے حکم چلاندا سیں
دنیا جھک جھک جاندی سی جس جس پاسے جاندا سیں
تیرے حسن اخلاق دیاں دھماں تھاں تھاں پیاں سن
گونجاں تیرے نام دیاں فلکاں تائیں گیاں سن
اپنی ہر قربانی نال حق نوں توں منوایا سی "
کسے نہ سوہنیا تیرے وانگ رتبہ عالی پایا سی
اپنے بیتیاں وقتاں دی یاد نہ انج بھلانی سی
آن اپنی توں دینی جان تیری ریت پرانی سی
فیر ہنیری دنیا نوں چناں روشن کرواجا
پھر مخلوق نمانی دا دم بجھاں اج بھر واجا
جے توں ایسا کریں ظہیر مولا کرم کمائے گا
جھنڈا تیری عظمت والا دنیا تے لہرائے گا

(۷ مارچ ۱۹۴۳ء)

پنجاب دے خود غرض تے مطلب پرست ٹولے یونینسٹ پارٹی دے متعلق جیہڑی غیر ملکی فرنگی دی ایجنٹی کر دی سی (ظہیر نیازی بیگی)

(۱)

چوراں دی حکومت اے تے چوراں دی سرداری اے
چوراں دا زمانہ اے تے عام چورا کاری اے

چوراں دے لٹیریاں دی مار دھاڑ جاری اے
سہمی ہوئی قوم اتے خوف ڈاہڈا طاری اے
دن ویلے تارے ایہناں لوکاں نوں دکھائے نیں
خورے ایہہ مداریاں دے پتر کتھوں آئے نیں

(۲)

کل جیہڑے خون ساڈا ویچ ویچ پلے نیں
نت جنہاں جسم ساڈے ونڈاں وانگوں دلے نیں
کڈھ کے کلیجے جنہاں پیراں تھلے ملے نیں
اج وی اوہ واء وپا لاؤن لئی کھلے نیں
ایسے پاروں قوم ساری دیندی پئی دہائی اے
ربا اوہوڈین ساڈے ویہڑے اندر آئی اے

(۳)

جے نیں ایہہ ہیرا پھیری کرن تے کران تے
رہندی کھوہندی کل سک آئے نیں سکان تے
اٹھے نیں ایہہ لٹی پٹی قوم نوں لٹان تے
دادا جی دا فاتحہ حلوائی دی دکان تے
ویکھو کہی کھپ ایہناں آن کے مچائی اے
کل جمی گدڑی تے اج ایہہ ویاہی اے

(۴)

جنہاں پاروں رون نت سختی اساں کٹی اے
نت جنہاں جڑھ ساڈی قوم والی پٹی اے
سودے ساڈی جند دے تے حاصل اوہناں کھٹی اے
خصم کیتا نانی نے تے دوہترے نوں چٹی اے

شرم ایس چوکڑی چنڈالاں نے گوائی اے
گھر والی بن بیٹھی اگ لین آئی اے

(۵)

مان کیہ اے جھوٹھیاں نگلیاں دی یاری دا
کدے نہ وساہ کھائیے چور تے جواری دا
جنہاں پہلے مڈھ بدھا قوم دی خواری دا
اوہناں نوں بنانا جے مختار قوم ساری دا
ڈھڈاں دے بجاریاں نے ات نویں چائی اے
کالی بولی رات مڑ کے قوم اتے چھائی اے

(٦)

باندراں نوں پیڑیاں دی راکھی تے بہائیے نہ
عقل دا دیوالہ ایویں کڈھ کے دکھائیے نہ
انھے اگے رو رو کے اکھیاں گوائیے نہ
جدی پشتی ٹھگاں تائیں دکھڑے سنائیے نہ
یارو ایہہ وی گل کدی من اندر آئی اے
ماں کولوں ہیجلی تے بھیجے کٹن دائی اے
ناڈھو خاں دا پتر بھانویں رانی خاں دا سالا اے
جیہدے ہتھوں ہوندا پیا قوم دا منہ کالا اے
پچھو نہ کجھ اوہدا جیہڑا حال ہون والا اے
مولا دیاں قدرتاں دا بھید ای نرالا اے
چنگے نیں ظہیر جنہاں نیکی کوئی کیتی اے
اپنی تے عمر اینویں غفلت وچ بیتی اے

پرچی لیگ نوں دئیں او یار

بھانویں تھانیدار ڈراوے اکھیں کڈھے تے [illegible]
بھانویں کہے چالان کراں گا جھوٹے کیساں وچ [illegible]
اوہنوں آکھیں چل او جھلے تیتھوں ڈریئے کیہڑی [illegible]
توں ایں ساڈا چوکیدار پرچی لیگ نوں دئیں او [illegible]

چراغ دین

عشق لہر

(۱)

اج میں نویں سناواں گا دوستاں نوں جو مراد ساڈے پاکستان دی اے
ملک وکھرا بنے تے دیکھ لینا کرنی حکمرانی بڑی شان دی اے
تے اقلیتاں دا حق محفوظ کر کے خیر منگنی اوہناں دی جان دی اے
عشق لہر محمدی لاء ہوسی گل منی پاک قرآن دی اے

(۲)

دھڑے بندیاں دی ہٹ کھول کے تے رقماں بہت سیانیاں وٹلیاں نی
رقماں وٹیاں کھٹیاں لکھ بھانویں پر کر لتیاں چور چپٹیاں نیں
دھوتی اتے لنگوٹی نے ساتھ دتا اتے کسے دیاں بھریاں چٹیاں نیں
بڑے گرے زمانے دی نظر وچوں عشق لہر ایہہ کھٹیاں کھٹیاں نیں

(۳)

کل خضر گل سنی تے آکھدا سی دسو میری وزارت دا بنے گا کیہ
تیرا میرا پیار تے ویر بھائیاں اڈی داڑھ اگے کلا تنے گا کیہ
ہتھ قوم دے چھاننا لیگ دا اے میرے لئی گھٹے بناں چھنے گا کیہ

عشق لہر میرا سنڈھا پیر بھارے پیا سوچنا ایں ہن جے گا کیہ

(۴)

خضر دونیں ایس جنہاں اتے اک نار ویکھو دوجا نور ہویا
اک دی متھے برائی اے لکھی ہوئی اک نیکیاں نال بھرپور ہویا
اک بھلیاں نوں راہ پان والا اک چھڈ رستہ کیڈا دور ہویا
عشق لہر اک ڈبیاں تاروا اے اک ڈوبنے تے مامور ہویا

(۵)

دیکھ لیگ دی چادر دا رنگ گوہڑا کیتا خیال مداریاں دھوبیاں نے
ایہدا گندے پانی وچ ناس کریئے دل وچ ٹھانی وزارت دے لو بھیاں نے
کیہ دیکھئے اوہناں دا حال ہوسی سولاں لیگ نوں جنہاں نے چو بھیاں نے
عشق لہر رب تارے تے ترن گیاں جیہڑیاں خضر نے بیڑیاں ڈوبیاں نے

(۶)

غازی علم الدین شہید بارے

ہویا چودھویں دے چن وچ روشن تیرا عشق اوئے عاشق حضورؐ دیا
جھوٹا دار دی پینگھ دا جھوٹیا ای شوق نال ساتھی منصور دیا
سب دیاں اکھیاں وچ سما گیا ایں علم دین او ذریا طور دیا
عشق لہر دی عرض دربار اندر پہلوں کریں مسافر دور دیا

(۷) (الف)

میاں اج دورنگیاں دیکھیاں جے نالے غم سانوں نالے عید وی اے
علم دین بہادر دے حوصلے دی سانوں دید وی اے تے شنید وی اے

جنت وچ رضوان نے پچھنا نہیں خط پاس اس دے تے رسید دی اے
عشق لہر محمد دا ہے عاشق غازی مرد نالے تے شہید دی اے

(۷) (ب)

چ ہے تسی پنجابیو وانگ بیلاں پچھوں ہکیاں باجھ نہ ہلدے او
وچھو والی دے جیویں مزدور چلن اوسے طرح تسی چال چلدے او
مالک مال تے زمیں دے ہو کے تے علم بناں غلامیاں ملدے او
پھوکو لاہ کے ہل پنجالیانوں جیہڑیاں پا بیٹھے وچ گل دے او
کھوپے اکھاں تے چاڑھ جہالتاں دے تسی جولیاں دے وچ جوئے ہوئے او
پے پرانیاں کھاندے او ایس گلے جیوندی جان نکار یو موئے ہوئے او

(۸)

باندر ونڈ ونڈی جدوں حاکماں نے بدل گیا او خوشی دا دیس ساڈا
محمد علی جناح نوں بھیج دتا آ کے کم سواریا ایس ساڈا
جیہڑا ہو گیا ہویا سی لیڈراں توں اوہو جتیا آ کے کیس ساڈا
عشق لہر مبارکاں لوک دیندے پاکستان بن گیا اے دیس ساڈا

پاکستان ہووے

(۹)

مولا کرم ہند دے حال اتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
سارے فیصلے ہون قرآن اتے اگے وانگ اسلامی دی شان ہووے
عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے

سیاست دی چوٹ

(۱۰)

چوپٹ وچھی سیاست دی ڈلاں والی شاطر جمع ہو گئے جو بڑے سیانے
پاکستان دی اوہناں نے شرط رکھی جت ہار دا فیصلہ رب جانے
اوہدر رلے فریب دی چال والے چا گگیر نہ لیگ دے گئے رانے
عشق لہر ڈل سٹے تے پتہ لگا ایہدر پوں باراں اوہدر تن کانے

پاکستان

(۱۱)

دل دریا سی دولتاں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا کجھ بچا لئے
پانی وانگ جنہاں ساڈا مال پیتا ہن اوہ کہن غلام بنا لئے
سی چنگ حریفاں نے وچ ککھاں بھانبڑ بھڑکیا کیویں بجھا لئے
چڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھا نہ نبھ بنا لئے
بیڑی قوم دی اے گھمن گھیر اندر چپہ ونج مہانیوں لا لئے
غیراں نال نہ نبھدی بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لئے
عشق لہر سبھ مشکلاں حل ہوون پاکستان جے کدے بنا لئے

چھے قدم جدوں کامیابیاں نیں

(۱۲)

پاکستان بن کے رہے گا یاد رکھو کڈھے ہوئے حساب حسابیاں نیں
چھیتی قافلہ منزل تے پہنچنا ایں چک لئے ہن قدم پنجابیاں نیں
وجے جندرے دلاں تے کھول دے گی میاں لیگ دے ہتھ وچ چابیاں نیں

عشق نہر تد لوک حیران ہوسن جمے قدم جدوں کامیابیاں نیں

سیاست دی شطرنج

(۱۳)

اج شطرنج سیاست دی دچھی ہوئی بڑی سوچ نال الیس دی چال ہووے
شاطر بڑا چالاک اے کانگرس دا چالا کیں نہ جیہدا ملال ہووے
توں رخ پھیرتے مار پیادیاں نوں ایہہ وزیر مہو شاہ دے نال ہووے
فیلا مارلئے گھوڑے دی شہہ دے کے دشمن زیر ممتاں پائمال ہووے
تکھے اس طرح نال حیران ہو کے ایہہ کیہ نال میرے طلسمات ہوئی
او میں سارے زمانے نوں جتدا ساں اج لیگ اگے بازی مات ہوئی

ساڈی ڈور دے ٹوٹے

(۱۴)

ویلاں چنگیاں سمجھ کے لیگ دیاں کانگرس مچاون تے شور ہوئی
گنجل اپنے کھول نہ سکدی اے کیڈی دوجیاں تے منہ زور ہوئی
گڈی چڑھی آکاش تے دیکھ ایہدی اوہدی سمجھنے تر نہ بور ہوئی
جتھ مار اوہ توڑنا چاہندی اے کچی اپنی ہی جیہدی ڈور ہوئی
مسلمان تے بڑا افسوس سانوں پیندا پیچ تے پھٹ کے ہار دے نیں
ساڈی ڈور دے گنڈھ کے ٹوٹیاں نوں ایہہ حریف پیچ کائیاں مار دے نیں

پاکستان دیاں تاراں

(۱۵)

محمد علی تیرے دیکھنے نوں مسلمان لکھاں انتظار بیٹھے
قائداعظم دا کیہ ارشاد ہوندا اے ایس گل اتے جانثار بیٹھے
ایہدے ادنیٰ اشارے تے جان دیئے ایہہ وچار کے دلوں وچار بیٹھے
تیری قوم تیار نوں ویکھ کے تے اج حریف تیرے ہمت ہار بیٹھے
پاکستان دیاں تاراں میلیاں نی تیرا بڑا بلند ایہہ ساز ہویا
عشق لہر ہمدرد ہیں قوم دا توں نگہبان تیرا بے نیاز ہویا

قائداعظم

(۱۶)

میاں اسی غلام ساں مدتاں دے نہ کوئی آیا آزاد کران والا
لیڈر جو ملیا سانوں اج تیکر ساری قوم نوں ویچ کے کھان والا
کئی وار ٹولا وکیا کوڈیاں توں جیہڑا موتیاں نال تلوان والا
جاگے بھاگ غریباں دے چراں پچھوں پاکستان آگیا دوان والا
ناخدا خدا نے میل دتا کشتی قوم دی نوں بنے لان والا
اوہدا مغز بیدار ہے اس طرح دا گاندھی جیہاں نوں چکر کھوان والا
نہرو اتے پٹیل پچھے پٹ دے نیں کتھوں آگیا کھیڈ گوان والا
عشق لہر اوہ کافراں نال رلیا فتوے کفر دے جیہڑا سی لان والا

سالار کارواں

(۱۷)

چھیڑے ماردے سن سانوں آپ مر گئے فیر وی رنگ لا گئی آے مار ساڈی
دکھی دلاں دا حال سناؤنے نوں بدل چیر کے گئی پکار ساڈی
دریا رحمتاں دا آیا جوش اندر کشتی کس طرح لائی سو پار ساڈی
عشق لہر پہنچائے گا منزلاں تے محمد علی دے ہتھ مہار ساڈی

جناح تے آزاد

(۱۸)

جس چمن دا ہووے جناح مالی اوہ چمن برباد نہیں ہو سکدا
بلبل وانگ عاشق اپنے گلاں دا اے کدے عاشق صیاد نہیں ہو سکدا
جیکر رائی دا بنے تربوز ناہیں ایویں کا ناشمشاد نہیں ہو سکدا
گھر کیڑیاں سوگ ہمیش دا اے دل اوہناں دا شاد نہیں ہو سکدا
طوطا کسے توں سکھ کے کرے گلاں پر اوہ طوطا استاد نہیں ہو سکدا
عشق لہر جو قوم غلام کردا اوہ آپ آزاد نہیں ہو سکدا

وکھری لیک

(۱۹)

اوہ لوک ہمسائیاں ناں دغا کر دے عادت جنہاں نوں بھیڑیاں وادیاندی
آکھن جگ توں وہناں نوں میٹ دیئے ہر اک چال کر کے بربادیندی
محمد علی جناح نے نال کوشش پائی وکھری لیک آبادیاں دی
عشق لہر میدان وچ سٹ گئے اوہ جنہاں چکی سی پنڈ آزادیاں دی

جھوٹی مالا

(۲۰)

کانگرس بدنامی دا تلک لا کے مالا پا لئی پھلاں دی ڈوڈیاں دی
موتی لال جواہر زمرد جھوٹے اپنے کینٹھی دی لمبی تے اوڈیاں دی
محمد علی جناح نے باغ لایا جس وچ بڑی ضرورت ہے گوڈیاں دی
عشق لہر میدان وچ اوہ نکلی جنہوں کہن جماعت اے ٹوڈیاں دی

ابوالکلام آزاد

(۲۱)

میاں غیراں دے نال پیار پا کے اپنے سکے بھراواں نوں خار دیناں ایں
دولت علم وی آئی سی پاس تیرے پیا دوجیاں تائیں ادھار دیناں ایں
ایہناں تیرے تے ڈنگ چلاونا ایں جیہڑے سپاں دے منہ تے پیار دیناں ایں
عشق لہر غلامیاں گلے پا کے توں "آزاد" آزادی دی تار دیناں ایں

لیگ تے کانگریس

(۲۲)

ہاں بے علم تے کس طرح لکھاں گا میں اپنی قوم دے ذرا افسانیاں نوں
تسی دیو امداد تے لکھاں گا میں جا کے آکھیا کاہی دے کانیاں نوں
کہیا کانیاں اوہناں دا حال لکھنا ایں غیراں نال جو لاون یارانیاں نوں
تیرے شعراں دا ذرا نہیں اثر ہونا ایہناں قوم فروشاں دیوانیاں نوں
تساں باپ کلام دا بھیجیا سی کیتی گل نہ بدل اصول گیا
تساں نفع دے واسطے ونج کیتا ہتھوں ویکھیا جے تہاڈا مول گیا

قوم فروش لیڈر

(۲۳)

اک دن اوہ لیڈر رل کے کرن گلاں پیدا ہوئے جو بھیڑیاں وادیاں نوں
مومنٹ کوئی شروع نہیں ہوندی ہویاں مدتاں دعوتاں کھاہدیاں نوں
مڑ مڑ عیش پے جیلاں دے یاد آون ہائے اے کلاس دے عادیاں نوں
عشق لہر ساڈا چلھا گرم ہووے لو کی لبھدے پھرن آزادیاں نوں

قوم فروش لیڈر

(۲۴)

اوہناں لیڈراں تے نہ اعتبار کرنا میاں لیڈر خیال جو بیچ دے نیں
رکھدے دین اسلام دا پاس ناہیں بر دوجہاں دی نال میچ دے نیں
ستی وانگ بھراواں نوں دین دھوکھا ایہہ بناری ٹھگ کہ کیچ دے نیں
عشق لہر اج چاندی تے ٹوٹیاں توں پے دین محمد دا ویچدے نیں

بھونڈ

(۲۵)

غیراں نال پیار تے ویر بھائیاں اچھی کڈھی جے چار یارانیاندی
تہاڈے ایس رویے توں لوک آکھن ماری گئی اے مت دیوانیاندی
اک شمع جدائی دی بال کے تے روشن محفل پے کرو بیگانیاں دی
عشق لہر عاشق ہونا بڑا مشکل کر دے بھونڈ نیں ریس پروانیاں دی

ساڈا رب نہ بدلے

(۳۶)

وچ چودھویں صدی دے آن کے تے ویکھو کیسے زمانے دے ڈھنگ بدلے
فلک بدلیا زمین ہوا بدلی پیو پتراں آ کے سنگ بدلے
بدل گئے زمانے دے چال چلن تے عماے اماں نے منگ بدلے
بدلے وعظ نصیحتاں کرن والے جے عالماں علم دے رنگ بدلے
بدلے حکم حکومتاں کرن والے تیغاں بدلیاں تیر تفنگ بدلے
بدل گئے سوار جو گھوڑیاں دے، راساں بدلیاں کسے نے تنگ بدلے
بدلے دودھ پلایا اے خون چلیاں صد افسوس نہ سپاں دے ڈنگ بدلے
عشق لہر بدلے ساڈا رب ناہیں بھاویں سارا جہان خشنگ بدلے

لچھی دیوی دی صاف گواہی

(۳۷)

انقلاب ہویا لچھی آن کے تے لیڈراں نال ساڈے ہم زبان ہوئی
جی میں تلک لگا کے بنی ہندو ایسا پیار ودھیا اک جان ہوئی
چلن پھرن اوہناں میرا بند کیتا گویا قید کیتی پریشان ہوئی
عشق لہر دا لگا حتے نکل آئی اج میں لیگ اندر مسلمان ہوئی

میاں افتخار الدین تے مولانا داؤد غزنوی دی کانگرس توں بیزاری

(۳۸)

کانگرس دلہن جیہڑی بنی ہوئی سی اوہدے گلے وچ کچ دا ہار آیا
مسلمان جد ایس نوں پائے زیور اوس دن توں ایہدا وقار آیا

پر ایمہ فیر بھی اوس دی بنی ناہیں اوہدے سہاگ دا جیہڑا سنگار آیا
وتی گھردیاں کوئی نہ مت ایہنوں مالک نال دی ایہدا منکار آیا
ایہدی آبرو دا کیتا پاس ناہیں اوہدا پتا آکھن ہوشیار آیا
لاواں ٹنیاں خاک وچ رلے پھیرے جدوں نچند میاں افتخار آیا
ودھوا سمجھ داؤد پالنی چدر اوہ وی اوس توں ہو بیزار آیا
عشق لہر ساڈا گل خوبیاں دا دے کے کیویں حریفاں نوں خار آیا

سراد شوکت حیات خان دا ایثار

(۲۹)

مولا شوکت حیات' حیات رکھیں ایہنے قوم تے بڑے احسان کیتے
ایہدی عمر چھوٹی اتے کم وڈھے جان بجھ کے آپ نقصان کیتے
ماری دولت نوں لت مریاں نوں تے اجاڑ دے آپ سامان کیتے
عشق لہر ایہدیاں قربانیاں توں اسی کئی لیڈر قربان کیتے

انقلاب

(۳۰)

مسلمان غریب اسلام لبھن لبھدے پئے امیر امیریاں نوں
مسلمان جدوں حکمران ہے سن اچھا رہے سمجھدے فقیریاں نوں
جیہڑے بادشاہ آپ بناون والے اوہ کیہ سمجھدے ہین وزیریاں نوں
اک "شوکت حیات" حیات ہویا پئی موت باقی اوہدے سیراں نوں
وڈھے جوتیاں نوں پے گیا سوکا غیرت آئی اے دیکھ پیریاں نوں
عشق لہر ایڈا انقلاب ہویا بدو بدی پھاڑی کیتا میریاں نوں

خان عبدالقیوم خان سرحدی

(۳۱)

شیشے دل حریفاں دے ہوئے ٹوٹی واپس نیرا جد عبدالقیوم ہویا
سمجھی کانگرس حل گئے بھید میرے حل کرن نوں جمع ہجوم ہویا
اوہناں مینوں صدر بنا لیا سی بنیا حاکم تے سگوں محکوم ہویا
عشق لہر اک جس آزاد جیسی جھوٹھے موتیاں بن کے بوم ہویا

ملک فیروز خان نون

(۳۲)

ایس گل دا مان ہے دو تیاں نوں کیونکہ جنھ دے وچ قانون آیا
سانوں رنج ہے بدن دے پھوڑیاں دا نکلے تاں خراب جے خون آیا
ایسے فکر دے وچ غلطان ساں میں جاگے بھاگ غیبوں ٹیلیفون آیا
عشق لہر ہن قوم نوں فکر کاہدا جد کہ نال تساڈے ملک نون آیا

(۳۳)

مسلم لیگ دا اے لیڈر قائداعظم گڈی جیہدی ولایت تک چڑھی ہوئی اے
پاکستان دے اوہ ای نیں دشمن پوچھ گاندھی دی جنہاں نے پھڑی ہوئی اے
پاکستان دے، بنن وچ دیر کوئی نہیں ہاتھی لنگھ گیا تے پوچھ اڑی ہوئی اے
عشق لہر ہن خوف نہیں کسے گل دا ساڈی اکھ مدینے نال لڑی ہوئی اے

(غیر مطبوعہ ۔شکریہ ڈاکٹر قمرالدین بٹ)

مولانا محمد بخش مسلم

(۱)

جیوندی جان اوہ پیاریا علم دینا جیون جو گیا موت نوں ماریا ای
جگاں تیک رہسی تیرا نام زندہ' زندہ بنیٔ توں تن من ولدیا ای
سک گئے دریا محبتاں دے ' بیڑا ریت تے سجناں تاریا ای
الا اللہ کہہ کے چڑھیوں دار اتے سروں عشق دا بھاراتاریا ای
تیرے جیہے غازی ورلے ماں جن سی اپنا جنم تے کرم سواریا ای
لاش رہی بے داغ ایمان وانگوں ڈاہڈا جھوٹھ تے سچ نتاریا ای
جنت مانی اوہت ترکھان دیا کنڈا کفر اپرادھ دا وڈھیا ای
آئی موت حیات دا جام لے کے مکھ بچیاں وانگ چا اڈیا ای
اسکے بیلیا اوئے تیرے حوصلے توں زندہ پھیر منصور کر چھڈیا ای
دنیا موت کولوں انویں بھجدی اے موت عاشقاں دے پردے کجدی اے
اوسے موت نال زندگی سجدی اے جیہڑی موت ہووے کے چھدی اے

(۲)

ظفر وال چل بانگ پکاریئے' تیغاں ہیٹھ نماز گذاریئے
پہلاں لاش لیاندی علم دین دی ہن ایہہ وی مورچہ ماریئے

(۳)

جیہڑا چھڈ جماعت جاوے اوہنوں کریئے آڈوں پار
من لے پیارے پاکستان ' من لے پیارے پاکستان
پاکستان نال کر کے پیار ....

سید فضل حسین مدنی شہباز

کدی سوچیا ای غافل مسلمانا تیری شان تے تیری اوہ آن کتھے
تیری جرات تے غیرت نوں کیہ ہویا اج گیا ہے تیرا ایمان کتھے
کتھے گیا جذبہ تیریاں بزرگاں دا تے تیری عقل نوں آن کے کیہ ہویا
پھریں عشرتاں عیشیاں توں کردا' تیریاں حکمتاں دا قلمدان کتھے
چھڈی خودداری وڈھی پئی خواری نالے گئی امارت لگی ضرب کاری
ورثے وچ سی تیرے جو ہتھ آیا اج دس کھاں اوہدا نشان کتھے
تینوں رہی ناہیں ذرا مول غیرت پتہ نہیں حمیت نوں کیہ ہویا
پھریں جھکدا غیراں دے چاوڑ اتے وفاداری دا عہد پیان کتھے
کتھے گئی تیری اڈی بادشاہی گھاں نالوں وی پھریں توں اج ہولا
اوہ پیغام جیہڑا نبی پاک دتا' دس کھاں سود اوہدا تے زیان کتھے
تیری شان سی دنیا تے بھائی میرے آیوں ہورناں آزاد کران لئی
رہنا ایں وچ غلامی دے شادہر دم اوئے بے غیرتا گیا قرآن کتھے
توں خیال کریں اپنیاں بھائیاں دا جیکر رب تینوں ٹکر دیوندا اے
کر پالنا اپنے سنگیاں دی کتھے توں تے تیرا جہان کتھے
چھڈ غفلتاں بھائیاں نال اک ہو کے ایس ویلڑے نوں ذرا سمجھ جائیں
تیری قوم دے سرے تے کیہ بن گئی ذرا سوچ کھاں تیرا دھیان کتھے
اوئے ایہہ کانگرس' ہندو' احرار بھائی نالے تیرے غدار بھرا سارے
چٹے منہ والے انگریز جیہڑے لگے کرن نیں تینوں ویران کتھے
تینوں کردے رہے خراب اگے ہن نواں طوفان اٹھا لیا نیں
ذرا سنبھل جا بھائیا مسلمانا ! لگے کرن نی تینوں قربان کتھے
آجا پھڑ رسی مسلم لیگ والی قائداعظم جناح دے نال رل کے
ڈبی بیڑی ترا لے فیر اپنی تگھر گیوں توں وچ غلطان کتھے
عاشق وانگ بلال دے بن پکا حیدر جیہا جذبہ فیر کر پیدا

ر جیہا توں صدق صفا دل بن، خالد جیہا کوئی لیا جوان کتھے
رل قوم دے نال تے قوم نہ چھڈ قوم قوم دا بھلا اج چاہوندی اے
ہو جا مثل پتنگ نثار اس پر آیا سرے تے جھل طوفان کتھے
پاکستان لینا اسیں ہر قیمت بھاویں دنیا دے وچ فنا ہوئیے
شہباز تیرے ایہو رہے پچھن فیر توں کتھے پاکستان کتھے؟

محمد دین میر

(۱)

اج مطلب پرستاں نے مطلب دیاں سولاں ملت دے سینے وچ چوبھیاں نے
تعلق قوم نال جوڑ کے نال غیراں جوڑ لیاں بے غیرتاں لو بھیاں نے
ایہہ ممتاز شوکت تے ممدوٹ تناں مینوں کہیا اے قوم دے دھوبیاں نے
میر مولا ترایاں تے ترییسن حالاں خضر نے بیڑیاں ڈوبیاں نے

(۲)

خضر عقل نوں دفن کر کبر اندر ہتھ شیر وی مچھ نوں لان آیا
موئے ہوئے تے قبر کڈھان اپنی ایہہ زندیاں قبر کڈھان آیا
مسلمان تے راگ توحید گاون، چھوٹو رام دے گیت ایہہ گان آیا
ڈین ست گھر چھڈ کے ڈچھ کر دی میر گھر دیاں نوں خضر کھان آیا

(۳)

منہ کچھاں چ پا کے حیاروندی کہندی خضر نے شرافت دا لاہیا لنگوٹا
اوہ سونا کھرا جو بظاہر سی دسدا کسوٹی تے لایا تے دسیا اوہ کھوٹا
شہیداں دی ہڈیاں تے زینے بنا کے اسمبلی چ پہنچا اوہ ڈیلو تے موٹا
یونینیسٹ دی میر آوی چ چڑھکے رہیا پھر وی پلا تے بوڑا ای لوٹا

(۳)

میراگے خضر دی فریاد

ملت اپنی نال ساں جدوں تیکر ایس دنیا اتے ہے ساں لکھ دا میں
ہٹ کے ملت توں ویکھیا اے جگ اندر ہو گیا ہاں لکھ توں ککھ دا میں
رہندا نال بھراواں دے میں جیکر کاہنوں مزہ رسوائی دا چکھ دا میں
ایس ذلت دا پتہ جے میر ہوندا تیرے شوکت نوں اکھاں تے رکھدا میں

(۲)

میر دا جواب

ہستی وچ بستی، بستی وچ ہستی دسیا بلبلے انج پر دھان بن کے
ٹٹا فیر بنیا، بنیا فیر ٹٹیا اصل نال اصل اک جان بن کے
دتا بلبلے جو سی سبق تینوں توں نہ سمجھیا اوہ انسان بن کے
اپنی ملت توں جدا جو میر ہوندا رہندا جگ تے اوہ شیطان بن کے

(۱۹۳۶ء)

(۶)

چھڈی قوم غداراں نے قوم اینویں جیویں پنوں نے کدی سن کیچ چھڈے
قوم عقل ہن کرے تے ایہہ کرے لگے مل توں ایہناں نوں وچ چھڈے
ساڈے لیڈر سیاسی میدان اندر دشمن ملت دے کر سب پیچ چھڈے
جیہڑے کھلے سیاسی نہ میر اج تک قائداعظم نے کھول اوہ پیچ چھڈے

(۱۹۳۶ء)

(۷)

اج جاندا گروہ اک و یکھیا میں ترے والیاں یارا چیریاں دا
ہور اوہناں دے گمر اک لگا جائے ڈٹھا ٹولہ میں کجھ پتھریاں دا
ہج کے پچھیا دوستو دی جانا میتوں پتہ کجھ اپنے ڈیریاں دا
کہن لگے توں پچھ کے میر آویں وستی ٹھگاں دی ضلع لٹیریاں دا

(۱۹۴۶ء)

(۸)

سر کٹانا اے نبی دی آن اتے ایہہ فرض ہویا مسلمان دے لئی
کائنات ساری جیہڑی ویکھدے او پیدا کیتی رب نبی دی شان دے لئی
مسلمان جہان دے لئی ہویا، ایہہ جہان سارا مسلمان دے لئی
اج زندگی موت دی میری سمجھیں مسلمان دی ہے پاکستان دے لئی

میراں بخش واقف

اسیں پاکستان بناواں گے   نہیں کسے گلوں گھبراواں گے
ایہہ لائی اگ فرنگی نے   ایس ہندو سکھ دے سنگی نے
اتے مونہوں موت چا منگی نے   ساڈے اگے ای مسلم جنگی نے
اسیں وچ میدانے آواں گے   اسیں پاکستان بناواں گے

اسیں ایہدی خاطر جینا اے   اسیں ایہدی خاطر مرنا اے
اسیں ایہدی خاطر ڈبنا اے   اسیں ایہدی خاطر ترنا اے
ایہدے ویری مار مکاواں گے   اسیں پاکستان بناواں گے

ایہہ گل حقیقت کرنی اے　　کچے تے سوہنی ترنی اے
رب جانے جینی مرنی اے　　اسیں جان تلی تے دھرنی اے
اسیں دین دا جھنڈا لاواں گے　　اسیں پاکستان بناواں گے

ایتھے ساڈا پہرا ہووے گا　　نہ مندر دیرا ہووے گا
نہ ککا کیرا ہووے گا　　بس ڈھول دا لہرا ہووے گا
خود واہواں گے خود کھاواں گے　　اسیں پاکستان بناواں گے

کجھ لالی اے اسماناں تے　　کجھ آ گئی سختی جاناں دے
کجھ للکارے میداناں تے　　اسیں رکھے مان جواناں تے
اسیں کیتے قول نبھاواں گے　　اسیں پاکستان بناواں گے

ربا ایہہ ساڈا کہنا اے　　اسی پاکستان ای لینا اے
ایہہ سچا ساڈا گہنا اے　　جو دکھ آئے سو سہنا اے
سینے تے گولی کھاواں گے　　اسیں پاکستان بناواں گے

منداں وچ ٹل نہیں کھڑکن گے　　نہ دل سینے وچ دھڑکن گے
نہ ویری اکھ وچ رڑکن گے　　ایہہ واقف جدوں وی بڑھکن گے
گدڑاں نوں اگے لاواں گے　　اسیں پاکستان بناواں گے

(۱)

طالب جالندھری

نعرہ پاکستان دا

نعرہ　پاکستان　والا　موماں　لگائی　چل
ستی　ہوئی　خواب　وچ　قوم　نوں　جگائی　چل

مخجر ہلال اچا رکھنا نشان نوں
ہو کے آزاد رہنا وس دے جہان نوں
فیر اسلام دی دکھایئے آن بان نوں
منزلاں نیں کول کول قدم ودھائی چل
نعرہ پاکستان والا مومناں لگائی چل
ستی ہوئی خواب وچ قوم نوں جگائی چل
ہند وچوں کڈھ انگریز سامراج نوں
فیر گل پایئے کیویں بانیئے دے راج نوں
اسیں تے مٹاؤنا کالے گورے سامراج نوں
قوم دی آواز سارے جگ نوں سنائی چل
نعرہ پاکستان والا مومناں لگائی چل
ستی ہوئی خواب وچ قوم نوں جگائی چل

(۱۹۴۴ء)

(۲)

پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان
تیرے دین و شریعت دا ضامن وی اے
تیرے باغ حریت دا ضامن وی اے
تاہیوں لٹنا چاہندے تیرا جنت نشان
پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان
کیویں غیراں دے رہیئے اسیں ہو کے غلام
ساڈا وطن اے پنجاب تے بنگال آسام
نالے سندھ سرحد ایہہ بلوچستان

پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان

پاکستان لینوں کیہڑا سانوں روک سکدا
ہر کوئی اپنے گھر اتے حق رکھدا
اسیں کریئے اعلان ساڈی جند ساڈی جان
پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان

تینوں یاد ہسپانیہ دی یاد ہووے گی
اوسے طرح تیری ہستی وی برباد ہووے گی
جے توں کھو بیٹھا ہتھوں مسلم اپنا جہان
پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان

پاکستان دیاں راہواں اگے جیہڑے آون گے
ایہو ہو کے ذلیل فیر پچھو تاون گے
ساڈا جیونا ساڈا مرنا ساڈی آن ساڈی شان
پاکستان پاکستان پاکستان پاکستان

(۱۹۴۴ء)

(۳)

پاکستان دی پاک بستی

حریت دا پرچم اڑاوندا چلا جا
غریباں دی قسمت جگاوندا چلا جا
جے رک رک کے چلنا نہیں شان تیری
جے نیوں نیوں کے رہنا نہیں آن تیری
روایات کہندی مسلمان تیری
توں موتی انکھ دے لٹاوندا چلا جا

حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا

کوئی وی کسے نوں نتھاواں کھوے نہ
کوئی وی انسان دکھڑے سہوے نہ
جتھے غلامی دا ناں تک رہوے نہ
توں اوہ پاک بستی وساؤندا چلا جا

حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا

ایہہ ہند سبھائی نیں اخبار جیہڑے
مروت ایہناں دے کدوں نیڑے تیڑے
ایہہ پاوندے نیں تھاں تھاں تے بے شک بکھیڑے
محبت دے نے گیت گاؤندا چلا جا

حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا

فرنگی دے ٹوڈی فرنگی نوں بھاون
ایہہ صدیاں توں ملت دی ہستی مٹاون
ایہہ پت جھڑ دے جائے ایہہ پت جھڑ لیاون
توں نویاں بہاراں سجاؤندا چلا جا

حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا

وزارت دے بھکھے نیں عاشق لغاری
ایہہ ملت دی کر دے پئے دل آزادی
کدوں سانوں بھلنی ایہہ تیری غداری
خضر نوں وی سچیاں سناؤندا چلا جا

حریت دا پرچم اڑاؤندا چلا جا

(۱۹۴۶ء)

(۴)

مبارک باد

(خضر وزارت دے خلاف تحریک وچ قید ہون والے مجاہداں نوں)

اوہناں دل جلے غازیاں نوں مبارک
اوہناں من چلے غازیاں نوں مبارک
ایہہ قائداعظم دے جانباز ویکھو
ایہہ ملت بیضاء دے سرباز ویکھو
جنہاں نے حریت دے نغمے سنائے
جنہاں نے آزادی دے جھنڈے جھلائے
جنہاں کوئیز لنگھاں دے فتنے نبیڑے
تے خضر وزارت دے بخیے ادھیڑے
اوہناں دل جلے غازیاں نوں مبارک
اوہناں من چلے غازیاں نوں مبارک
جنہاں یونین جیک کیتا سی لیراں
جو رہیاں سی بھیناں انگ سنگ ویراں
ٹیئر گیس تکھیاں سنگیناں دے اگے
تے توپاں بندوقاں مشیناں دے اگے
جو آئیاں سی خولہ دی ذی شان بن کے
جو کھڑیاں سی ام ابان بن کے
اوہناں قوم دیاں شیریاں نوں مبارک
اوہناں دھیاں بھیناں تے مائیاں مبارک

(۱۹۴۶ء)

(۵)

ملت تیں دل تکدی اے
مسلم شیر جوانا لیگ دل آجا
آجا
لیگ دل آجا
مسلم لیگ تیری تیرے لئی چاہندی پاکستان
جتھے نال آزادی دے توں پڑھیں حدیث قرآن
غیراں دے ہتھ ٹھو کے بن کے ملت دے ہتیاری
قوم نال کر دے غداری خاکسار احراری
خضر دے ایجنٹ اے
الیکشنی سٹنٹ اے
آجا
لیگ دل آجا

صحرائی گورداسپوری

(۱)

بن کے رہوے گا پاکستان
پاکستان عالی شان

مسلم لیگ دا جھنڈا کہندا تو مسلم کیوں نہیں اٹھ بہندا
وطن اپنا ہوندا ایمان بن کے رہوے گا پاکستان

بھاویں بڑا چالاک اے نہرو ساڈی وی اے قائدا آگو
پورے ہوون گے ارمان بن کے رہوے گا پاکستان

ہندو ظلم دا منہ موڑاں گے　　انشاء اللہ ہن توڑاں گے
کانگرس دے سارے مان　　بن کے رہوے گا پاکستان

وڈیاں وڈیاں ڈھڈاں والے　　ڈک نہ سکن مہاشے لا لے
اٹھے آں بن کے طوفان　　بن کے رہوے گا پاکستان

آؤ رل کے نعرہ مارو　　پاکستان دی خاطر یارو
وار دیاں گے اپنی جان　　بن کے رہوے گا پاکستان

(۷ جون ۱۹۴۶ء)

(۲)

مجاہداں دا ماہیا

اللہ کرم کماوے گا
دیری بھادیں کجھ وی کرن پاکستان مل جاوے گا
خوف کسے دا نہ تسی کھاؤ
یونینسٹاں دے سامنے سنہ تان کے ڈٹ جاؤ
کانگرس دا بھانڈ بھجیا
مسلم لیگ والا سارے جگ وچ ناں گجیا
اسی نبی دے آں دیوانے
ساڈیاں ہمتاں نوں ازلاں توں جگ جانے
پاکستان لئی ساہ ساڈے
جیلاں انگریز دیاں ڈک سکن نہ راہ ساڈے

سن گاندھیا پٹیلا سن
تہاڈیاں چھاتیاں اتے اساں دلنا ایں دلیا ہن
اساں مقصد پا لینا
کانگرس پٹدی رہوے پاکستان بنا لینا

(۲۷ جون ۱۹۴۷ء)

(۳)

پہلا پاکستانی ترانہ

بسم اللہ بسم اللہ کہہ کے رب دا نام دھیاواں
فیر دور محمد اتے خوشیاں نال پچاواں
چارے یار نبی سرور دے چونہواں توں جان نثاراں
پیراں ولیاں قطباں اتے تن من اپنا واراں
قائداعظم توں میں اپنی جندڑی گھول گھماواں
جمعے دیہاڑے ملی آزادی دل وچ خوشی مناواں
انہونی گل نوں حضرت نے سچیاں کر دکھلایا
مسلماناں دی خاطر اللہ پاکستان بنایا
قائداعظم نوں اللہ نے بخشیا جوش ایمانی
ہندوستان دے وچ ہن بن گئی حکومت پاکستانی
محمد علی جناح نے یارو ستی قوم جگائی
مدتاں دے وچھڑے ہوئے مسلم مل گئے بھائی بھائی
غلام مسلماناں نوں اس نے، ہے آزاد کرایا
پاکستان دے مسلماناں نوں عرب دے نال ملایا
کانگرسیاں دے طوفاناں نے لایا ڈاہڈا چارا
مسلم لیگ دی بیڑی نے نہ کھادا مول ہلارا

کرو چراغاں گھر گھر دے وچ وقت خوشی دا آیا
پاک محمدؐ دی امت دا رب نے دکھ مٹایا
میں قربان تیرے توں جاواں قائداعظم پیارے
سچے رہبر مسلماناں دے مجاہد اعظم پیارے
کرو سلام قبول میرا ہن کہندا اے صحرائی
پاکستان دے بانی تیری رب نے شان ودھائی

(۱۴ اگست ۱۹۴۷ء نوں ریڈیو پاکستان لاہور توں رات ۱۲ وجے عبدالعزیز سیالکوٹی نے گایا۔ صحرائی)

ملک عبدالقادر خوشتر کنجاہی

(۱)

جداگانہ انتخاب

مسلم اپنے دل ول خیال کر کے سمجھ بھویں نہ دل دے صفا ہندو
کہنا صاف کہ سپاں دے ہین پتر گویا مسکن جورو جفا ہندو
ایہناں کدے نہ کسے دے نال رکھی کسے نال نہ کرن وفا ہندو
کسے گل پٹھیاں متاں لا کے تے لین ایں اپنے نال رلا ہندو
دھوکھا باز آخر دھوکھا دے جاوے تینوں سوٗ دا کو جواب چاہیدا ئے
اساں تساں وچ فرق ہے بہت سارا جداجدا ساڈا انتخاب چاہیدا ئے

(۲)

شاردا ایکٹ

ویلا سون دا نہیں ہے جاگنے دا اپنے جوہر دس سر میدان اجکل
کمر بنھ کے تے ہن بھی ہو تگڑا اپنی صیقل کر تیغ ایمان اجکل

اپنے حق دا کر کے مطالبہ توں گورنمنٹ توں کر اعلان اجکل
رد ہووے ایہہ شاروا ایکٹ ساتھوں ورنہ اسی تیرے نافرمان اجکل

(۳)

سن او ساد مرادیا مسلمانا اجکل جنگ آزادی دی ہو رہی اے
جیہڑی قوم نوں بہن دی جاچ نہیں سی اوہ بھی اپنی پیریں کھلو رہی اے
کنکوں پھٹ کے جیہڑی گنڈھیل ہوئی کنڈے اپنے لئی اوہ بورہی اے
خاکساری احراری نہ قوم سمجھیں ایہہ تے غیر دیاں جتیاں دھو رہی اے
جیکر کامل آزادی نوں چاہوندا ایں مسلم لیگ ول تیرا ایمان چاہیدائے
ایہو بول حکومت تے کانگرس نوں ساڈا دکھ بنا پاکستان چاہیدائے

(۴)

اج شہرہ اے مسلم لیگ دا وچ ہندوستان دیاں گلیاں
ہویا کالا منہ شریک دا وچ ہندوستان دیاں گلیاں
خاکساراں دی پھونک دی لہہ گئی
احراراں دی بھٹھی وی بہہ گئی
گاندھی دا چرخہ چیک دا
اج شہرہ مسلم لیگ دا
ہویا کالا منہ شریک دا وچ ہندوستان دیاں گلیاں
خوشتر رب نوں جے منظور اے
لینا پاکستان ضرور اے
چھڈ جھگڑا گھٹ ودھیک دا
اج شہرہ مسلم لیگ دا
ہویا کالا منہ شریک دا وچ ہندوستان دیاں گلیاں

(۵)

مسلم لیگ ول آ وے پاپی جیوڑیا
خاکساراں احراراں کولوں
یونینیٹ غداراں کولوں
اپنا آپ بچاوے پاپی جیوڑیا
مسلم لیگ ول آ وے پاپی جیوڑیا
جے نہ مسلم لیگ ول آیوں
رب اپنے نوں پھر نہ بھایوں
ہو جائیں رسوا، وے پاپی جیوڑیا
مسلم لیگ جماعت تیری،
دولت تیری عزت تیری
توں اس دا ہوجا، وے پاپی جیوڑیا
مسلم لیگ ول آ وے پاپی جیوڑیا
سانوں آس خدا دی ساری
نہ ہندوواں دی نہ سرکاری
اک تیرا ہے چا، وے پاپی جیوڑیا
مسلم لیگ ول آ وے پاپی جیوڑیا

(الیکشن ۱۹۴۵ء)

(٦)

پاکستان دے قیام اتے

خوشیاں تے ہوندیاں نیں خوشی اج خاص اے
مدتاں دی رب ساڈی پوری کیتی آس اے

خواب جیہڑے وہندے ساں اسیں پاکستان دے
ہوئی اے تعبیر پوری وچ ہندوستان دے

اطہر نظامی

(۱)

کبڈی

کبڈی دا میداں سی ویول دی کوٹھی
مربعے توں چوڑی سی آکھن نوں چھوٹی
ایہدھر سن لنگوٹے تے اوہدر لنگوٹی
بنا کے دو منے تے اک لیک کڈھی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
کبڈی کبڈی کرن وارو واری
لیاقت ڈیسائی حسن تے اچاری
حمایت کرن کانگرس دے احراری
ملا نے تے مومن تے جو انن کھڈی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
جناح جی نے گاندھی نوں اک ماری ٹھبی
دھڑاں کر کے منہ پرنے کانگرس سی ڈگی
بڑی نچی ٹپی ہوئی پٹھی سدھی
پر اس پیو دے پتر نے نہ لت چھڈی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
بمبیے جا کے نہرو نے دتی دہائی
بڑی لیگ نے ساڈی درگت بنائی

کدی ایس نال تسی کھیڈو نہ بھائی
اسی نک نال اپنے ایہہ لیگ کڈھی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی

(شملہ کانفرنس ۱۹۴۵ء بارے)

(۲)

ستا شیر کھچار وچ جاگ پیا اے کوئی جا کے کہہ دے پٹیل تائیں
اکھنڈ ہند دے نعرے نوں چھڈ دیو سٹے بلدی اتے نہ تیل تائیں
بھیڑیاں عادتاں توں آ' باز جاوے کھیڈے مول ناہیں ایس کھیل تائیں
نہیں تے انج مٹاواں گے اطہر اوہنوں جیوں مٹاوندا اے سورج تریل تائیں

بابا کمالا (حافظ عبدالرحمٰن)

سیاسی کبڈی

اکھاڑا بنا وائسرائے دی کوٹھی بڑی اچھی تھاں یعنی شملے دی چوٹی
اوہدھر گاندھی جی آئے بنھ کے لنگوٹی جناح لا کے ٹائی بڑی ٹھاٹھ کڈھی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
کدی اگے پچھے کدی سجے کھبے پٹیل اتے نہرو بڑے نسے بھجے
پھڑائی نہ دتی جناح تیرے بلے کتے ٹھی ماری کتے چاٹ چھڈی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی
بڑے کانگرسیاں نے چکر چلائے روپے پیسے مکھڑے دے جلوے دکھائے
کئی مولوی نال اپنے ملائے مگر لیگ نے جڑھ سبھناں دی وڈھی
کبڈی کبڈی کبڈی کبڈی

کبڈی دا منصف بنیا لارڈ ویول　　ہدایت اوہ لیندا سی لندن توں پل پل
سکھاندا سی کرتب اوہنوں سارے چرچل　　بڑی کھاہدی گورے نے لالے توں وڈھی
کبڈی　کبڈی　کبڈی　کبڈی

کبڈی کبڈی دیر ہوئی　　جناح والی ڈھانی بڑی شیر ہوئی
ہنو مان دی سینا ڈھے ڈھیری ہوئی　　جناح نے ڈویژن کرا کے ای چھڈی
کبڈی　کبڈی　کبڈی　کبڈی

سید موسیٰ امرتسری

سیاسی کبڈی

میرا ہانی آ کے جو شیطان ہویا　　کبڈی والا ایہہ فیر سامان ہویا
بڑے معرکے دا سی سامان ہویا　　تے پالے دے وچکارون اک لیک
کڈھی
کبڈی　کبڈی　کبڈی　کبڈی

جناح نے جو گاندھی نوں آہتھ پایا　　سیاست دا سب تانا بانا بھلایا
جدوں لیگ نے اپنا چرخہ چلایا　　رہی کانگرس نہ رہی کوئی کھڈی
کبڈی　کبڈی　کبڈی　کبڈی

جو موسیٰ نے لاحول دی دھول ماری　　تے مونڈھے تے اوہدے اوہ لگی کراری
گیا چھڈ پالا ہوئی اوہنوں خواری　　لیا مار تے روز دی دو وڈی
کبڈی　کبڈی　کبڈی　کبڈی

ملک عطاء اللہ عزت

(۱)

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت
دلدار آجا ووٹ پاجا کم بنا جا

لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

مسلم لیگ مسلماناں دی جماعت ہے بھاری
خدمت پاک رسولؐ دی کردی تابعداری
نہ جانے ایہہ ول چھل کرنا نہ جانے مکاری
سدھے سادھے لوک بہشتی نیک ایہناں دی نیت
لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

مسلم لیگ کہوے اسی بھائی سارے اک ہوجایئے
رکھیا نام قرآن نے جیہڑا اوس تے عمل کمایئے
اگوں سن کے کہن بپاری اسی فیر کتھوں کھایئے
حلوہ گرم سیال نوں قلفی ہاڑ نوں ٹھنڈی سیت
لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

اک بڈھی کجھ منگدی منگدی کول سمندر جاوے
لال جواہر لال جواہر ایہو ورد کماوے
آسا پکڑ حیات خضر دی سوار مچھی تے آوے
پوری کر گیا آس بڈھی دی گائے خضر دے گیت
لا لے مسلم لیگ دے نال پریت

(۲)

جوانا قوم دیا توں ایں قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
جوانا قوم دیا توں ایں قوم دی شان

غیرت وند جوان جنہاں دے تکے نہ گھر دل کوئی اوہناندے
اپنی جان دی بازی لا کے دیس دی آن بچان
جوانا قوم دیا توں ایں قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان

دیسی ہووے وردی تیری فیر ہووے گی شان اچیری
غیر کیوں کھاوے دولت تیری ترس ترس مر جان
جوانا قوم دیا توں ایں قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
چھڈ بٹیر تے بازی لاؤنی گڈی ڈور پتنگ اڑانی
سکھ نشانے رفل چلاونی مرداں دے میدان
جوانا قوم دیا توں ایں قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان
بیبیاں بھیناں چرخے ڈاہون کتن سوت لباس بناون
ہور سیاپے گھروں لاہون سرخی مسی پان
جوانا قوم دیا توں ایں قوم دی شان
شیر پنجاب دیا تیرا دیس نوں مان

(۱۹۴۵ء)

ملک ضیاء اللہ ضیاء

(۱)

ہے تنظیم یقین اتحاد ساڈا بن کے رہوے گا ایہہ پاکستان ساڈا
ساڈا عزم محبتاں دیس دیاں غیرت مند ہر اک جوان ساڈا
سانوں ہمتاں رب نے بخشیاں نیں محنت کش مزدور کسان ساڈا
اسی ناں طوفاناں دے کھہن والے کئی وار ہویا امتحان ساڈا
غیرت مند جہان وچ جو قوماں اوہ کدی غلام نہیں رہندیاں نیں
مر کے مٹن تے مٹ کے فیر ابھرن لہراں جس طرح اٹھدیاں بہندیاں نیں
واٹاں لمیاں ہین تے فیر کیہ اے ودھے وانگ ہڑاں دے پانیاں دے
پت قاسم دے وانگ یلغار ہووے ہون حوصلے طارق دے ہانیاندے

خالد وانگ شہادت دا شوق ہووے کھلن جوہر فیر تیغاں پرانیاں دے
دل دے لہوناں لکھ تحریر دیئے روشن صفحے تاریخ کہانیاں دے
بہتر موت ہے ذلت دی زندگی توں جرات خودی ایہہ مرد خودار تک اے
جیوندے اوہ نیں مرن جو جان دے نیں قیمت وطن آزادی دی وار تک اے

(۲)

ماں دا سوال

ویکھن سینما چلیا ایں غازیا وے یا مسلم لیگ وچ نام لکھان چلیا
کھیڈن چلیا ایں تاش شطرنج چوپٹ یا میدان وچ زور ازمان چلیا
بتی دھاراں میں بخشاں گی فیر تینوں جے رسولؐ دی شان ودھان چلیا
مددگار ضیاء سچا رب تیرا پاکستان جے توں بنان چلیا

پتر دا جواب

تاش شطرنج تے کھیڈ چوپٹ میں نے مدتاں دا دلوں لاہیا ہویا
ہن تے نال ہتھیاراں دے کھیڈناں واں کیونکہ وقت نازک سر تے آیا ہویا
نوک دار برچھی لمبی ست انچی ست فٹ پچھے وانس لایا ہویا
ضیاء بزدلاں دے وانگ نہیں رہنا مسلم لیگ وچ نام لکھایا ہویا

ماں دا کہنا

میں قربان جاواں تیری جان اتوں مسلم لیگ دے شیر دل غازیا وے
مرکز وچ دشمن نوں شکست دینی سر تیرے پنجاب دی بازی آوے
کالی بدلی تے بدوبدی چھا جا توں طوفان دے ابر حجاز یاوے
کارنامے جواناں دے ضیاء جیہڑے لکھیں سونے دے حرفاں نال قاضیا وے

(۴)

اسی پاکستان بناواں گے
قانون قرآن چلاواں گے
اسی سارے اک ہو جاواں گے
اسی پاکستان بناواں گے

باہمن دی بودی پھڑنی اے
گورے نال جنگ وی لڑنی اے
اک لال ہنیری چڑھنی اے
اسی ذرا وی نہیں گھبراواں گے
اسی پاکستان بناواں گے

ساڈے غازی مرد جیالے نیں
ساڈی عزت دے رکھوالے نیں
ایہہ آناں شاناں والے نیں
اسی اپنا زور ازماواں گے
اسی پاکستان بناواں گے

عبدالغفور اظہر

ترانہ

میں باطل دا ویری میں حق دا سپاہی
میں ہر وقت جاگاں میں ہر وقت راہی
مقدر میرے چ لکھی بادشاہی
تے کفاراں دے لشکراں دی تباہی
میرے سامنے کیہ نیں لالے مہاشے
میں سمجھاں ایہناں نوں تے پھلیاں پتاشے

ایہہ کر کجھ نہ سکن میں کر کے وکھاواں
میں ویری مکاواں تے غازی کہاواں
میں اجڑے ہوئے فیر مڑ کے وساواں
غلاماں نوں پھڑ کے شہنشاہ بناواں

ہے ساری خدائی دے وچ دھاک میری
غلامی دی اکسیر ہے خاک میری

میں تلوار لے کے جدوں پیر پٹاں
میں جتھے دھراں پیر پچھے نہ ہٹاں
طوفاناں نوں ڈکاں پہاڑاں نوں کٹاں
اجے تائیں خیبر نوں نیں یادشاں

نشہ کانگرس دا میں سارا اتاراں
وطن اپنا لے کے میں پاواں پکاراں

میں مظلوم نوں پیار کرنا وی جاناں
غماں دے سمندر چ ترنا وی جاناں
میں چھلاں چ رڑھ کے ابھرنا وی جاناں
میں جینا وی جاناں تے مرناں وی جاناں

زمانے نوں اظہر وکھا کے رہواں گا
نواں وطن اپنا بنا کے رہواں گا

(یکم جنوری ۱۹۴۷ء)

امام دین مجاہد

مسلم لیگ

مسلم لیگ جماعت پیاری کیہے قوم نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی پارو بنے لاوے گی

ایہہ گل میری سنو بھراؤ مسلم لیگ دا ساتھ نبھاؤ
سارے مل کے زور لگاؤ ہمت رنگ لیاوے گی

مسلم لیگ جماعت پیاری کتنے قول نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

ایہہ گل میری بنھ لو پلے کلے دی کوئی پیش نہ چلے
مسلم لیگ دے جھنڈے تھلے وگڑی راس ہو جاوے گی

مسلم لیگ جماعت پیاری کیے قول نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

اٹھو جاگو کریئے چارا جاگ پیا اے عالم سارا
مسلم لیگ دا سن کے نعرہ جان ویری دی جاوے گی

مسلم لیگ جماعت پیاری کیے قول نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

اک مٹھ ہو کے مسلم بھائی سوچو سمجھو کرو دانائی
جیکر ایہہ وی گھڑی کھنجائی مڑ کے ہتھ نہ آوے گی

مسلم لیگ جماعت پیاری کیے قول نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

چمکے دین اسلام اساڈا دنیا اتے نام اساڈا
پورا حق امام اساڈا ساڈے پلے پاوے گی

مسلم لیگ جماعت پیاری کیے قول نبھاوے گی
انشاء اللہ قوم دی بیڑی یارو بنے لاوے گی

فیروز دین فیروز

(۱)

وحدانیت دی ہے بنیاد رکھی میں قربان تعمیر دے بانیاں توں
پکے پیر کھلوتے آں کندھ بن کے اساں نہیں مڑنا جانفشانیاں توں
کسے نال نہیں رکھنا سانجھ گیڑا لینا اے کلیاں حق برطانیاں توں
سوہنا دیس وسا کے دسنا ایں کرنا نہیں دریغ قربانیاں توں
لک نبھ مجاہدا الف وانگوں کھلا جابجا پہاں دے بھار رہنایں
لاوٗنی اکھ فیروز نہیں چین کرنا پاکستان لئی برسر پیکار رہنایں

پاکستان دے قیام اتے

لا الہ دی عین بنیاد اتے وحدانیت والا اک جہان بنیا
وار وار تحریک دے دور چلے بندوبست نہ کوئی سامان بنیا
پایہ پایا جناح نے خوب پایا مسلم قوم دا آ پردھان بنیا
کنھاں دے قربانیاں مسلمانو ! قسمت نال کدرے پاکستان بنیا

دائم اقبال دائم

(۱)

کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں
حق دا چانن لا کے چھڈناں
کفر اندھیر مٹا کے چھڈنا
پاکستان بنا کے چھڈنا
ویکھو پاک قطاراں مسلم لیگ دیاں
کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

قائداعظم کرم کمائے
نکے وڈے اک بنائے
پاک چمن دے بھاگ جگائے
رہن سدا بہاراں مسلم لیگ دیاں
کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

ساڈا دین ایمان اے اکو
کعبہ تے قرآن وی اکو
بت وی اکو جان وی اکو
انبر دھرت پکاراں مسلم لیگ دیاں
کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

دنگ ہویا اے عالم سارا
لا الہ دا پاک نظارا
ساڈے جھنڈے تے چن تارا
وجدیاں رہن تاراں مسلم لیگ دیاں
کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

یونینیسٹ احراری ٹولا
دائم افرنگیاں دا گولا
پاپھر دے بہروپی چولا
حق ، حق اخباراں مسلم لیگ دیاں
کھڑیاں نیں گلزاراں مسلم لیگ دیاں

عبدالمجید (کریام والا)

(۱)

آزادی دی تحریک چل پئی

اٹھ موّمناں توں ہوش وچ آ آزادی دی تحریک چل پئی
توں وی جاگ نالے قوم نوں جگا آزادی دی تحریک چل پئی
اس دکھ دا توں کر لئیں لپا آزادی دی تحریک چل پئی
ہو جاویں آزاد تیتوں سلھ آوے سکھ دا
مسلم لیگ بتاں دارو کیہڑا تیرے دکھ دا
قائداعظم نال کر لے وفا آزادی دی تحریک چل پئی
موّمناں دے کارنامے بھلے ہوئے یاد کر
اک مٹھ قوم ہووے ایسا اتحاد کر
رب دی جناب وچ کر لا دعا آزادی دی تحریک چل پئی
رہبر قائداعظم ہیں ہے تحریک دا
پاکستان بنوں گا لوہ ویلے نوں اڈیکدا
گونجے لا الہ دی موّمناں فضا آزادی دی تحریک چل پئی
آزادی دے پروانے تے آزادی پھرن ٹولدے
وار دیندے جان تے شہید خون ڈولدے
ایہہ مجید گل کدی مکا آزادی دی تحریک چل پئی

(۲)

ہٹلر ہر گیا جت برطانیہ دی کیتے قول دا پکا بیان رکھو
نہرو گاندھی سردار پٹیل رل کے آکھن مسلمانو اطمینان رکھو

ویلا آ گیا اج آزادیاں دا تحریک جاری ہندو مسلمان رکھو
قائداعظم نے سوچ وچار کیتی مسلم قوم دا صرف دھیان رکھو
اساں سانجھ مخلوط وچ نہیں رہنا بھارت ماتا نوں ہندوستان رکھو
اساں حق اسلام دا ونڈنا اے ساڈے ملک دا ناں پاکستان رکھو
اٹھو مسلمانو پڑھ کے اسم اعظم سینہ سپر ہو کے سینہ تان رکھو
سکھو سبق آزادی دا قائد وچوں لاہ کے گلوں غلامی تابان رکھو
قائداعظم نے بیڑا چکیا اے فرض اپنا تساں پچھان رکھو
مددگار خدا دی ذات ہو سی حق سچ دے ول دھیان رکھو
ساری قوم اس راہ تے تل جاوے اک مٹھ ہو کے اک جان رکھو
کانگرس احرار دے بنے ٹولے روڑے راہ دے چھانٹ چھان رکھو
ووٹ مسلم لیگ نوں تساں دینے اپنی آپ تحریک روان رکھو
انشاء اللہ مراد برآون والی پختہ عزم عقیدہ ایمان رکھو
کلمہ لا الہ الا اللہ والا ہر ویلے ہی ورد زبان رکھو
مولا مشکل کشا دا ٹھوک جھنڈا سبز گنبد دا پاک نشان رکھو
جیہڑا خواب اقبال نے ویکھیا سی اس تعبیر نوں وچ میدان رکھو
رحمت علی نے رکھیا ناں جیہڑا ظاہر کرن دا اوہدا سامان رکھو
ہندو اپنے حق لئی پٹدے نیں مسلم اپنا قائم مکان رکھو
ٹل وجدے مندریں گوردواریں تساں مسجداں وچ اذان رکھو
ہند سندھ پنجاب دی ونڈ پونی حق اپنا ذرا سیہان رکھو
پاک چیز دی پاک بنیاد ہووے اگے کھول کے پاک قرآن رکھو
ویلا ایہہ مجید سنبھالنے دا دے کے خون شہیداں دی شان رکھو

غلام احمد کاتب نوشاہی

(۱)

اٹھ باندھ کمر بن جاگ ذرا اسلام تے جان فدا کر دے
بن حامی پاکستان دا توں اسلام توں کفر جدا کر دے
تیری مدد تے حیدر صفدر ہے پھر کس گلوں توں ڈردا ہے
بن غازی مرد مسلماں توں سب کفرستان تباہ کر دے

(۲)

اٹھ اے مسلم خوابیدہ قائم کر اسلام نوں
نعرہ مار توحید دا پی وحدت دے جام نوں
باجھ خدا دے تیرا کوئی حامی مددگار نہیں
دے دے جان محمدؐ خاطر
چھڈ دیویں انجام نوں

(۳)

مسلماناں تے چڑھ چڑھ آوندے
اک دوجے نوں سکھ ستاوندے
مسلمان اساں نہیں بھاوندے
بیٹھے کڈھ پنجاب تھیں دور اے

(۴)

اسیں پاکستان بناواں دے
اسیں گولیاں سینے کھاواں دے
اسیں پیر نہ پچھے ہٹاواں دے

رہساں محکم قدم ٹکا مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم
توں اپنا کلمہ چلا مسلم

نہیں ڈرنا توپ بندوقاں توں
نہیں ہلنا کیسی شوکاں توں
نہیں نساں زہری پھوکاں توں
جھنڈا پھڑ اسلام لہرا مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم

ایہہ خضر ای پتر پیے د
منہ کالا ایسے تیسے دا
کیہ کرنا چاہئے ایسے دا
ایہدی جڑھ منیاد نہ کا مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم

پاکستان جدوں بن جاوے دا
پھر آپ خضر شرماوے دا
رو رو کے اوہ کرلاوے دا
کہے مینوں نال رلا مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم

اسیں پاکستان بناواں دے
اسیں شرعی احکام چلاواں دے
اسیں چوراں ہتھ کٹاواں دے
دیساں شرع دے نال سزا مسلم
اٹھ پاکستان بنا مسلم
توں اپنا حکم چلا مسلم

محمد حنیف قدر کاشمیری

(۱)

ہندوستان غلاماں دا ملک مڈھوں اینی گل گاندھی جی دی جاندے نیں
مسلمان آزاد نہ ہو جاوے ویری ایس کر کے پاکستان دے نیں
وچوں سمجھدے نیں مسلمان تائیں مینگے جان توں بول زباندے نیں
کیونکہ وچ تاریخ دے ذکر ساڈے ہر میدان اندر فتح پان دے نیں
گاندھی نہرو پٹیل نوں کہو جا کے گھٹا اپنا آپ کیوں چھاندے نیں
پاکستان ہے قدر بنا لینا ٹوٹے کر دینے ہندوستان دے نیں

(۲)

پیا ای رہ گیا ہندو دی آہنسادا ترکنڈا
جناح نے ماریا گاندھی نوں پاکستان دا ڈنڈا
کل اک لالی نوں لالہ آکھدا جاندا سی سنیا میں
مسلمان آہنی ایں جنہوں بڑا چوہبڑ ای مشٹنڈا
ایہناں دا قائداعظم تے اکو گل کہندا اے
میں گڈاں گا قلعے شاہی تے پاکستان دا جھنڈا
کسے گلے وی راضی نہیں ایہہ پاکستان دے باجھوں
نہ لیکھا کم کردا اے نہ کوئی بھاجی نہ کوئی منڈا
اسی تے کڈھنا ایتھوں مسلماناں دا کنڈ اے
ایہہ چوبھی جا رہیا اے بھارت نوں پاکستان دا کنڈا
بڑا ای ٹل لایا آپ باپو نے تے نہرو نے
توں دی جامتھرا بھابو تے گئو ماتا نوں پا' ونڈا
کرو پوجا گئو ماتا دی ساڈا دھرم کہندا اے

ایہہ گئو ماتا نے کھاجان ڈھگا جھ تے سنڈا
ایہہ دو قوماں قدر اک ہون کیویں کانگرس دے
ہے دندن پے گئی باپو نوں نہرو ہو گیا ٹھنڈا

(۳)

کسے گل دا گھاٹا نہ خوف تینوں توں ایں نعمتاں تھیں مالا مال مسلم
نالے غازی تے نالے شہید ایں توں رتبے تیرے نیں دونویں کمال مسلم
توں تے آپ ای غفلتاں وچ رجھا دیویں آپ نوں پیا زوال مسلم
محمد علی جناح نے آکھیا اے ونگا ہون نہیں دیاں گاوال مسلم
سمجھ موت غلامی دی زندگی نوں کمر کس لے سرت سنبھال مسلم
پاکستان ہو سی تیرے وچ قدماں ٹریا چل ٹوراں جیہڑی چال مسلم
مستقبل آپے روشن ہو جاسی' ماضی نال ملا دے حال مسلم
تینوں قائداعظم جو حکم دتا توں ڈائرکٹ ایکشن کر' وکھال مسلم
قدر یار آزادی دی زندگی لئی ہونا پورے تے ہو جا ہلال مسلم

(۴)

ادم آہر تیرے جانے جگ سارا پر توں انج کیوں ڈھیریاں ڈھا بیٹھوں
ماضی بھل کے غافلا مسلماناں مندا اپنا حال بنا بیٹھوں
ہندوستان اندر شاناں تیریاں دا ملدا وچ تاریخ جواب کوئی نہیں
کئی سو سال رہ کے حکمران ایتھے گل وچ طوق غلامی دا پا بیٹھوں
کامیابیاں نے چمے قدم تیرے ہتھاں تیریاں سدا میدان مارے
تیرے سر سرداریاں ساریاں سن توں کیوں اپنا آپ گنوا بیٹھوں
بھاویں لکھ مصیبتاں پین سر تے مرد حوصلہ کدی نہ ہار دے نیں
شاہ سوار ہو کے عربی گھوڑیاں دا کھوتا کھوہ دے وچ لکا بیٹھوں

محمد علی جناح دے لگ آکھے مسلم لیگ والے جھنڈے بیٹھ آجا
پچھے لگ منافقاں کافراں دے دھوکھا بڑی واری اگے کھا بیٹھوں
اکھاں میٹ کے وانگ کبوتراں دے نہیں شکار ہوندے چوکس رہن والے
کھیڈاں ساریاں کھیڈ کے جانبازاں جاچاں ساریاں آپ بھلا بیٹھوں
قدر یاد آوے پیا ایس ویلے مصرعہ خوب شاعر استا کار دا اے
تینوں حکم کستوری خریدنے دا ڈھیر ہنگ جوائن دے لا بیٹھوں

حاجی چراغ دین' جونے کے والا

پہلوں سیواں ذات الٰہی جس دی دوجگ اندر شاہی
کر کے ڈاہڈی بے پرواہی اللہ رحم کماوے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا
ملے گی سب نوں امن آزادی نہیں کر سکنی کسے اپاہدی
حق حقوق ملن بنیادی خوشیاں ملک منا وے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا
کوئی نہ کرے ساڈا استحصال دے دنیا ہو خوشحال
ہر کوئی امن خوشی دے نال اپنا وقت لنگھا وے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا
بھانویں جیویئے بھانویں مریئے بھانویں دکھ مصیبت جریئے
اپنا حصہ دکھرا کریئے سانوں کون ہٹا وے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا

سختی سہیے بھکے رہئیے غیر خیالاں وچ نہ ویہئیے
آپاں امن آزادی لیئے چین دلاں نوں آوے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا

قائد نے گل آکھی جیہڑی قوم نے جے نہ اکھ اگھیڑی
بحر غماں دے وچوں بیڑی اللہ پار لنگھاوے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا

جدو جہد جے ہوندی رہے گی اپنے گلوں غلامی لہے گی
قوم جے نہ تکلیفاں سہے گی حصہ کون ونڈاوے گا؟
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا

لوکو پکا کرو ایمان دل وچ رکھو ایہہ دھیان
بن کے رہے گا پاکستان جدوں خداوند چاہوے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا

سارے کوشش کرو بھراوٗ اپنا ملک آزاد کراوٗ
ایتھوں کھٹو ایتھوں کماوٗ اللہ برکت پا دے گا
کوئی دن پا کے قائداعظم
پاکستان بنا وے گا

(۱۹۴۷ء)

اللہ دتہ ناظر

(۱)

محمد علی ہے قائد ساڈا جان واراں گے ایہدے فرمان اتے
مسلم لیگ جماعت تخلیق ایہدی حاسد حسد کر دے جیہدی شان اتے
ایہدی لیگ نے پاؤنی ایں لیگ ایسی پاکستان بن جانا جہان اتے
سکھی وساں گے کفر چوں نکل ناظر میرا پختہ یقین قرآن اتے

(۲)

محمد علی ملیا رہبر موماں نوں بدھے ہوئے آں جیہدی تلقین اتے
مٹھا صبر دا پھل جہان آکھے رحمت رب برسے صادقین اتے
ویلا دور نہیں صبر دے نال بیٹھو تقویٰ رکھ رب العالمین اتے
ہس کھیڈ کے لنگھے گی عمر ناظر پاکستان دی پاک زمین اتے

حافظ امرتسری

لے کے رہواں گے پاکستان

منگتے نہیں جے منگنے دان ، لے کے رہواں گے پاکستان
ساڈا رہنا سہنا وکھرا اے ساڈا اٹھنا بیٹھنا وکھرا اے
وکھری آن تے انکھ اے وکھری ، وکھرا دین ایمان
لے کے رہواں گے پاکستان
خضر ہوئے یاں گاندھی بوناں ، نیویاں کر دیو سب دیاں دھوناں
پاکستان دا نعرہ لا کے ، کر دیو سب دا گھان
لے کے رہواں گے پاکستان

تارا سنگھا کنہوں ڈراؤنا ایں ، اکھاں مسلیاں نال ملاؤنا ایں
ساڈا کجھ وگاڑ نہیں سکدے ، ایہہ تلواراں ایہہ کرپان
لے کے رہواں گے پاکستان
کسے دی دھمکی توں نہیں ڈرنا ، وچ میدان دے جیونا مرنا
گجنا شیراں وانگوں حافظ ، ساڈی آن تے شان
لے کے رہواں گے پاکستان

محمد رفیع اختر لاہوری

(۱)

غازی علم الدین شہید

دشمن پیدا رسولؐ دا ہو گیا میرے دل ڈاہڈا شرمسار کیتا
راجپال لعین نوں قتل کر کے علم دین نے نہیں انکار کیتا
جا کے وچ عدالت دے وانگ مرداں میں ای ماریا صاف اقرار کیتا
دشمن پاک رسولؐ دا مار کے تے نبیؐ پاک دا میں دیدار کیتا
ایہہ دنیا کیہ عقبیٰ سوار لئی اے پیدا دوئیں جہانیں وقار کیتا
دنیا والیو نہ جھٹلاؤ مینوں میں ای ایس لعین تے وار کیتا
اللہ اوس نوں کرے پیار اختر جنھے نبیؐ دے نال پیار کیتا

(۲)

تیریاں دیکھ کمزوریاں مسلمانا ! اودھر لالیاں دے دل کھل گئے نی
ہن تے توپ بندوق دی گل کر دا تے پھٹینکی دے وٹے نوں بھل گئے نی
ڈھائی پھٹ دو ہتھ دکھا پھیتی ایہہ تے کھلڑے کھلڑے کھل گئے نی
اختر جنھاں نوں توں مٹاونا سی اوہ تے تینوں مٹان تے تل گئے نی

(۳)

ایہہ سے دولت توں بندے خرید دے نیں سکھیا ووٹ تھلے ایہناں نوٹ دھریا
توڑ تاڑ کے حرص دے جال سارے ممبر اپنا تسی ممدوٹ کرنا

(۴)

توں نہ جے مظلوماں دے درد ونڈے توں ای دس کیہ تیرا ایمان کے گا
جے نہ شرع رسولؐ تے چلیا توں کیہ حدیث کہے گی کیہ قرآن کے گا
بریاں وادیاں جے نہ چھڈیاں توں تینوں کدی نہ چنگا جہان کے گا
مسلمان ! کافر ہویا دل تیرا تینوں کون اختر مسلمان کے گا

(۵)

قائداعظم دا فرمان

قائداعظم دا فرمان ' اک ہو جاؤ میری جان
آؤ مسلم لیگ بناؤ ' ویری دا نہ دھوکھا کھاؤ
گلوں طوق غلامی لاہو ' بن کے رہ گا پاکستان
قائداعظم دا فرمان
دشمن تہاڈا ہے چوفیرا ' دور دکھاں دا کرو ہنیرا
آزادی دا نور سویرا ' ہو کے رہ گا وچ جہان
قائداعظم دا فرمان
مکر چلاون پوٹے پوٹے ' منہ دے مٹھے دل دے کھوٹے
ہندو لالے موٹے موٹے ' آکھن ساڈا ہندوستان
قائداعظم دا فرمان
نہر گاندھی اتے پٹیل ' بلدی اتے پاون تیل

جھوٹھ سچ دا کیہ اے میل؟ ، آزادی توں ہو قربان
قائداعظم دا فرمان
اختر ویلا کرے اشارے ، اک مک اک مک ہوجاؤ سارے
لا الہ دے مار کے نعرے ، توڑ دیو بتاں دے مان
قائداعظم دا فرمان

(۶)

قائداعظم دی بچی آواز سن کے مسلمان میدان وچ آگیا اے
پہلا جوش ایمان لے دلاں اندر ہر بے جان اج جان وچ آ گیا اے
پاکستان بنا اے تے ضرور بنا اے آن والا اج آن وچ آ گیا اے
مسلمان غلام نہیں رہ سکدا اختر صاف قرآن وچ آ گیا اے

(۷)

دنے امن کمیٹیاں قائم کر دے راتی کوٹھیاں توں بمب مار دے نیں
توبہ توبہ ایہہ مکر فریب والے کنے مکر دے جال کھلار دے نیں

(۸)

لتی خضر وزارت ایمان دے کے ویکھو کس پچھے بے ایمان بنیا
بنیا پیر دانہ تے رسولؐ دانہ جے بنیا تے ثانی شیطان بنیا
عقلی بنی نہ ایس دی بنی دنیا جے ایہہ پیر دا نافرمان بنیا
اختر خضر منہ کالا کرا بیٹھا اے کلوں ویکھ لے گا پاکستان بنیا

(۹)

میں پاکستان بنانا ایں میں پاکستان بناواں گا
گاندھی دے ناپاک ارادے مٹی وچ ملاواں گا

ایہہ گل میری سولہ آنے سمجھو سارے ایہہ ہے ٹھیک
غلامی توں آزادی لینی کی سوچی ہے نا ٹھیک
شاوے گلوں ایہہ طوق غلامی انشاء اللہ لاہواں گا
میں پاکستان بنانا ایں میں پاکستان بناواں گا
گاندھی دے ناپاک ارادے مٹی وچ ملاواں گا

شیر افضل جعفری

مسلم لو آگیا بھولیا
اوسدھا سادیا ڈھولیا
تینوں خبر کائی نہیں
ہن تائیں سرت آئی نہیں
انگریز تے کھتری دیاں
ہن دیس اچ رل چھڑدیاں
ایہے نیوں ویری تیرے
کجھ ہور وی ہن سر چڑھے
کی یونینسٹ اکو ویندے
احراری کی سد ویندے
تے خاکساری بے سرے
چائی ووے لینی پیچے
ہے ساریاں دا شورہ
کھوٹے لینی کوئی نہیں کھرا
ایہہ گل تینوں معلوم ہے
تیرا اوہو مخدوم ہے
جو لیگ دا خادم ہے
گاندھی دے ہتھ وچ دے نہ ہتھ
رکھ لے توں اج گلے دی پت
ہے قائداعظم ترا
سوہنا سیانا رہنما
اس اچ کوئی لالچ نہیں
اوہ وک نہیں سکدا کدیں
اوہ لشکر کل تے دلیر ہے
اوہ رسول علی دا شیر ہے
اوہ بندہ اوپری دھج دا
اوہنوں راٹھ آکھنا بجا

اوہدی بعد مسلمان اپنی دھوم ہے تیرا اوہو محروم ہے
جو لیگ دا غلام ہے

(۱۹۴۹ء)

حکیم شیر محمد ناصر

(۱)

تیرے بعد نماز دعا منگی مولا عاشقاں ویکھ اسلام دیاں
تینوں پاک محمدؐ دا واسطہ ای کٹ مشکلاں ہندی غلام دیاں
نیئوں تلی تواتر کر جو قوماں تابع حق دے ہین احکام دیاں
پاک ملک دا لوہیکں نوں کر دیاں تیں دونویں سیماں محمد دے نال دیاں
جو کے اک سارے ہندوستان والے گم حق تے عمل کرا لیئے
لوں حافظ ناصر دی مدد کرنی گوی اپنی آپ بنا لیئے

(۲)

گردش فلک تمیں بعد اے چڑھیا یورپ دا چھڑاں قیم آ کے
وسدی علمی دنیا اجاڑ دتی ہائے افسوس انگریزی تعلیم آ کے
دوجا اسلامی دنیا غلط جیہی کر دتی چھائیاں جہیم آ کے
تاڑے بعد تاریخ اسلام کر کے کجی اپنی تاریخ حکیم آ کے
ساڈی جمع خاطر اے ضرب دے کے کیتا نال تفریق تقسیم آ کے
قطرہ نہ آزادی دی دا کجھ ساڈوں گھیرا چیلیاں میں وانگ جیم آ کے
چڑی سونے دی ہند نوں جان کے تے لے گئے لٹ ساری اندرو کم آ کے
جیہی غیر تعلیم نے تک چھڈی تک گئے سب رنگ قدیم آ کے
اٹس دتی تعلیم دے اساں تاکیں سٹے ہلاکے تیں جرائم آ کے
نہ علاج مریض اوہ کر سکدا اے عرب دیاں قرآن حکیم آ کے

(۳)

پاکستان جد وکھرا کیہا اساں سارے جگ والے ساڈے ویری ہو گئے
بھلا غیر تے غیر وی غیر ہوئے ساڈے اپنے ای کئی غیر ہو گئے
عقل نال بابے پاکستان لیا تے مخالفاں دے ٹٹو ٹیر ہو گئے
دنیا وچ ناصر ساڈے دشمناں دا منہ کالا اتے نیلے پیر ہو گئے

اسماعیل متوالا

(۱)

بن کے رہنا پاکستانؔ

پکا اے ساڈا ایمان بن کے رہنا پاکستان
پاکستان دی ایہہ پہچان ونڈیا جانا ہندوستان
پاکستان دا نقشہ دسیا قائداعظم من وچ وسیا
ویری، بہتا نسیا کہ نسیا جت دے نظر آئے سامان
پکا اے ساڈا ایمان بن کے رہنا پاکستان
ساری قوم دا اکو نعرا قائداعظم رہبر پیارا
کر دیوے جے اک اشارا جندڑی کر دیئے قربان
پکار اے ساڈا ایمان بن کے رہنا پاکستان
پاکستان دی ایہہ پہچان ونڈیا جانا ہندوستان

انقلاب زندہ باد

(۲)

اساں چکنا ایں گھنڈ آزادی دا تے توڑ دینا ایں زنجیراں نوں

سینہ اپنا ڈھال بنا کے تے اساں موڑنا ایں موت دے تیراں نوں
حیلے ہمت نال سنگارنا ایں اساں قوم دیاں تقدیراں نوں
رنگ ہووے گی دنیا ساری رنگ چڑھنا ایں تدبیراں نوں
ہو گئی شمع حریت روشن جگ ویکھے گا تنویراں نوں
سوئی صدق یقین دی لے کے تے اساں سینا ایں دل دیاں لیراں نوں
پلکاں توں پونجھے نیں اتھرو خوش کرنا ایں دلگیراں نوں
کھوہ زہر پیالے ہتھاں چوں اساں زندگی دینی ہیراں نوں
قابو کرنے کیدو کھیڑے نیں اساں بدل دینا ایں تاثیراں نوں
جھولی بھر بھر موتی ونڈنے اساں پاؤنا خیر فقیراں نوں
نویں سرے توں زندگی دینی ایں اساں حسن دیاں تصویراں نوں
اکھ متوالے پڑھن والی چم لیندی اے تحریراں نوں

(۱۹۴۶ء)

غلام محمد نقش ہاشمی

آزادی

(۱)

تیریاں عظمتاں دے قصے لوک جانن تینوں یاد کراواں جے بھلدا ای
تو سردار سیں مشرقاں مغرباں دا توں امام ہیساں دنیا کل دا ای
جھنڈے ہند اتے جنہاں آن گڈے لکھ وار صدقے اوہناں غازیاں توں
کفرستان وچ جنہاں اسلام آندا دنیا واراں میں اوہناں حجازیاں توں
ہند سندھ وچ جنہاندی دھاک بیٹھی اسیں خون ہاں اوہناں بلکاریاں دا
نعرہ اٹھ کے لا توحید والا رنگ دس فیر اوہناں سرداریاں دا
کدوں تیک غلامی دا طوق پا کے ستا رہیں گا ایس جہان اندر
آجا وچ میدان دے غازیا اوئے جھنڈے گڈ دے زمین آسمان اندر

اٹھ غزنوی' غوری تے وانگ بار پھیا فیر اپنے ہندوستان اتے
بیہرا ہل کے سامنے آجاوے بھاری بن جاوے اوہدی جان اتے
ہندو بانیئے اتے انگریز دونویں سدا رہے کردے پریشان تینوں
آجا جناح دی لیگ دے ویٹھ جھنڈے تے چاہیا ای پاکستان تینوں
وچھ چین جاپان اٹلی روس کولوں بھار کیہ آزادی دا کھلھ دا اے
جدوں ملک غلام آزاد ہووے اوددوں خون شہیداں دا ڈلھدا اے
نقش توڑ غلامی دے طوق سارے گرم لوہے اتے سٹ لا بھیجیں
پہلاں وانگ طارق ساڑ کشتیاں نوں رکھے قدم تیرے فتح آن بھیجیں

(۲)

غازی مرد

تُوں ایں غازی شیر جوان — سب توں اچی تیری شان
ایہہ لندا اے چڑھدا تیرا
اٹھ تیرا ڈیرا
اٹھ خدا دیا شیرا
آ اک واری اسلا پھیرا
تینوں کیہڑی گل دی کان — توں ایں غازی شیر جوان
توں اسلام دا سچا غازی
پھیر وکھا اوہ شان حجازی
سر دھڑ دی فیر لا دے بازی
کر لے اپنے رب نوں راضی
گونجے نعرہ وچ جہان — توں ایں غازی شیر جوان
ہندو نوں فیر سبق سکھائیں
افرنگی ~~سنوں~~ راہے پائیں

ہر کافر نال لڑ دا جائیں
کمزوراں تے ہتھ نہ پائیں
ایہو تیری عظمت آہی تُوں ایں غازی شیر جوان
غازی جد میدان وچ گجے
کافر چھڈ میدانوں بھجے
ہر پاسے ایہہ نعرہ وجے
لے کے رہنا پاکستان تُوں ایں غازی شیر جوان

خان مستانہ

پاکستان

تاریاں دی چھاں دے وچ بیٹھا ساں کجھ وہماں دے وچ
تارا سی کوئی کوئی ٹٹدا غم سی کلیجہ گھٹدا
وہلے نے پاسا پرتیا شب تے ہنیرا ورتیا
میں بسترے چوں اٹھیا ستی دے مونہوں چھٹیا
ساں باہر ولے جا رہیا خیالاں دے نقشے لاہ رہیا
باد نسیم سی جھلدی رحمت چوفیرے بلدی
بیڑے تے موتی ڈلھکدے ساغر دے وانگوں چھلکدے
ڈٹھا کہ اک مزدور سی ہتھوں سفر دے چور سی
سن تیز لیراں گنڈھیاں اوہ دی نیں سکھے بہتڑیاں
گھا بسترے دا ویس سو تے آسماں دا کھیس سو
بانہہ دا سرہانہ اوس دا
بستر شہانہ اوس دا
باتاں جد اے دل بولیاں اوہنے دی اکھیں کھولیاں
میتوں اچانک ویکھیا اوس ویکھ کے تے ایہہ کہیا

توں کون میرے ہیں مگر   میتھوں ہیں بالکل بے خبر
تینوں نیں سیراں بھاندیاں   خوشیاں نیں تیریاں باندیاں
توں سمجھنا ایں راضی ہاں میں   توں حال تے ماضی ہاں میں
توں بادشاہ سیں سجناں   توں جان دا سیں گجناں
تیرے اشارے تے میاں   چلدا سی سارا کارواں
توں قافلہ سالار سیں   تے بیکساں دا یار سیں
ایہہ واقعہ ہے کل دا   تیرا سی سکہ چلدا
شاہی تیری محکوم سی   دنیا تے تیری دھوم سی
توں کاروانی دے عوض   توں راجدھانی دے عوض
محکوم رہنا خیا   کیہ سوچیا ای بنیا
کیہدھر اوہ قربان گئی   کیہدھر اوہ سلطانی گئی
جد توں ہے قربانی گئی   عزت تیری رانی گئی
جد توں ہے اچا سمجھدا   اپنے توں سچا سمجھدا

تد توں ہے ہینا ہو گیا
مشکل ہے جینا ہو گیا

پچ دس مستے جاونا ایں   مولا نوں وی یاد آونا ایں
کرنا وی ایں قربانیاں   اسلام دیا آبانیاں
انج کہیں مدینے والیا   مینوں غماں نے کھا لیا
جی ہند وچ نہیں لگ دا   سینے ہے بھانبڑ اگ دا
مینوں مدینے سد لئو   موڑھے ہوا دے لا لئو
ایہہ غلط تیرا خیال اے   مولا نہ تیرے نال اے
مولا تے ہے مظلوم دا   مولا تیرے جیہے شوم دا؟
مولا نوں وی ہیں ٹھگدا   بے شک ہیں سوہنا لگدا!
اٹھ اج وی مولا دا ہو   جو چاہیں گا جائی گا ہو
شاہی تیرے گھر آئے گی   دنیا تینوں خود چاہے گی

اٹھ مسجداں آباد کر
مڑ کے خدا نوں یاد کر

جندڑی جناح توں وار دے سر توں اے بھار اتار دے
ایہہ پندھ ہے نزدیک دا کر سنگ مسلم لیگ دا
اسلام دا سکہ چلا سکے تے لکھ دے لا الہ
فیر میریاں لیراں دی لاہ توفیق جے دیوی خدا
تیری نظر ہے جان دی رکھ آس پاکستان دی
تد تک میں انجے رہو ساں سبھناں نوں انج کہو ساں
اسلام زندہ کر لوو ڈبو نہ بجنوں تر لوو
مستان دل دی اک گل سب نوں سناون اٹھ چل
سب جے سوارے ہون گے
وارے نیارے ہون گے

اسیر سوہلوی

(۱)

خضر

چھڈ دے اڑی ڈر رب دے غضب کولوں مورکھ ضدوں، نہ ھکیاں پین والے
دفتر قوم دے تھیں آخر لبھنا ایں قلم وان وزارت والین والے
لا اج ڈاہڈ بھراواں دے نال رل کے برج خودی دے نی ہن ڈھین والے
جیویں خضر سکندر دے نال کیتی تیرے نال کر سن اٹھن بہن والے
شوکت قوم دی نوں جیویں ہیٹیا ای مٹدی اپنی ہن اچی شان ویکھیں
جیویں مان بھراواں دا توڑیا ای انجیں اپنا ٹٹدا مان ویکھیں
اڈ دھوڑ دے بدلاں وانگ جان ایہہ غرور دے ساز سامان تیرے
توں دربار توحید نوں چھڈیا اے رہسن در تیرے نہ دربان تیرے

تینوں واسطہ رب دا پا کے تے تینوں سدر ہے جانی جان تیرے
تیری طفل تسلی نوں دیکھ کے تے ہین نالدے کل حیران تیرے
گیا ول غیراں ملک ول لمھیاں جیویں سپ لہان کوئی رنج گیا
رستے خضر جہان نوں پان والا ویکھو آپ اج راہ توں کھنج گیا
وان دا گیا جیکر راتیں پرت آوے دانے کہن اوہنوں بھلا جانیئے نہ
جدوں اپنے سامنے ہون بیٹھے شکل غیر دی کدی پچھانیئے نہ
بی بیج اتفاق دا دلاں اندر تنبو کدی نفاق دے تانیے نہ
جدوں اپنے سامنے ہون بیٹھے شکل غیر دی کدی پچھانیئے نہ
دکھی دیکھ کے سجناں پیاریاں نوں آپ بیٹھ لاہنیے موجاں مانیئے نہ
دکھی قوم نوں ہور دکھیار کر کے لبھے سکھ جے کوئی تے لبھدا نہیں
عاشق حئی دا جوڑ تے پھبدا اے جوڑ خضر بلدیو دا پھبدا نہیں
بہہ بہہ ہوٹلاں وچ راتیں نال غیراں قوم واسطے گندیاں ڈوریاں نی
ساہڈا وڈیا اج وی یاد رکھیں پھڑیاں جانیاں انت ایہہ چوریاں نی
چھکے وار نے نیں انت مسلماناں بکل وچ جو بھنیاں بھوریاں نی
کھوبے وچ ایہہ پھسدیاں دسدیاں نیں جیہدھر ٹوراں وزارتی ٹوریاں نی
دانا بن لے کم دانائی کولوں ایویں نہ بن مورکھ نادان آجا
شاہسوار بن موڑ کے واگ ہن وی آجا قوم دے ول میدان آجا
بنیاں رہیں گا کدوں تک صدر محفل اوڑک گدی صدارت توں ہلناں ایں
توں سکندر حیات دی جگہ ملی تیری جگہ نوں کسے نے ملناں ایں
اوتھوں گھلیا اے تینوں جس ایتھے ایتھوں فیر تینوں اوتھے گھلنا ایں
رہسن لاٹ دے سامنے کدوں تیکر اوڑک رب دے سامنے چلنا ایں
کلو ویکھ لئیں کبر غرور بھریا لین ویکھ آزاد اسیر تینوں
جیہڑے اج وزیر پئے ویکھدے نیں اوہناں ویکھنا انت فقیر تینوں

(۱- عاشق حسین ملتان والے جیہڑے حضرت بہاؤالدین ذکریا ملتانی دے جد امجد وچوں سن
خضر دے خلاف ایجیٹیشن وچ کرفیو دے دوران چوہدری دے کول کار وچ ایہناں نوں گولی

وچ تے شہید ہو گئے۔ ۲۔ میاں عبدالحئی وزیر تعلیم ۳۔ خضر حیات ٹوانہ ۴۔ سردار بلدیو سنگھ ۵۔ فلیٹی ہوٹل لاہور وچ کانگریس نے یونینسٹ پارٹی نے مسلم لیگ دے خلاف اک اجلاس کیتا ۶۔ سرسکندر حیات۔ اسیر سوہلوی)

(۲)

غازی مجاہد نوں

ایہہ گوناں گوں دنیا ایں بلند آواز تیری اے
نرا اک طور تک نہیں عرش تک پرواز تیری اے
رہیا سارے زمانے تے تیرا دربار عالی اے
تیرا دربار عالی اے تیری سرکارؐ عالی اے
توں تھلے تیغ دے جام شہادت پین والا ایں
نرا اک آسرے رب دے تے مردا جین والا ایں
تیرے قدماں دے وچ رلدے رہے نیں تاج سلطانی
توں شاہی تخت چھڈے نیں ملی کعبے دی درباری
تیرے علماں تے ہنراں دی زمانہ داد دیندا سی
تیرا ہتھ ظلم دی بستی نوں کر برباد دیندا سی
ایہہ بدل ظلم دے آئے نیں مطلع صاف کر مردا
توں بن حاکم زمانے دا بنے سارا جہاں بردا
تیری خاطر مسلمانا ! خدا ہر شے بنائی اے
توں مالک ہیں خدائی دا تیری ساری خدائی اے
ایہہ ہند ایہہ سندھ اندلس چین تے ایران تیرا اے
عرب جاپان یورپ روس ترکستان تیرا اے
توں مڑ محمود بن مڑ کے صلاح الدین غازی بن

مڑ اوسے خالدی جذبے توں آ مرد حجازی بن
مڑ اج قربانیاں وچ کربلا دی شان پیدا کر
کر اوہو دل ذرا پیدا تے اوہ ایمان پیدا کر
تیرے اکو ای نعرے نے سارا خیبرا ہلا سی
جدوں یرموک دے وچ یاد ای حیلا نسایا سی
میں پاکستان لینا ایں کسے نے وان نئیں دینا
ایہہ بن دا حق میرا اے کدی میں جان نئیں دینا
میستاں سنجیاں ہویاں اساں آباد کرنا ایں
وجا توحید دا ڈنکا کفر برباد کرنا ایں
قلعہ دلی دا لللہ یاد کر کس دی نشانی ایں
جے ہے اوہ شان بابر دی تے ہمت شاہجہانی ایں
محبت دا ہے اک نقشہ کھڑا جمنا کنارے تے
ہے عظمت اوس دی مردا صرف اوہدے سہارے تے
ایہہ خطہ جنت الفردوس دا کشمیر تیری اے
جے وارث ہیں توں جنت دا تے ایہہ جاگیر تیری اے
رسول پاکؐ دا صدقہ اسیر آزاد ہو جاوے
خدا دا شکر لکھ واری ایہہ گھر آباد ہو جاوے

(۴)

ماتم نہ کرے دل کویں برباد وطن دا
روح دکھدا اے جد حال کراں یاد وطن دا
رکھدا نہ اسیر اپنا تخلص میں کدی وی
وسنیک جے ہوندا کدی آزاد وطن دا

ساحل فارانی

پاکستان بناتا ایں ، اساں پاکستان بناتا ایں
پاکستان دا جھنڈا سب توں اچی تھاں تے لاتا ایں
ساڈی مسلم لیگ اے پیاری
کانگرس دی مت جنے ماری
جت لینا اے قائداعظم
نہرو نے ہر جاتا ایں
اساں پاکستان بناتا ایں
آؤ بھٹو مل کے سارے
لائیے پاکستان دے نعرے
اساں نہیں ڈرنا گولی گولوں
اگے پیر ودھاتا ایں'
اساں پاکستان بناتا ایں
سچ آکھن توں اساں نہیں رکنا
ظلم دے اگے اساں نہیں جھکنا
کڈھنا ایں انگریز نوں ایتھوں
کفر دا نام مٹاتا ایں
اساں پاکستان بناتا ایں

(۵ دسمبر ۱۹۴۶ء)

آغا امداد علی خان غالب

گاندھی نہرو پٹیل دی کم نظری مسلمان تائیں مسلمان کر گئی
میں تے بڑا مشکور ہاں کانگرس دا جیہدی تنگ نظری ایہہ سامان کر گئی
آپے پایا پکھنڈ اکھنڈ والا جیہدے نال پیدا پاکستان کر گئی

قہر آلود سی اوہدی نگاہ غالب پر تمنا تے میری جوان کر گئی

مولا بخش کشتہ

(۱)

ستائیسویں ماہ رمضان دی سی آزادی دا جدوں اعلان ہویا
ہمت قائداعظم دی در آئی پاکستان دا قائم نشان ہویا
جھنڈا جھولیا وچ ولائتاں دے سر بلند اسلام دا شان ہویا
گیہہ لتھا انگریزی جنجال گلوں کشتہ اپنا سکہ روان ہویا

(۲)

اللہ قائداعظم تے کرے رحمت جنہاں قطریوں موتی بنا دتا
پھسے ہوئے غلامی وچ مومناں نوں ہمت نال آزاد کرا دتا
اساں مورکھاں عقل دے ہنیاں نوں راج کرن دا ول سکھا دتا
کشتہ جوڑ کے اوہناں نے ذریاں نوں اک سورج بنا چمکا دتا

○

کتابیات

(BIBLIOGRAPHY)

ماخذ

پنجابی

۱۔ آزادی دے مجاہد لکھاری : ڈاکٹر شہباز ملک' لاہور مکتبہ میری لائبریری' ۱۹۸۰ء

۲۔ ابیات : حکیم شیر محمد ناصر (قلمی) مملوکہ ڈاکٹر شہباز ملک

۳۔ امام دین مجاہد ۔ حیاتی تے لکھتاں : منصور احمد' مقالہ ایم ۔ اے' پنجابی' پنجاب یونیورسٹی لاہور ۔ ۱۹۸۹ء

۴۔ پن چھان : حفیظ تائب' لاہور۔ مکتبہ مینار' ۱۹۷۸ء

۵۔ پنجاب : احمد سلیم' لاہور ۔ عوامی کتب گھر' ۱۹۷۰ء

۶۔ پنجابی ادب دی کہانی : عبدالغفور قریشی' لاہور ۔ عزیز بکڈپو' ۱۹۷۲ء

۷۔ پنجابی شاعراں دا تذکرہ : مولا بخش کشتہ' ایڈیٹر (محمد افضل خان)' لاہور۔ مولا بخش کشتہ اینڈ سنز' ۱۹۶۰ء

۸۔ پمفلٹ سانجھی پرہیا : لاہور ۔ رام گلی نمبر ۱ (بسلسلہ برسی آغا امداد علی خان غالب) ۱۹۷۳ء

۹۔ جنازہ علم دین شہید : شیخ امیر بخش' لاہور ۔ منشی عزیز الدین' نجم الدین' ۱۹۲۹ء

۱۰۔ جھوک انور دی : ملک لال دین قیصر' لاہور ۔ قیصر بکڈپو' کشمیری بازار (س' ن)

۱۱۔ جھوک جھنگ : ممتاز بلوچ (مرتب)

۱۲۔ چالیس دن غازی علم دین شہید : شیخ امیر بخش' لاہور ۔ منشی عزیز الدین نجم الدین' ۱۹۲۹ء

۱۳۔ چٹھی خلافت دی (حصہ اول) : حافظ عالم خان' سیالکوٹ' حافظ عالم خان تاجر کتب' (۱۹۲۰ء)

۱۴۔ حالی دی مسدس ترجمہ سر شہاب الدین' لاہور ۔ ملک نذیر احمد تاج بکڈپو (بار چوتھی) ۱۹۴۵ء

۱۵۔ خود نوشت سوانح حیات : عبدالغفور اظہر (قلمی) ۲ صفحے (مملوکہ جاوید اظہر)

۱۶۔ دعائے مسلم : ملک لاہوری' لاہور ۔ قیصر بکڈپو ' ۱۹۲۲ء

۱۷۔ دیوان کشتہ : مولا بخش کشتہ' لاہور ۔ میاں مولا بخش کشتہ اینڈ سنز' ۱۹۵۸ء

۱۸۔ رت لیکھا (کتاب لڑی) : لاہور' عظمت قادر (پبلشر) پنجاب یونیورسٹی نیو کیمپس ہوسٹل ۱۹ کمرہ نمبر ۴۱

۱۹۔ سکھاں دی وار : پیر محمد' مرتبہ ڈاکٹر فقیر' لاہور ۔ پنجابی ادبی اکیڈمی

۲۰۔ شیدائے رسول جناب غازی علم دین شہید : رحیم بخش بلھا' لاہور ۔ کریمی پریس (س ن)

۲۱۔ صحرائی گورداسپوری ۔ حیاتی تے کلام : انوار احمد قاضی' مقالہ ایم ۔ اے پنجابی' پنجاب یونیورسٹی' لاہور۔ ۱۹۸۸ء

۲۲۔ صدائے فقیر : ڈاکٹر فقیر (دوجا ایڈیشن) ' لاہور ۔ میاں مولا بخش کشتہ اینڈ سنز' ۱۹۴۵ء

۲۳۔ عبرت نامہ : عبدالرحیم عاجز' بٹالہ ۔ صاحبزادہ پریس ' (س ' ن)

۲۴۔ غازی مصطفٰے کمال دی فوج ظفر موج : محمد اسماعیل عیسیٰ امرتسری

۲۵۔ غماں دا ترپن : نقش ہاشمی' مریدکے ۔ شہنام ادب اکیڈمی' جولائی ۱۹۹۲ء

۲۶۔ فارسی رسم الخط وچ چھپیاں پنجابی کتاباں : شہباز ملک' مقالہ ایم ۔ اے پنجابی' پنجاب یونیورسٹی' لاہور۔ ۱۹۷۲ء

۲۷۔ کال بلیندی : اے ۔ ڈی ۔ اعجاز' لاہور ۔ پاکستان پنجابی لوبی بورڈ' ستمبر ۱۹۸۳ء

۲۸۔ کشمیریاں دی چٹھی خدا دے ناں : عبدالرحیم عاجز' امرتسر۔ مصنف خود (س ' ن)

[illegible]۔ کرم پھلواڑی : استاد کرم امرتسری' مرتبہ عبدالکریم' نوشہرہ ۔ مرتب خود (س ' ن)

۳۰۔ کھوج چھیماہی (۲) شہباز ملک (ایڈیٹر)' لاہور ۔ پنجاب یونیورسٹی' جولائی ۔ دسمبر ۱۹۷۹ء

۳۱۔ کھوج' چھیماہی (۱۳) ڈاکٹر شہباز ملک (مدیر) لاہور ۔ پنجاب یونیورسٹی

۳۲۔ کھوج' چھیماہی (۲۲) ڈاکٹر شہباز ملک (مدیر) لاہور ۔ پنجاب یونیورسٹی

۳۳۔ کھوج چھیماہی (۳۰) ڈاکٹر شہباز ملک (مدیر) لاہور پنجاب یونیورسٹی

۳۴۔ کھوج چھیماہی (۳۲) پروفیسر ڈاکٹر شہباز ملک (مدیر) لاہور۔ پنجاب یونیورسٹی

۳۵۔ لگراں' عبدالکریم ثمر' لاہور ۔ مکتبہ عرفان اچھرہ

۳۶۔ محمد دین میر ۔ حیاتی تے فن : گلناز شاہین ملک' مقالہ ایم ۔ اے پنجابی' پنجاب یونیورسٹی ' لاہور۔ ۱۹۹۰ء

۳۷۔ مسلم لیگ دا ڈھنڈورا : مولوی خادم حسین قریشی' لاہور ۔ شیخ غلام حسین اینڈ سنز (س ن)

۳۸۔ ملک عبدالقادر خوشتر ۔ حیاتی تے کلام : محمد اقبال' مقالہ ایم ۔ اے پنجابی' پنجاب یونیورسٹی' لاہور۔ ۱۹۸۹ء

۳۹۔ ملک لال دین قیصر ۔ حیاتی تے شاعری : روبینہ تاج' مقالہ ایم ۔ اے پنجابی' پنجاب یونیورسٹی ' لاہور۔ ۱۹۸۶ء

۴۰۔ موآتے : فقیر محمد فقیر' لاہور ۔ پنجابی کتب خانہ' ۱۹۵۳ء

۴۱۔ نغمۂ پاکستان یعنی عشق لہر دیاں لیگی نظماں : عشق لہر' لاہور ۔ اردو بک سٹال (۱۹۴۶ء)

۴۲۔ نغمہ پاکستان المعروف لیگ دی شان : سید فضل حسین مدنی شہباز' باہر وال ضلع گجرات ۔ چوہدری اکبر علی (۱۹۴۶ء)

۴۳۔ وچار : ڈاکٹر شہباز ملک' لاہور ۔ تاج بکڈپو' ۱۹۹۲ء

۴۴۔ ہاڑے : سائیں فیروز' گوجرانوالہ ۔ پنجابی ادارہ' ۱۹۶۰ء

گورمکھی (پنجابی)

۴۵۔ پنجاب دیاں لہراں : شمشیر سنگھ اشوک' پٹیالہ (بھارت) ۔ اشوک پشتک

مالا' ۱۹۷۴ء

۴۶۔ قومی ایکتا (ماہنامہ) : دہلی (بھارت) اپریل ۱۹۷۸ء

اردو:

۴۷۔ الہام' ہفت روزہ' بہاولپور ۔ ۷ ستمبر ۱۹۷۵ء مضمون : شفیق الرحمان شفیق نوشاہی

۴۸۔ پاکستان ناگزیر تھا : سید حسن ریاض' کراچی ۔ شعبہ تصنیف و تالیف و ترجمہ کراچی یونیورسٹی' ۱۹۶۷ء

۴۹۔ پنجاب تحریک پاکستان میں : محمد انور امین' لاہور ۔ نعمت پبلی کیشنز' ۱۹۶۹ء

۵۰۔ پنجاب کی سیاسی تحریکیں : عبداللہ ملک' لاہور ۔ کوثر پبلیشرز' طبع دوم' ۱۹۷۳ء

۵۱۔ پنجاب کی عورت : ارشاد احمد پنجابی' لاہور ۔ ادارہ تحقیقات پاکستان' دانشگاہ پنجاب' ۱۹۷۶ء

۵۲۔ پنجابی کتابیات (جلد : ۱) ڈاکٹر شہباز ملک' اسلام آباد ۔ اکادمی ادبیات پاکستان' ۱۹۹۱ء

۵۳۔ تحریک پاکستان اور پنجابی ادب : ڈاکٹر شہباز ملک' لاہور ۔ مکتبہ میری لائبریری' ۱۹۸۳ء

۵۴۔ تحریک پاکستان کا ایک باب : محمد سرور' لاہور ۔ سندھ ساگر اکادمی' ۱۹۷۵ء

۵۵۔ تحریک پاکستان گولڈ میڈل : مطبوعہ شعبہ تحریک پاکستان' محکمہ اطلاعات و ثقافت' حکومت پنجاب' لاہور ۔ اگست ۱۹۹۰ء

۵۶۔ تحریک و تاریخ پاکستان : محمد احسان الحق' محمد شفیق علوی' لاہور۔ علمی کتب خانہ' ۱۹۷۹ء

۵۷۔ حصول پاکستان : پروفیسر سعید احمد' لاہور ۔ ایجوکیشنل ایمپوریم' ۱۹۷۵ء

۵۸۔ خواجہ غلام فرید : مسعود حسن شہاب' بہاولپور ۔ اردو اکادمی' ۱۹۶۳ء

۵۹۔ ساندل بار : احمد غزالی' لاہور ۔ فیروز سنز

۶۰۔ سیارہ ڈائجسٹ' لاہور ۔ اپریل ۱۹۶۵ء

۶۱۔ سیارہ ڈائجسٹ' لاہور ۔ فروری ۱۹۶۶ء

۶۲۔ قومی شناختی کارڈ (ظہیر نیاز بیگی) ۰۱۲۰۶۶ ۔ ۱۰ ۔ ۲۹۵۰' جاری شدہ ۲۷ جون ۱۹۷۴ء

۶۳۔ قیام پاکستان کا تاریخی و تہذیبی پس منظر: سمیع اللہ قریشی' لاہور ۔ سنگ میل پبلی کیشنز' ۱۹۷۷ء

۶۴۔ مہر و ماہ' ماہنامہ (یادگار فقیر)' لاہور ۔ نومبر دسمبر ۱۹۷۵ء

۶۵۔ نوائے وقت ' روزنامہ' لاہور ۔ ۸ دسمبر ۱۹۷۸ء

۶۶۔ نوائے وقت ' روزنامہ' لاہور۔ ۲۳ مارچ ۱۹۷۹ء

۶۷۔ نوائے وقت ' روزنامہ' لاہور۔ ۱۳ اپریل ۱۹۷۹ء

ENGLISH

68. *Muslim Sepratism in India & Abdul Hamid Lahore - Oxford University Press, 1971.*

69. *Pakistan Chistians appeal to the UNO and the World Conscience : Joshua Fazal - ul - Din.*

70. *Pakistan Journal of History and Culture, Islamabad - Jan - June, 1982.*

71. *Rational of the Revolution : Joshua.*

زبانی ماخذ

۷۲۔ اسمٰعیل قلندر ۔ لاہور (پنجابی شاعر)

۷۳۔ ایم ۔ اجمل مرحوم' لاہور (کیریکٹر ایکٹر)

۷۔۳ امام دین مجاہد مرحوم ۔ لاہور (پنجابی شاعر' تحریک پاکستان دے کارکن)

۷۵۔ پروفیسر جلیل عالی' راولپنڈی (شاعر)

۷۶۔ حاجی ملک محمد انور مرحوم ۔ بیگم پورہ' لاہور (کارکن تحریک پاکستان)

۷۷۔ حکیم آفتاب احمد قرشی مرحوم ۔ لاہور (کارکن تحریک پاکستان)

۷۸۔ حکیم محمد موسیٰ امرتسری ۔ لاہور

۷۹۔ ڈاکٹر احمد حسین قریشی قلعداری ۔ گجرات (محقق)

۸۰۔ رفیق ڈوگر ۔ لاہور (اخبار نویس)

۸۱۔ سراج دین درویش ۔ لاہور (پوتا استاد عشق لہر)

۸۲۔ شریف کنجاہی ۔ گجرات (شاعر' محقق)

۸۳۔ عبداللطیف مسافر مرحوم ۔ لاہور (صداکار ریڈیو پاکستان)

۸۴۔ محمد صدیق صبر قادری۔ لاہور (شاعر' شاگرد محمد دین میر)

۸۵۔ محمد صادق قصوری (برج کلاں قصور) (محقق)

۸۶۔ مشتاق بٹ مرحوم' ایڈووکیٹ' لاہور (شاعر)

۸۷۔ نور محمد قادری' چک نمبر ۱۵ شمالی گجرات (محقق)

—ooo—

پنجابی زبان و ادب و تاریخ

لعلاں دی پنڈ	تذکرہ	اقبال صلاح الدین	لاہوریت	(کہانیاں)	حسین شاہد
سیف الملوک	میاں محمد بخش	اقبال صلاح الدین	اداکل	(ناول)	حسین شاہد
فہرست مقالات	(تحقیق)	اقبال صلاح الدین	کٹورا پانی دا	(مکمل کلیات)	حسین شاہد
سنگی نامہ	(تذکرہ)	اقبال صلاح الدین	رت تے رتیا	(ناولٹ)	سلیم خان گمی
احسن القصص	مولوی غلام رسول	اقبال صلاح الدین	پنجابی زبان دا ارتقاء	تحقیق	سلیم خان گمی
پنجابی لغت	(پنجابی توں پنجابی)	اقبال صلاح الدین	درداں دا گھڑیا موتیا	(غزلیں)	سلیم کاشر
کافیاں	سید بلھے شاہ	اقبال صلاح الدین	سرکی دا تارا	غزلاں	سلیم کاشر
کافیاں	شاہ حسین	اقبال صلاح الدین	قواعد پنجابی		مرزا مقبول بیگ بدخشانی
ہیر وارث شاہ		اقبال صلاح الدین	جنگ ہند پنجاب	شاہ محمد	پروفیسر محمد آصف خان
ابیات باہو	سلطان باہوؒ	اقبال صلاح الدین	ابدی آوازاں	تنقید	بشیر حسین ناظم
پنجابی ادب دی تاریخ		اقبال صلاح الدین	پنجابی افسانہ تے ڈراما	تنقید	قدیر آفاقی
پنجابی لوک گیت		اقبال صلاح الدین	توں تے میں	(مجموعہ کلام)	پروفیسر قیوم نظر
ہیر وارث شاہ	مرتبہ عبد العزیز	اقبال صلاح الدین	ہندوستانی لسانیات		ڈاکٹر سید محی الدین قادری
پنجابی نثری تخلیقات		اقبال صلاح الدین	پل گھڑی دے دکھ	(مجموعہ کلام)	عبیدہ اکرم
پنجابی نامہ لاہور	(مہینہ وار)	اقبال صلاح الدین	گلزار یوسفی		
رمز روایت	(صوفیانہ پنجابی شاعری	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	(تفسیر و ترجمہ سورہ یوسف)	ترتیب	فضل احمد خسرو
	دا تجزیاتی مطالعہ)		ساڈی سوہنی دھرتی		سمیع اللہ قریشی
رنگ سنگ	(تنقید)	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	جٹ دی کرتوت	(ناول)	محمد آصف خان
ابیات باہو		ڈاکٹر محمد اسلم رانا	ترٹھ	(ٹیلی ویژن کھیل)	ڈاکٹر طارق عزیز
سسی	ہاشم شاہ	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	پنجابی شاعراں دا تذکرہ	تحقیق	مولا بخش کشتہ
مرزا صاحباں	پیلو	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	نواں سورج	(کہانیاں)	عبد الکبیر ہاشمی
یار فرید	تنقید	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	سنگتی	(کہانیاں)	نائلہ صدف
سکھ سوچاں	تنقید	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	دکھاں بھرے ہتھ	(مجموعہ کلام)	نسرین بھٹی
چل سرمست	تنقید	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	ڈونگھے پینڈے	(مجموعہ کلام)	پیر فضل حسین گجراتی
پرکھ پریت	تنقید	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	کل کلام		پیر فضل حسین گجراتی
اکھیاں دے پرچھاویں	الطاف قریشی	ڈاکٹر محمد اسلم رانا	تحریک پاکستان تے پنجابی ادب	تحقیق	ڈاکٹر شہباز ملک
سک متراں دی	(نعتیہ مجموعہ)	حفیظ تائب	دینی ادب	(باراں انواع۔ جنگ نامہ	
جگراتے	(مجموعہ کلام)	شریف کنجاہی		حامد شاہ عباسی)	درویش لاہوری
جھاتیاں	(مضامین)	شریف کنجاہی	کافیاں	مجموعہ	لطیف قریشی
قرآن مجید	(مکمل متن تے پنجابی	شریف کنجاہی	نگینے	(پنجابی اکھان)	عبد الغفور اظہر لدھیانوی
	ترجمہ)				
وارث نرا وارث	(تنقید)	سرفراز حسین قاضی	منظر منظر سفنہ	(مجموعہ کلام)	منظر الحق اطہر
تصوف تے پنجابی دے			شب بھر یاد کا		
صوفی شاعر	(تنقید	سرفراز حسین قاضی	ساون برسا	(مجموعہ کلام)	حمیرا چودھری
نویں نظم	(تنقید)	سرفراز حسین قاضی	رونا میرے کلے تائیں	(مجموعہ کلام)	محبوب عالم طارق
پنجابی لوک گیتاں دا نئی			عزیز پنجابی ادب		
تجزیہ		سرفراز حسین قاضی	(مکمل شرح برائے میٹرک)		فضل احمد خسرو
			پرچہ (الف تے ب)		اقبال صلاح الدین
سدھراں	ٹیلی ویژن کھیل	بانو قدسیہ	عزیز پنجابی ادب		
آسے پاسے	(ٹیلی ویژن تے		(مکمل شرح برائے انٹرمیڈیٹ		فضل احمد خسرو
	ریڈیائی کھیل)	بانو قدسیہ	پرچہ الف تے ب)		اقبال صلاح الدین
اچے برج لاہور دے	(ٹیلی ویژن کھیل)	اشفاق احمد	عزیز پنجابی ادب		
تلی کھلے	(ڈرامے)	اشفاق احمد	(مکمل شرح برائے بی اے		اقبال صلاح الدین
وریوے	(تنقید)	ڈاکٹر اختر جعفری	پرچہ الف تے ب)		فضل احمد خسرو
حضور پرنورؐ	(تحقیق)	ڈاکٹر اختر جعفری	رنگ ریت		
بابائے پنجابی	(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر		(مکمل شرح بی اے		
	دی حیاتی تے فن)	ڈاکٹر اختر جعفری	پنجابی آپشنل)		شاہد زمان
جنگل کوکاں	(مجموعہ کلام)	حسین شاہد			
پورنے	تحقیق	حسین شاہد			